

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

bayram ali etinkaya

şems-mevlânâ dostluğu

benlik duvarından kerpiç koparmak

2.
BASKI

Mevlânâ
Kutupluęı

ŞEMS-MEVLÂNÂ DOSTLUĞU

-BENLİK DUVARINDAN KERPİÇ KOPARMAK-

Dedelerim
Hacı Mustafa ve Hacı Ali Çetinkaya ile
anneanne ve babaannem Bedriye ve
Fatma Çetinkaya'ya ithaf ediyorum.

İnsan yayınları : 475
mevlânâ kitaplığı : 4

Copyright©İnsanyayınları

birinci baskı, 2007
ikinci baskı, 2009

yayıncı sertifika no: 12381
isbn 978-975-574-471-1

şems-mevlâna dostluğu
-benlik duvarından kerpiç koparmak-
prof. dr. bayram ali çetinkaya
bacetinkaya@hotmail.com

içdüzen
insan

kapak tezhib
ayfer balaban

kapak düzeni
nevzat özkaya

baskı-cilt
kurtiş matbaacılık
www.kurtis.com.tr

insan yayınları
keresteciler sitesi, mehmet akif cad.
kestane sok. no: 1 merter/istanbul
tel: 0212. 642 74 84 faks: 0212. 554 62 07
www.İnsanyayınları.com.tr
insan@İnsanyayınları.com.tr

ŞEMS-MEVLÂNÂ DOSTLUĞU -BENLİK DUVARINDAN KERPİÇ KOPARMAK-

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

insan yayınları

Prof. Dr. BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

1967 yılında Konya/Yunak'ta doğdu. 1990 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1991-1997 yılları arasında Ankara'da öğretmenlik görevinde bulundu. 1997 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslâm Felsefesi Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. Doktorasını 1999'da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 2004 yılında doçent oldu. Halen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışmaktadır. Yayımlanmış 6 kitabı ve çeşitli akademik dergilerde makaleleri bulunmaktadır.

Yayımlanmış Kitapları:

- *İzmirli İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- *Türkiye'nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.
- *İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi*, Elis Yayınları, Ankara 2003.
- *Yitik Bilgi ve Hikmet*, Nasihat Yayınları, Ankara 2007.
- *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri -İhvân-ı Safâ Modeli-*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

İçindekiler

ÖNSÖZ	9
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

“BENLİK DUVARINDAN KERPİÇ KOPARMAK” ŞEMS-MEVLÂNÂ DOSTLUĞU (BENLİĞİN KAYBOLDUĞU DOSTLUK)

GİRİŞ	13
I. “UÇAN” ŞEMS’İN GİZEMLİ VE MİSTİK SERÜVENİ	14
A. Şems’in Tek Eseri: Makâlât	14
B. Soyu ve Meşrebi	15
C. “İkiz Ruhlar”ın İlk Vuslatı	18
D. Konya’ya İkinci Geliş	23
E. Kayboluş/Son Gidiş veya Ruhun Bedenden Uçuşu	26
F. Şems’in Kayboluşunun Mevlânâ’daki Yansımaları	29
II. ŞEMS’İN MİSTİK VE PSİKOLOJİK AÇIDAN KİŞİLİK ANALİZİ	31
III OKYANUSLARIN KAVUŞMASI: SEVGİ VE MUHABBETİN NİRENGİ NOKTASI	40
A. Dostluğun Ötesindeki Dostluk	41
B. Şems ve Sokrat Benzeşmesi	42
C. Şems’in Gönül Gözünden Mevlânâ	44
D. Mevlânâ’nın Gönülünde Şems’e Duyulan Muhabbet	57
E. İki Mürşîd/İki Mürîd: Tek Ruhta İki Beden	63

IV. İKİ MÜRŞİD/İKİ MÜRİD ARASINDAKİ MEKTUPLAR	75
A. Birinci Mektup	76
B. İkinci Mektup	77
C. Üçüncü Mektup	77
D. Dördüncü Mektup	78
SONUÇ	81

İKİNCİ BÖLÜM

ÂŞIKLARIN (MEVLÂNÂ VE ŞEMS'İN) AŞKIN RAKSI/DEVERANI SEMÂ

GİRİŞ	87
I. I. "İKİZ RUHLAR"IN KONUŞMA DİLİ SEMÂ	87
A. Semâ'nın Çıkış Noktası	87
B. Mevlânâ İçin Semâ'nın Anlamı	89
C. Semâ ve Aşk	105
D. Semâ ve Şems	112
II. TEFEKKÜR VE BİLİMİN SENTEZİ SEMÂ	115
A. Semâ ve Zikir	115
B. Semâ'nın Sembolleri	118
C. Semâ ve Müzik	121
D. Semâ ve Bilim	127
E. Semâ'ya Tepkiler	131
SONUÇ	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLÂNÂ ÖĞRETİSİNDE MÜZİK VE NEY

I. FİLOZOFLAR VE MÜZİK	139
A. Gök Cisimlerinin Dönüş Sesleri: Müzik	140
B. Nefsi Arındıran Melodiler	140
C. Sevinç (Ferahlık) ve Hüzün (Elem) Veren Müzik	140
D. Uyum ve Ritmik Formların Sanatı	140
II. CENNETTE DİNLENEN NAĞMELER VE MEVLÂNÂ	144
A. Âşıkların Gıdası	145
B. Ruhu Diriltiren/Arındıran Ses	146
C. Dinlemeyi Seven Mevlânâ	146
D. Müzik: Gül Bahçesine Açılan Pencere	147

E. Can Çalgıcısı	147
F. Çalgı: Hasta Gönüllerin Mahallesine Getirilen Alet	150
III. MEVLÂNÂ'NIN DİLİNDEKİ MÜZİK ALETLERİ	151
A. Naz Etmeyi Bilmeyen Saz	152
B. Heyecanlandıran Davul	153
C. Ağlayan Zurna	153
D. Âşıkların Dili ve Sesi Rebâb	144
E. Yüzüstü Düşen Kemeçe	158
F. Lâlelerin Çaldığı Enstrüman Kudüm	158
G. Vuruşlara Âşık Pek Yüzlü Def	158
H. Gönülden Nağmeler Koparan Tambur	161
İ. Feryat Eden Kopuz	162
IV. MEVLÂNÂ'NIN NEFESİNDEN ÜFLENEN NEY	162
A. Allah'ın Sırlarından İnsana Fısıldanan Ses	163
B. "Hz. Dâvûd'un Sazlıktan Kopardığı Kamış"	163
C. Neyin Sesindeki Ayrılık ve Aşk Ateşi	164
D. Ney Gibi Bir Aşk/Dost	165
E. İnsan Bedenine Bürünen Ney	167
F. Can Neyi	168
G. Meryem'e Benzeyen Ney	169
H. Ney ve Rebâbın Sesi Aşk Evinin Temel Harcıdır	172
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	175
DİZİN	178

ÖNSÖZ

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve ardından bıraktığı şaheserleri, âdeta bir dünya mirasıdır. Zirâ onun öğretisi, sadece Müslümanlar arasında değil, farklı inanç, ırk, renk ve ideolojilerde olumlu yankılar bulmuştur. Ölümünün üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen, bir dünya düşünür ve filozofu olarak, eserleri ve fikriyatı güncelliğini ve tazeliğini korumaktadır. Bu hal, yerküre üzerinde çok az kişiye nasip olacak bir imtiyazdır.

Ancak böyle bir ayrıcalığa sahip olan Mevlânâ'yı *hamken yakan* ve *pişiren*, sonunda *kemâlâta/yetkinliğe ulaştıran* Şems-i Tebrizî de unutulmamalıdır. Gizemli bir sûfî olan Şems'in olağan dışı hayat serüveni ve nihayetinde Mevlânâ'yla Konya'da vuslatı, ikiz ruhların ilk buluşmasıdır.

Tek ruhta iki beden olan Mevlânâ ile Şems'in arasındaki muhabbet, dostluğun ötesinde bir dostluğa bürünmüştür. Tâ ki Şems'in yitik hale dönüşmesine kadar... Fakat onların arasındaki görünmeyen yakın bağ, müridlik ve mürşîdlik hallerinin zaman içerisinde yer değiştirmesine sebep olmuştur. Bu anlamda ikiz ruhların konuşma dili, semâdır. Semâ, tarif edilemeyen ve anlatılamayan bir aşk ve muhabbetin yansımasıdır. Onda zikir, müzik ve bilim/maddî âlem birbiriyle bir senteze ulaşmıştır.

Müzik, Mevlânâ'nın gözünde, filozofların dediği gibi, gök cisimlerinin dönüş seslerinden doğmuştur. Ancak Mevlânâ, âşıkların gıdası dediği müziğin, cennette duyulan nağmeler olduğundan asla kuşku duymaz. Onun için müzik ruhu diriltir, hem bedeni hem de nefsi bütün kem hallerden arıtır, arındırır ve saflaştırır. Konuşmaktan ve söylemekten ziyade dinlemeyi seven Mevlânâ, müzikle gül bahçesine açılan bir pencereye kavuşur. Bu bahçede müzik aletlerini çalan çalgıcı, hasta gönüllerin şifa bulmasına sebep olur.

Gül bahçesinde, Mevlânâ, naz etmeyi bilmeyen sazla karşılaşır. Orada bir taraftan davul heyecanlandırırken, diğer taraftan zurna, dayanamaz ağlar. Âşıkların dili ve sesi olan rebâb, yüzüstü düşen kemençe, lâlelerin çaldığı kudüm, aynı yerin sâkinleridir. Vuruşlara âşık olan pek yüzlü def, gönülden nağmeler koparan tambur ve feryat eden kopuz da gül bahçesinin güzide varlıklarıdır.

Bahçede, Mevlânâ'nın nefesinden üflenen neyin yeri bir başkadır. Zirâ ney, Allah'ın sırlarından insana fısıldanan sestir. Nitekim bir kamışken, onu sazlıktan koparan Hz. Dâvûd'dur. Kamış, insan bedeninde tecessüm eder, bir dost olur. Ancak neyin sesindeki ayrılık ve aşk ateşi, hiçbir dostlukta bulunmaz. Can neyi, feryat eden ney, Hz. İsâ'yı rahminde taşıyan Meryem'in çektiği acıların ve ıstırapların tercümanı olur. Nihayetinde neyin sesi, aşk evinin temel harcı olur.

Bu eserin ortaya çıkmasında yardım ve katkılarından dolayı, Doç. Dr. Kadir Özköse, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Doğan Karacoşkun ve Yrd. Doç. Dr. Uzeyir Ok'a teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans öğrencilerim Mehmet Tuncer, Hasan Özalp, Suzan Göğsü, Emine Göğsü ve Cihangir Yıldız'a teşekkür ederim.

Doç. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA
Sivas 2006

BİRİNCİ BÖLÜM

“BENLİK DUVARINDAN KERPİÇ KOPARMAK”¹ ŞEMS-MEVLÂNÂ DOSTLUĞU (BENLİĞİN KAYBOLDUĞU DOSTLUK)*

“Mevlânâ ve Şems’in buluşması, Doğu’yla Batı’nın buluşmasıydı. Doğulu olan gelip Batı’da durmuştu. Doğu’da olan doğulu da geldi. Doğu ve batı birleşti.”²

¹ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî II*, çev: Veled İzbudak, II. baskı, İstanbul 1991, 91-93, b. 1192-1214; Mevlânâ, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, çev: Şefik Can, İstanbul 2001, II, 351-353, b. 1192-1214.

“Benlik Duvarından Kerpiç Koparmak” Şems-Mevlânâ Dostluğu (Benliğin Kaybolduğu Dostluk), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 14, 2005.

² Sezai Karakoç, *Mevlânâ*, II. baskı, İstanbul 1999, 48.

GİRİŞ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.1273) için Hz. Muhammed'den (s.) sonra hem Batı'da ve hem de Doğu'da en çok bilinen, tanınan ve sevilen Müslümandır. Yine de Fârâbî (ö.950), İbn Sinâ (ö.1037), Gazzâlî (ö.1111), İbn Rüşd (ö.1198), İbn Arabî (ö.1240) ve İbn Haldûn (ö.1406) gibi İslâm filozofları da Batı coğrafyasında iyi biliniyor, şeklinde gerekçeler de ileri sürülebilir. Bu gerekçelerde bir nebze haklılık payı bulunsa da, Mevlânâ'nın durumu, bu isimlerini zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz filozoflardan farklılık göstermektedir. Çünkü isimlerini andığımız İslâm bilginleri Batı entelijansıncı iyi bilinmektedir. Ancak Mevlânâ, entelektüel ve eğitim seviyesi yüksek kişilerce bilindiği³ gibi, sıradan insanlar tarafından da tanınmaktadır. Mevlânâ'nın eserlerini alıp okuyanların sayısı, Amerika ve Avrupa'da milyonlarla ifade edilen rakamlarla

³ Bu konuda Lynn Wilcox'un şu sözleri önemlidir: "...çoğu sosyal bilimci şaşırtıcı biçimde 13. yüzyılın harikulâde sûfî aşk şâiri olan ve Batı'da Rûmî olarak bilinen Mevlânâ'yı 'keşfetmiş' ve ondan alıntılar yapmıştır...". Bkz. Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, çev: Orhan Düz, İstanbul 2001, 226.

ra ulaşmaktadır. Ayrıca, Uzak Doğu’da, özellikle Japonya’da ciddi sayıda Mevlânâ seveni ve okuyanı, hatta türbesini ziyarete geleni olduğunu da unutmamak gerekir.

Sahip olduğu özelliklerle başkalarından ayrılan ve “Gönüller Sultanı” olan Rûmî’yi bu makama ulaştıran, kendi ifadesiyle ‘yakan ve pişiren’ kimdi? O da, Mevlânâ gibi “Doğu’dan gelmiş bir başka Mevlânâ”ydı, yani Tebrizli Şems (ö.1247).

“UÇAN” ŞEMS’İN GİZEMLİ VE MİSTİK SERÜVENİ

Denilir ki, İslâm tarih ve coğrafyasında üç “Şems” vardır: Birisi Fatih Sultan Mehmed’in hocası Akşemseddîn (ö.1459); diğeri aslen Zileli olmasına rağmen geldiği yerde çok sevildiğinden dolayı kendisi o yerin ismiyle anılan Şems-i Sivasî (Kara Şems) (ö.1597); diğeri de belki en önemlisi, ancak bir o kadar da en az tanınanı olan Şems-i Tebrizî’dir. Onu en önemli yapan, elbette Mevlânâ’yı evrensel bir şahsiyete dönüştürmesi ve olgunlaştırmasıdır. O olmasaydı, belki de bazılarının dediği gibi, Celâleddîn-i Rûmî, aynı zamanda Kübreviye şeyhi de olan babası Sultanu’l-Ulema Bahâeddîn Veled (ö. 1231) gibi bir müderris olup, yerel kalacaktı. İşte Şems, Mevlânâ’yı yerellikten evrenselliğe taşımış isimdir. Bu, kendiliğinden mi gerçekleşmiştir? Hayır! Bu çalışma Şems’in kimlik ve kişiliğinden hareketle, hem mürîdi hem de mürşîdi olan Mevlânâ’yla dostluk ve muhabbeti üzerinde yoğunlaşacaktır.

Öncelikle gizemli ve sıra dışı şahsiyet olan Şems’in kendisi hakkındaki en önemli bilgileri almamıza fırsat veren eseri *Makâlât*’ı ve arkasından hayat serüvenini kısaca tanıyıp incelemeye çalışacağız.⁴

A. Şems’in Tek Eseri: *Makâlât*

Makâlât, Şems’in bilinen tek eseridir. Yalnız bu kitap bizzat Şems tarafından kaleme alınmış değildir.⁵ Eser, yalnız Şems’in ve

⁴ Şems-i Tebrizî’nin sırlı ve bir o kadar da ilginç olan kimliğini ve hayatını, kapsamlı bir şekilde ele almayı, mümkün olursa, başka bir çalışmanın konusu yapmaya erteliyoruz.

⁵ “Eserin konusunu, Şems’in felsefe ve kelâm hakkındaki fikirleri, bazı âyet ve hadislerin tefsiri, çeşitli inançlar hakkında verilen bilgi, muhtelif

Mevlânâ'nın hayatı ve fikriyatı hakkında değil, dönemi ile ilgili ve canlı bilgiler veren önemli bir eserdir. Kesin olmamakla beraber herhalde başta Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled (ö.1312) olmak üzere bir grup mürid tarafından derlenmiş olabilir.⁶

Makâlât'la *Mesnevî* arasında güçlü bağlantılar bulunmaktadır. Mevlânâ *Makâlât*'ın birçok hikâyelerini, meselelerini, bahislerini *Mesnevî*'sinde toplamıştır.⁷

Makâlât'ın dışında Şems'e atfedilen, içerisinde 150 beyit bulunan ve Hindistan'da basılmış olan *Mergübü'l-Kulûp* (*Gönüllerin sevgilisi*) adlı bir eser vardır ki, bunun Şems'le bir ilişkisi söz konusu değildir.⁸

B. Soyu ve Meşrebi

Tebriz'de doğan Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Melikdad'ın, soyu ve ailesi de aynı şehirdendir.⁹ 522 yılında doğduğuna dair rivayetler olmakla birlikte, Şems, Konya'ya geldiğinde 642/1245'te 60 yaşında olduğuna göre, doğumu 582/1185'te olmalıdır.¹⁰

vesilelerle Arap ve Fars edebiyatlarından nakledilen beyitler, kendinden önceki ve devrindeki şûfilerin sözleri ile ilgi çekici bazı hikâyeler teşkil eder. Şems'in muhtelif toplantılardaki veya yerlerdeki konuşmalarının çok defa gelişi güzel tespitinden ibaret olan bu eserde, herhangi bir tertibe rastlanmadığı gibi, okunurken; insan, süratli konuşan bir kimseye ait, güçlükle tespit edilebilmiş ve bu yüzden de bazen birçok yerleri eksik kalmış bir metinle karşı karşıya kalır. Nitekim mevzûlar arasında olduğu gibi, sözler arasında da çok defa sağlam bir bağ kurmak oldukça güçtür. İhtimal ki bu konuşmaları tespit edenler, Şems'in, meseleleri açıklarken, bunların izah mahiyetindeki kısımlarını bir tarafa bırakıp, daha çok neticeleri kaydetmişlerdir." Tahsin Yazıcı, "Tebrîzî" mad., *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1993, XII/1, 102; B. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev: Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul 1986, s. 122; Şefik Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul 1995, 59.

⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn: Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, V. baskı, İstanbul 1999, 27.

⁷ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 122.

⁸ Fûrûzanfer, *age*, 123.

⁹ Arif Etik, *Şems ve Mevlânâ*, Konya 1982, 19; Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, 47.

¹⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 68; krş. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, IV. baskı, İstanbul 1996, 10.

Şems, İsmailîlerin dâisi olan Kiya Büzürg'ün neslinden olan Havend Celâlüddîn'in oğludur. Ancak Havend Celâlüddîn kendi atalarının mezhebini bırakmış, İslâmiyet'in inanç sistemini yaymış idi. Ayrıca Celâlüddîn, oğlunu yani Şems'i ilim ve edeb tahsili için gizlice Tebriz'e gönderdi.¹¹

Tebriz'de ilim tahsil eden Şems'in gerek kendi eseri olan *Ma-kâlât*'ta gerekse başka eserlerde bağlı olduğu tasavvufî şahsiyetler ve yollar için birbirinden farklı isimler ve tarikatlar ileri süren ve-ya ima eden rivayetler bulunmaktadır.¹²

Şunu belirtmek gerekir ki, Şems, ömrü boyunca iki gönül sul-taniyla muhatap olmuştur. Onun sözleriyle ifade edecek olursak:

“Benim Tebriz’de Ebû Bekr Sellebaf isminde bir şeyhim vardı, velîliğin bütün feyz ve esrârını ondan aldım. Ama bende bir şey vardı ki, onu şeyhim görmüyordu. Ve hiç kimse de görmemişti. Onu ancak Hüdavendigârım Mevlânâ gördü.”¹³

¹¹ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, çev: Necati Lugal, İstanbul 1977, II, s. 251; ayrıca bkz. Gölpınarlı, *age*, 8-9; Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, İstanbul 2002, s. 34; Fırûzanfer, *age*, 67; Derviş Ahmet, Âşık Kul Sadi, “Hayatı Şahsiyeti, Fikirleri ve Eserleri” *Mevlânâ, Mesnevî Pınarı* içinde, Konya 1979, I, 23; Mehmet Önder, *Mevlânâ Jaleddin Rûmî*, translation: P. M. Butler, Ankara 1990, 48; Tahsin Yazıcı, “Tebrizî” mad., *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/1, 100.

¹² Bkz. Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, çev: M. Nuri Gençosman, İstanbul 1974, 204, 377, 326; Devletşah, *age*, 252; Abdülbaki Gölpınarlı, *age*, 9; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, s. 252; Derviş Ahmet, Âşık Kul Sadi, *agm*, 23; Önder, *age*, 49; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sûfilğine Bakışlar*, İstanbul 1996, 93-94.

¹³ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, çev: Tahsin Yazıcı, III. baskı, İstanbul 2001, s. 254-256, 511-512; Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, çev: Tahsin Yazıcı, III. baskı, İstanbul 2001, 190; Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, 121; A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, çev: B. Demirkol, İ. Özdemir, Ankara 2000, 40; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, 57; Erik, *Şems ve Mevlânâ*, 71; Şefik Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, İstanbul 2004, 59; Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, IV. baskı, İstanbul 1998, 13-14.

Dolayısıyla bu iki ismin dışında Şems, herhangi bir yola bağlanmadığı gibi¹⁴, onun belli bir tarikata mensup olduğunu iddia etmek de gerçekçi değildir.¹⁵ Zaten, ilâhî aşk coşkunluğunu tüm benliğinde yaşayan ve yaşatan Şems'i bir tarikata sığdırmak da imkânsızdır.

Herhangi bir şeyhe bağlı olamayan Şems'in çocukluk çağı, olgunluk çağına olduğu gibi sıra dışı garip olay ve haller içinde geçmiştir. O, çekinmeden bu döneme ait anekdotlar aktarmakta bir beis görmemektedir.¹⁶

Şemseddîn-i Tebrizî'nin makamı ve mertebeleri o dereceye ulaşmıştı ki, artık bunlarla kanaat etmiyor, daha yüksek bir makam arayışından ziyade¹⁷, makamsızlık derecesine ulaşma anını bekliyordu. Bu arzu ile dünyayı dolaştı.¹⁸ Şemseddîn'e, Tebriz'de, tarikat pîrleri ve hakikat ârifleri, "Kâmil-i Tebrizî", gönül sahibi seyyahlar ise, çok yer dolaştığı için "Şemseddîn-i perende: Uçan Şem-

¹⁴ Gölpınarlı, *age*, s. 66; ayrıca bkz. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 93-94.

¹⁵ Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, 3-14.

¹⁶ "Çocukluk çağlarında bana garip bir hal gelmişti. Kimse bu halimi anlayamadı. Babam bile ne olduğunu bilmiyordu. Bana diyordu ki, "Sen divâne değilsin. bilmem ki bu gidişin sebebi ne? Sende bu yola gitmek için gerekli olan ne terbiye var, ne riyazat var ne de başka bir şey". Babama dedim ki: Şu sözü benden dinle! Sen ve ben öyle bir haldeyiz ki sanki bir kaz yumurtasını tavuğun altına koymuşlar; bu yumurtadan kaz yavrusu çıkmış; biraz palazlaşınca bir su kenarına gelir, yavru hemen suya atlar. Ana tavuk etrafında çırpınır; ama o kümes kuşudur; onun suya girmesine imkân yoktur. İşte seninle ben de böyleyiz. Ey babacığım! Ben kendimi yüzdürecek bir deniz görüyorum, benim yurdum o denizdir; halim de, deniz kuşlarının hali gibidir. Eğer sen benden isen gel! Yahut ben bu derya içinde senden değilsem git, kümes kuşlarına karış.". "Henüz erginlik çağına erişmek üzere idim; ama tamamıyla erginleşmemiştim. Bu aşk üzerinden otuz kırk gün geçtiği halde hiçbir şey yemek istemiyordum." Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, s. 42-43, 137; aynı eser, 291-292, 348; krş. Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 189.

¹⁷ İlâhî aşk içerisinde Şems'in makam ve mertebe arayışında olması mümkün değildir. Zira bunlar, âşıkla ma'şûk arasında perde olur.

¹⁸ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 254-256, 511; Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 121.

seddîn” derlerdi.¹⁹ Zaman zaman şalvar uçkuru öreri ve geçimini ondan sağlardı.²⁰ Şems’in her zaman siyah bir keçe giydiği, daima yer değiştirdiği ve kitâbî ilimlerin düşmanı olduğu söylenir. Ancak kendisinin kaliteli bir eğitim hayatı olduğunu ve zamanının dinî ilimlerine vakıf olduğunu *Makâlât* açıkça bildirmektedir.²¹

Makâlât, bize zahirî ilimlerde mahir olan²² Tebrizli Şemseddîn’in, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve kelâm bilimlerinde de önemli bir seviyede olduğunu haber vermektedir.²³

Yine Şems’in bu tek eseri, onun Eflâtun (ö.M.Ö.347), Sokrat (ö. M.Ö.399), Hipokrat (ö.M.Ö. 375), İbn Sinâ ve İhvân-ı Safâ gibi filozoflardan ve eserlerinden haberdar olduğunu ispatlamaktadır.²⁴

C. “İkiz Ruhlar”ın İlk Vuslatı

Tebrizli Şemseddîn, Konya’dan önce bir müddet Erzurum’da öğretmenlik yapar. Fakat ani bir kararla şehirden uzaklaşıp, kaybolmuştur.²⁵

Şam’a varıp burada bir yıl kadar kalmıştır.²⁶ Bununla birlikte, Şems Konya’ya gelmeden önce Bağdat’ta Evhadüddîn-i Kirmanî (ö.1241) ile görüşmüştür.²⁷

¹⁹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 255; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 190; ayrıca bkz. Önder, *Mevlânâ Celaleddin Rûmî*, 52; Gölpınarlı, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, 9; Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 20.

²⁰ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 121.

²¹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 191; H. Ritter, “Celâleddin Rûmî” mad., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1988, III, 55; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 72.

²² Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, 252.

²³ Gençosman, “Giriş”, 12-13; Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 67.

²⁴ Bkz. Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, 48-49, 169-170, 217, 223-224, 238.

²⁵ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 275-276; Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, 72; Gölpınarlı, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, 9.

²⁶ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 121-122; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 191.

²⁷ “Yolculuk sırasında Şems, Bağdat’a varmış. Bağdat tekkelerinden birinde ‘Mecaz, gerçeğin köprüsüdür’ buyruğunca güzel yüzlüler, ay çehrelilerin

Şems-i Tebrizî'nin, Mevlânâ'yla ilk kez Suriye'de karşılaştığı zannedilmektedir. Fakat bu karşılaşma gerçekten olmuş mudur? Yoksa basit bir rivayetten mi ibarettir? Kesin değildir.²⁸

Mevlânâ'yla Anadolu'da, o günün deyimiyle diyâr-ı Rûm'da vuslata ermeden önce, Şems'e "maksadına ulaşman için Rum diyârına git", diye ilham gelir. Bunun üzerine Rum'a geldiğini söylerler. Konya'ya varınca doğruca Şeker-fıruşân (Şekerciler) Hanı'na gider. Kaldığı hücrenin kapısına da kendisini büyük bir tâcir san-sın diye iki üç dinar kıymetinde nâdir bir kilit takar. Halbuki kaldığı han odasında eski bir hasır, kırık bir ibrik ve bir tuğla yastık-

aşkını, kendi mesleğinin aslı olarak kabul eden; onu mutlak kemâle, cemale erişmek vasıtası sayan Kirman'lı şeyh Evhadüddîn ile görüştü. Ne ile uğraşıyorsun diye sordu. Ayı leğen içinde seyrediyorum, deyince, Şems; 'eğer boynunda çiban çıkmamışsa neden ayı gökte görmüyorsun' buyurdu. Evhadüddîn'in bu sözden maksadı, latif olan insanlık görgüsünde mutlak cemâli arıyorum demektir. Şems ona bu meseleyi aydınlattı. Eğer şehvetten, garazdan uzak kalırsan, bütün âlemi, Külli Cemâl'in mazharı olduğundan her yerde, Mezahîr'in dışında görmeye muktedir olursun, dedi.

Şeyh Evhadüddîn, "Tamam rağbetle, bundan sonra senin kulluğunda olmak isterim" dedi. Şems, 'Bizim sohbetimize takat getiremezsin' diye cevap verdi. Evhadüddîn, ısrarla, elbette beni kendi musahipliğine kabul edersin. Buyurdu ki, 'Bir şartla seni kabul ederim. Bağdat pazarında herkesin önünde benimle şarap içebilir misin?' 'Bunu yapamam' dedi. 'Peki bana, içimi iyi şarap getirebilir misin?' deyince, 'Hayır' getiremem.' 'Peki ben şarap içtiğim vakit benimle konuşabilir misin?' deyince, buna da 'Hayır diye karşılık verdi. Şems, 'Tanrı erlerinin önünden yıkıl, git' diye bağırdı." Bu söylediğimiz hikâyeye ile diğer rivayetlerden anlaşıldığı vechile, Şemseddîn, dış görünüşe önem vermeyen, törelere, geleneklere tekme vuran, bu yolun tek at, tek mızrak koşucularından idi. Onun bu sözlerinden maksadı tecrit, tefrit makamı idi ki, bu, halktan vazgeçerek Ulu Tanrı'ya yükselmek merhalesidir. Gerçekten Evhadüddîn'i imtihana çekmek istemiş idi. Himmetin tamamı, kemâli, ihlâs inceliklerine riâyetten sonra, halkın kabul etmediği fikirleri kabul etmek, onların beğendikleri fikirleri reddetmektir." Bkz. Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin), 191-192; krş. Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, 72-74; Etik, Şems ve Mevlânâ, 49; Nezihe Araz, Aşk Peygamberi Mevlânâ'nın Hayatı, İstanbul 2004, 47-49.

²⁸ Annemarie Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, çev: Ergun Kocabıyık, İstanbul 2001, 306.

tan başka bir şey yoktu. On, on beş günde bir, kuru ekmeği paça suyuna batırıp tirit yapar, onunla ayakta kalmayı başarırdı.²⁹

Peki Şems ilk defa Konya'ya ne zaman gelmiştir? O, Konya'ya, Mevlânâ'nın gönüldaşı Burhaneddîn'in (ö.1241) ölümünden üç dört yıl sonra, yani 23 Ekim 1244'de³⁰ gelmiş ve Mevlânâ ile buluşmuştur. Bu olay, Mevlânâ'nın hayatında büyük bir değişiklik meydana getirmiştir.³¹

Şems'in Mevlânâ'yla ilk karşılaşması farklı şekillerde anlatılmasına rağmen, ilginçtir. Şems Mevlânâ'ya birtakım cevabı güç sorular yöneltir. Cevaplarını alınca da bir rivayete göre bayılır.³²

²⁹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 254-256; Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 121, 124; Devletşah'a göre Tebrizî'ye bu sözü Şeyh Rûkneddin Sincâbî söylemiştir: “Şeyh Şemseddîn'e: “Şemseddîn senin Rûm diyarına gitmen lazımdır. Rûm'da bir yüreği yanık vardır. Onun yüreğine ateş salmak zarurîdir. Şems de Şeyh'in işaretiyle Rûm'a gitti. Konya şehrine vasil oldu. Orada bir gün Mevlânâ'yı bir katıra binmiş, etrafını bir sürü molla sarmış bir halde medreseden eve giderken gördü. Firâseti sayesinde onda matlûbunu ve mahbûbunu buldu. Hemen koşup katırının dizginine sarıldı ve ondan: “Mücâhade, riyazet, tekrar ve ilim öğrenmekten maksat nedir?” diye sordu. Mevlânâ: “Bunun üstünde daha ne vardır?” dedi. Şems: “İlim odur ki, insanı malûma ulaştırır” dedi. Bkz. Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, 253.

³⁰ Fûrûzanfer, bu tarihi şöyle verir: Tebrizli Şemseddîn 26 Cemaziyelâhîr 642/29. 11. 1244 Cumartesi sabahı. Bkz. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 75.

³¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, 8.

³² “Şemseddîn'in gözü Hüdavendigâr hazretlerine ilişti. Sevgi nuru ile gayb âleminde işaret edilenin o hazret olduğunu anladı, fakat hiçbir şey söylemedi. Hüdavendigâr hazretleri gelip, diğer bir sedirde karşısına oturdu. Uzun zaman birbirlerine baktı ve kutsal bir dil ile birbirleriyle konuştular. Bir süre sonra, Mevlânâ Şemseddîn, başını kaldırıp, Hüdavendigâr'a: 'Efendim, Bâyezîd'den nakledilmiş olan şu iki farklı halin açıklanması hakkında nasıl bir yorumda bulunuyorsunuz: Bâyezîd, Peygamber hazretlerine o derecede uyuyordu ki, onun kavunu ne şekilde yediğini bilmediği için, bütün ömrü boyunca kavun yemediği halde: 'Ya Rabbi, benim şânım ne de büyüktür' ve bazen de 'Cübbemin içinde Tanrı'dan başka bir şey yoktur' diyordu. Halbuki Peygamber

Mevlânâ, Şems'le ilk buluşmalarında tam altı ay birliktelik sergilemişlerdir. Artık ders vermeyi terk eden Mevlânâ, zahirî ilimlerle ilgisini keserek münzevî olarak yaşamıştır.³³ Çünkü o, daima Şems'i arar, onunla görüşür, onunla gezer ve halvette bulunurdu.³⁴

hazretleri sonsuz olgunluğuna rağmen, 'Bazen kalbim paslanır; onun için her gün yetmiş kere Tanrı'dan mağfiret dilerim' buyuruyor dedi. Bunun üzerine Hüdavendigâr hazretleri: 'Bâyezîd olgun velîlerden ve gönül sahibi eren âriflerden ise de, onu, kendince malum olan makamdaki velîlik dairesinde tuttukları ve oraya tespit ettikleri, o makamın ululuk ve mükemmelliğini kendisine açtıkları vakit, kendi makamının yüksek vasıflarından ve birleşmeden (ittihâd) dolayı bu sözü söylüyor. Halbuki Peygamber hazretlerini her gün, ilkinin ikincisi ile hiç münasebeti bulunmayan yetmiş bin makamdan geçirdikleri için, ulaştığı ilk makamda, o makamın yüksekliğinden dolayı şükrediyor ve onu sülûkünün sonu biliyordu. İkinci dereceye ulaşınca derece itibarı ile ilkinden daha yüksek ve şerefli bir makam gösterdikleri vakitte, o makamlı kanaat edip mağfiret diliyordu" buyurdu. Sonra Şems'le birlikte aşağı inip birbirleri ile sarılıp el sıkıştılar. Nitekim ilk seferinde altı ay serbestçe Şeyh Selâhaddin Zerkûb'un hücrelerinde birbirleri ile sohbet ettiler. Öyle ki asla aralarında yeme içme, beşerî ihtiyaçlar yoktu ve odalarına Şeyh Selâhaddin'den başka kimse giremiyordu." Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 125. Bu olay farklı şekillerde de nakledilir. Krş. Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evlîyâ Menkıbeleri)*, çev: Lâmiî Çelebi, haz: S. Uludağ, M. Kara, II. baskı, İstanbul 1998, 640-641; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 256-257; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 193-195; Sahîh Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi (Mecmûatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye)*, haz: Cem Zorlu, İstanbul 2003, 165; Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 24; Eva De Vitray Meyerovitch, *İslâm'ın Gülüyüzü*, çev: Cemal Aydın, IV. baskı, İstanbul 2002, 65.

³³ Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s46; Gençosman, "Giriş", s18; Hasan Şahin, Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, Ankara 2002, 113; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1998, 188; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1994, 73-74.

³⁴ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah)*, II, 253; Gölpınarlı, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, 14-15. Şu olay Mevlânâ'nın Şems'le tanışma döneminde gerçekleşmiş önemli bir vakiadır: "Bazılarının anlattığına göre Şemseddin Tebrizî Konya'ya gelince Mevlânâ'nın meclisine gitti. Mevlânâ bir huzurun yanında

Bu halin devam etmesi üzerine ulema ve dostları isyan ettiler: “Yalınayak başı kabak biri türedi çıktı. Müslümanların pişvasını yoldan çıkarıyor” diye aleyhinde ileri geri konuşmalar yaptılar.³⁵

Şems-i Tebrizî’nin gelişiyle, *fünye ateş aldı, bomba infilak etti. Maneviyat dünyası, “Konya Okulu”nu kazanmış, Doğu ve Batı birleşmişti. Anadolu ruhunun yüksek fırınlarından biri hararetle, çılgınca yanmaya başlamıştı.*³⁶

Sezai Karakoç’un sözlerini ödünç alırsak;

“Şems-i Tebrizî’nin gelişi, Mevlânâ’nın kendine gelişi, kendi kendini buluşudur. Gönlünün ilk silahını denediği nişan tahtasıdır. Bir

oturuyordu. Önünde birkaç tane kitap vardı. Şems-i Tebrizî sordu: ‘Bu kitaplar nedir?’ Mevlânâ: ‘Buna kıl ü kâl’ derler. Şems, ‘Senin bunlarla ne işin var?’ dedi ve bütün kitapları sıya attı. Hz. Mevlânâ çok üzüldü ve: ‘Behey derviş ne yaptın! O kitaplardan bazıları babamın notları idi ki, bulmak mümkün değildir’ dedi. Şeyh Şemseddin elini sıya sokup o kitapları bir bir sudan çıkardı. Hiçbirisi ıslanmamıştı. Hz. Mevlânâ: ‘Derviş bu ne sırdır?’ diye sorunca, Şemseddin: ‘Bu zevk ve haldir. Sen bundan ne anlarsın!’ dedi. Sonra birbirleri ile sohbet etmeye başladılar.” Câmî, Nefahâtü’l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri), s. 641-643; ayrıca bkz. Etik, Şems ve Mevlânâ, s. 29.

³⁵ Devletşah, Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah), II, s. 253. Şems, Makâlât’ta bu konuda şunları söyler: “Biri der ki: “Filan zâtın oğlu, Tebrizli bir yabancıнын arkasından niçin yürüsün? Horasan toprağı, Tebriz toprağına mı uyruk ve bağı olsun?” O, sofuluk ve safa ehli olmak davasıdır. Onda bu kadar akıl yoktur ki toprağı itibar olmadığını anlasın. Bir İstanbullu, “Mekke bu âlemden, madde âleminde; iman ise öteki âlemden yani mânâ âleminde” dese, burada Mekkeliye düşen vazife İstanbulluya uymaktır. “Vatan sevgisi imandandır” hadisinde Hazreti Muhammed’in maksadı nasıl Mekke sevgisi olabilir ki, Mekke bu âlemdendir, iman ise bu âlemden değildir. Şu halde iman konusundan olan şeyler bu âlemden değildir; öteki âlemdendir. Nasıl ki, “İslâm garip olarak başladı, garip olarak da geri dönecektir” hadisinde de maksat aynıdır. Madem ki İslâm gariptir, o başka âlemden gelmiştir; nasıl Mekke’ye mahsus olabilir? Bunun sadece Mekke’ye ait olacağını söyleyenler, sevginin ilk basamağından kalmış olanlardır.” Şems-i Tebrizî, Makâlât (Konuşmalar) I, 202-203; krş. Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu’l-Ârifin), 209-210.

³⁶ Karakoç, Mevlânâ, 39.

yankıdır Şems-i Tebrizî. Şems-i Tebrizî ile konuşmak, Mevlânâ için monologdur. Aynıyla Şems-i Tebrizî için de Mevlânâ öyledir. İkiz ruhlardır onlar. Büyük yolculukta kader arkadaşı, kader yoldaşlarıdır. Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî'nin varlıkları, aynı ruhun iki yüzü ve bir elmanın, bir olmanın iki yarısı gibidirler.”³⁷

Emirlerin, bilginlerin ve sûfilerin cenderesinde sıkışıp kalan Mevlânâ, Şems'le buluşmasıyla, medresenin tekdüze hayatından koparak yenilenme³⁸ evresine geçti. Kendisi için kapı aralandı. Bu kapı ki, sonsuzluğa açılır, bir daha da asla kapanmaz.

Nihayetinde Şems tazyik, tahrik ve tacizlere dayanamaz ve habersiz olarak aniden Şam'a gider. Yalnız bu ayrılığı sadece bu nedene bağlamak bizi doğru sonuçlara ulaştırmaz. Belirttiğimiz zahirî bir sebep olarak gösterilebilir. Hakikatte ise, Şems'in Mevlânâ'yı bırakıp gitmesindeki ana neden bu olamaz. Gidiş Mevlânâ'nın içerisinde parlayan aşk ateşini, ayrılık ateşiyle körüklemek içindir. Böylece Mevlânâ yandıkça yanacak ve sonunda pişecektir.

Bu ayrılıştan sonra Mevlânâ, herkesten uzaklaşır ve köşesine çekilir. Bir süre o dert ve keder içinde zamanını geçirir. Birdenbire Şam'dan, yani Şems'ten mektup gelir. Bundan sonra Mevlânâ aşk ve şevk içinde tekrar semâ'a başlar; insanı aşan şiirler ve gazeller³⁹, görünmeyen alemde gelerek görünen aleme düşer.

D. Konya'ya İkinci Geliş

Bu ani gelişmenin neticesinde Sultan Veled, Şemseddîn'i aramak üzere müridlerden bir topluluk ile Şam'a gitti. Ayrıca Mevlânâ, Şemseddîn'in gelmesi isteği ile bir gazeli⁴⁰ Sultan Veled'le birlikte gönderdi. ⁴¹

³⁷ Karakoç, *age*, s39.

³⁸ Recep Bilginer, “Çağdaşımız Mevlânâ”, *Uluslararası Mevlânâ Şölenu* (15-17 Aralık 2000), Ankara, 147-148.

³⁹ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 126-127.

⁴⁰ Mevlânâ'nın yazdığı bu gazelin tamamı, mektuplar bölümünde ele alınacaktır.

⁴¹ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 127-128.

Sultan Veled ve beraberindekiler, getirmiş oldukları altın ve gümüş paraları Şems'e sunup Mevlânâ'nın mektubunu iletiler. Şems gülümseyerek:

“Bizi gümüş ve altın ile ne aldatıyor? Bizim Muhammed yaratılışlı Mevlânâ hakkındaki isteğimiz yeter derecededir; onun söz ve emrinden dışarı çıkmak nasıl mümkün olur?” dedi.⁴²

Yine de Şems-i Tebrizî, bir taraftan da mazeretler ileri sürerek ve direnerek geri dönüş hususunda gönülsüzdür.⁴³

Zorla elde edilen bir iknadan sonra Sultan Veled kendiliğinden, aşk ve istekle Şems'in üzengisi yanında yaya olarak hareket etti. Şemseddîn-i Tebrizî, ne kadar: “Bahâeddin, falan ata bin” diye ikaz etse de o utana sıkıla, “*Hüdavendigârım, padişah atlı, köle atlı, bu nasıl olur?*” diye uyarıları duymazlıktan geldi. Konya'nın dış mahallelerinde, daha doğrusu şehir girişinde, Mevlânâ, umerâ ve ulemây-la beraber onları karşılamaya çıktı. O ana kadar, ayrılık ateşiyle körüklenen Mevlânâ, şimdi ise mecazda maşukla buluşma atmosferini teneffüs etmeye başladı ve artık bambaşka bir iştihak hali yaşıyordu. İki gerçek güneşin (Mevlânâ ve Şems) bu hal üzerine birbiriyle ilk karşılaşmalarında Şems, Sultan Veled'den memnuniyetini ifade etti. Mevlânâ, Şems ile daha fazla kaynaşp⁴⁴ sonu gelmeyen, adeta bitip tükenmeyen sohbetler içerisinde kayboldu.

Böyle bir ortamda Mevlâna müridlerine ve dostlarına Şems'e karşı davranışlarında dikkatli olmaları konusunda ciddi uyarılarda bulunuyordu. Bu konuda *Makâlât*'ta bazı işaretler bulmak mümkündür.⁴⁵

⁴² Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *age*, 128; krş. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifîn)*, 277-278.

⁴³ Bkz. Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 200-201.

⁴⁴ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 129; Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifîn)*, 278.

⁴⁵ *Mevlânâ buyurdu ki: “Allah yüceliğinizi arttırsın! Hüdavend Şemseddîn-i Tebrizî'ye karşı ufacık bir hoşnutsuzluk ve cefa eseri gösterirseniz benim size verdiğim öğütlerle, sizin aşırı duyarlılığınız sizin için kapalı kalacaktır. Şeytan, kurt sizin bu içten duygularınıza karşı gözlerinize*

Bir müddet sonra Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'nın yetiştirmesi olan Kimya adında bir kız ile evlenmek istedi. Bazı kaynakların haberlerine göre ki (bu rivayet bizce de daha güvenilir-
dir), bizzat bu isteğin Mevlânâ'dan geldiği yönündedir ki bu şekilde Mevlânâ, Şems'i Konya'da tutabilmeyi amaçlamaktadır. Şems bu isteği memnuniyetle kabul etti. Kış olduğu için holün sofasında bir yer hazırlattı. O kış orasını kendisine oda edindi. Mevlânâ'nın oğlu Alâeddîn Çelebi (ö.1262)⁴⁶, her zaman baba ve annesinin elini öpmeye geliyor ve sofadan geçip hole gidiyordu. Şems'in velilik kıskançlığı harekete geçiyordu. Nihayet bir gün Alâeddîn'e, "Ey gözümün nûru! Her ne kadar dış ve iç edeble süslenmiş isen de, bundan böyle bu evde hesaplı gidip gelmen gerekir" dedi. Bu söz üzerine gücenen Alâeddîn, duygularını kontrol edemeyip dışarı çıkınca bir topluluğa bunu anlattı ve onlar da fırsatı kullanarak aralarında gizli tuttukları planlarını harekete geçirdi ve "*Garip bir iştir bilgi peşinde çok gezen bu kişi gelmiş, Hüdavendigâr'ın evine girip, onun oğlu ve göz bebeğini kendi evine sokmuyor*" dediler. Bunun genel sonucunda gerek ortaya atılan, gerekse yüzüne karşı yapılan söylenti ve hareketlerden bunalan Şems, bir gün Sultan Veled'e bahsedip: "*Bu sefer, izimi hiçbir yarattığın bulamayacağı şekilde kaybolacağım bilinsin*" dedi ve hemen o süre içinde kayboldu. Mevlânâ, sabahleyin medreseye girip de evi boş bulup "kadîm" dostu Şems'i göremeyince Sultan Veled'in evine koştu ve "*Bahâeddîn! Ne uyumuşsun, kalk şeyhini ara; zira yine burnumun onun güzel kokularından mahrum kaldığını görüyorum*" dedi.⁴⁷

kar savuracak yani sizi yine şaşırtacaklar." Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 315.

⁴⁶ Alâeddîn'in kişisel ve sosyal özellikleri için bkz. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 354; Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 295-296; Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 103 (186 nolu dipnot).

⁴⁷ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 129-130.

E. Kayboluş/Son Gidiş veya Ruhun Bedenden Uçuşu

Artık suyunu gereği kadar tutan barajın bendi yıkılmış ve aşk pınarının suyuyla arzın sulanma vakti geldiği için, Şems aradan çekilmiştir. Ancak bunun dünyevî gerekçelerini izah etmek isteyenlerin kanaatleri ise; “Şems, işin çığırından çıktığını, herkesin kendisine düşman olduğunu görünce, bir gün ansızın kayboluverdi”⁴⁸ yönündedir.

Makâlât, Şems’in gidişini, Mevlânâ’nın sözleriyle şöyle ifade eder:

“Gidin, arayın! O Şems’i göremedim. Haleb’de mi acaba? O iradesini yitirmiş müridlerinin üzüntüsünden olacak ki, o da onlar gibidir. Birkaç adım gider, sonra buz gibi soğurlar. Ama eğer beni göreydi, hizmetlerde bulun urdu; bırakmazdı geleyim. Bu gümüşler de yanımda kalırdı.”⁴⁹

Şems’in aniden ortadan kaybolması veya öldürülmesi, günümüze kadar Mevlânâ ile ilgili her araştırmanın muhtevası içerisinde önemli bir yer tutar. Şems’le ilgili incelemelerin sonucunda herkes tarafından onaylanmasa da onun şehid edildiği yönündeki haber ve rivayetler bizce daha makul gözüküyor. Ancak sorulması gereken bir sorudan da kaçmıyoruz.

Sultan Veled, Şems’in öldürüldüğünü bildiği halde neden Şam’a gidiyor? Çünkü Sultan Veled, babası Mevlânâ Celâled-dîn’in Şems’e olan sevgi ve muhabbetinin, sınırsız ve ölçüsüz olduğunun bilincindeydi. Belki de babasının durumu kabullenemeyip bu olaya tahammül edemeyeceğini düşündü.

Az önce belirttiğimiz gibi Şems’in kayboluşu veya öldürülüşüyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayetler bazen birbirini desteklerken, bazen de birbirlerini nakzeder.⁵⁰

⁴⁸ Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 61.

⁴⁹ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 257.

⁵⁰ Bir gece Hz. Mevlânâ ile Şemseddîn Tebrizî bir halvette oturmuşlardı. Birisi kapının dışında Şemseddîn’e dışarı çıkması için işaret etti. Hemen yerinden kalktı ve Mevlânâ’ya: Beni öldürmek için çağırıyorlar, dedi. Bir müddet bekledikten sonra, Hz. Mevlânâ: “Dikkat ediniz ki, hem yaratmak, hem emretmek ona mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah,

Bizim de katıldığımız görüşe göre, Şems'in öldürülüş sırrı, Mevlânâ hayattayken yalnız Sultan Veled ve birkaç has müridi arasında kalmış, ancak Mevlânâ'nın vefatından sonra Eflakî'ye (ö.1360) söylemiş, o da bunu eserine kaydetmişti. Mevlânâ'nın vefatından sonra da Şems'in üzerine türbe yaptırılmış, yine de (burada mezar var) denmemiş, Mevlânâ'nın ruhu incinir diye kimse Şems'in şehid edildiğinden bahsetmemiş, gerçekleri bilen dervişler "Şems kayboldu, burası da türbe değil, makamdır" demekten başka bir şey yapmamışlardır.⁵¹

Hatta Annemaria Schimmel'in (ö. 2003) ulaştığı bulgulara göre, Şems'in öldürülmesini bir türlü aklına getirmeyen veya belki de

ne kadar yücedir" (A'râf, 56) mealindeki ayeti okudu.

Yedi kişi sözleşmiş, dışarıda pusu kurmuşlardı. Bıçaklarla Şeyh'e saldırdılar. Şeyh bir nârâ attı, öyle ki yedi kişi kendilerinden geçip yere düştüler. İçlerinden birisi Hz. Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddîn Muhammed idi. Suikastçılar kendilerine gelince yerde birkaç damla kandan başka bir şey göremediler. O günden bugüne o mana sultanından bir iz, bir nişâne görülmedi. Bu iş 645/1247 yılında vuku bulmuştur. O alçaklar da kısa zamanda birer belaya uğrayıp helak oldular. Alâeddîn Muhammed de bir acâyip hastalığa yakalanıp o günlerde öldü. Hz. Mevlânâ onun cenazesine gitmedi.

Bazıları:

"Şeyh Şemseddîn, Mevlânâ Bahâeddîn'in yanında medfundur", demişlerdir. -"Onu öldürenler kendisini bir kuyuya attılar", diyenler de vardır. Bu son görüşü benimseyenlerin rivayetlerine göre, bir gece Sultan Veled onu rüyasında gördü. Şemseddîn: "Filan kuyuda yatıyorum", diye ona işaret etti. Sultan Veled gece yarısı yakın dostlar ile toplanıp onu kuyudan çıkardılar ve Mevlânâ'nın medresesinin bânisi olan Emir Bedreddin'in yanına defnettiler. Doğrusunu Allah bilir.

Şems, Makâlât'ta kendisine gelebilecek tehlikeleri adeta önceden sezmiş, hatta görmüş gibidir: Bizim nefesimizi keserler, ağzımızı tıkarlar; yahut bu gece aralarında konuşur, belki de öldürürler... Bkz. Şems-i Tebrizî, age, 304; krş. Devletşah, Devletşah Tezkiresi (Tezkire-i Devletşah), II, 256; A. Reza Arasteh, Aşkta ve Yaraticılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi, çev. B. Demirkol, İ. Özdemir, Ankara 2000, 48 (18 nolu dipnot); Feridun Nafiz Uzlak, "Çevirenin Önsözü", Mevlânâ Celâleddîn (B. Fûrûzanfer) içinde, İstanbul 1986, XIV.

⁵¹ Bkz. Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin), s. 282-283; Mehmet Önder, Mevlânâ, Ajans Türk Kültür Yay. Basım yeri ve tarihi yok, s. 63; Meyerovitch, İslâm'ın Güler yüzü, 66-69.

daha doğrusu böyle düşünmek istemeyen Mevlânâ, Alâeddîn'in de trajedide suç ortağı olduğuna dair işaret alıyordu. Rûmî, bu oğlu 1262'de öldüğünde cenaze namazında bulunmadı. Onun çocukları, ailenin öteki üyeleri tarafından hakikî akraba olarak kabul edilmediler.⁵² Ancak Alâeddîn'le ilgili ileri sürülen ve var olan bilgiler net ve kesin değildir. Aksine düşünenlerin varlığı da bir gerçektir.

Nihayetinde Mevlânâ, Şems'i bulmak üzere ve yakınları ile birlikte Şam'a gitti ve orada bulundukları sürece her yerde Şems'in durumunu soruşturdu. Maalesef beklenen ve umut edilenle karşılaşamayan topluluk, Konya'ya geri dönmek durumunda kaldı. Mevlânâ, tekrar semâ ve gerçekleri dile getiren şiirler söylemeye ve incelikleri açıklamaya, mürîdleri ve ahalinin nefsinin terbiye ve tezkiye etmeye başladı. Mevlânâ, Salâheddîn-i Zerkub'u (ö.1258) Şems'in yerine oturup onunla sohbette bulundu.⁵³

Mevlânâ hakkındaki en yetkin uzmanlardan Fûrûzanfer'e göre, Mevlânâ'nın Şems'i aramak için iki defa Şam'a gidişi, *İbtidânâme*'deki şiirlerin doğruluğuna bir delil oluşturabilir. Eğer bu olay, Mevlânâ tarafından kabul edilmiş olsa idi, iki sene onu aramasına, onu bulmak arzusuyla şehirleri dolaşmasına gerek duyar mıydı? Şems'in öldürüldüğü hakkında, tezkere yazarlarınca ileri sürülen rivayetlerin hepsi doğru olmayan bir kaynağa dayanır. *İbtidânâme*'nin rivayeti, *Devletşah*'ın şüphesi, *el-Cevârihü'l-Muzia* müellifinin tereddüdü, haricî karineler, onun kayıp oluşuna, yolculuğuna delâlet eder. Bundan dolayı Fûrûzanfer der ki: "*Kuvvetli bir ihtimalle denilebilir ki, Şems Konya'da öldürülmemiş, Konya'dan ayrıldıktan sonra akibetinden bir haber ve eser bulunamamıştır. Onun akibeti doğru olarak belli değildir. Kaybolma tarihi, ittifakla 645/1247-48'dir.*"⁵⁴

Bugün Konya'da Şems makamı olarak ziyaret edilen ve bir camide bulunan türbenin Şems'e ait olduğu tahmin edilmektedir. Şu hal-

⁵² Annemarie Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çev: Senail Özkan, II. baskı, İstanbul 2000, 24.

⁵³ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 130-131.

⁵⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 107.

de bu rivayetlerden hangisi gerçektir? Acaba Şems gerçekten, “*Öyle bir gidiş gideceğim ki izimi kimse bulamayacak*” dediği gibi kayıplara mı karıştı? Dönülmez bir seyahate mi çıktı? Yoksa şehit mi edildi?

Bu farklı düşünmeye sevk eden rivayetler, şu minvaldedir:

“Şems, Mevlânâ’nın yanında iken dışarı çağrılmış, bir daha Mevlânâ’nın yanına dönmemiş ve ortalıkta görülmemiş. Onu çağırınlar, onu alıp götürdüler mi? Öldürdüler mi? Onun Konya’dan başka bir yere gitmesini mi sağladılar? Acaba Şems, evvelce gittiği Şam’a mı gitti? Bütün bunlar kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen bir hakikat varsa, o da Mevlânâ’nın, Şems’in şehid edildiğini bilmediğidir. Bu faciayı Mevlânâ’ya duyurmadılar mı? Yahut böyle bir facia vuku bulmadı mı? Mevlânâ gibi büyük bir veliden bu hakikat nasıl saklanabilir? Eğer şehid edildiği ona malum olsaydı, Şam’da, hem de iki defa gidip aramayacaktı.”⁵⁵

F. Şems’in Kayboluşunun Mevlânâ’daki Yansımaları

Şems’in Konya’dan aniden ve habersiz ayrılışından sonra Mevlânâ’nın yazdığı şiir ve gazellerde, onun öldürülmüş olduğuna dair bir işarete rastlanılmamaktadır. “*Olaydan kırk gün sonra Mevlânâ başındaki beyaz sarığı atıyor; duman renkli sarık sarıyor ve matem nişanesi olan Yemen hırkası, Hint ferâcesi giyinerek ömrünün sonuna kadar bu kıyafeti devam ettiriyor.*”⁵⁶

Şems’in öldüğü söylentilerine, Mevlânâ uzun süre inanamamış, *Divân-ı Kebîr*’in en içli ve hazin şiirlerini söylemiştir. Bu olay ve konu ile ilgili bir rubâisinde oldukça hüznölüdür:

*Kimdir o? Hayat kaynağı eş öldü dedi!
Kimdir o? Ümit söndü, ateş öldü dedi...
Mel’un, dama çıktı, yumdu bir an gözünü,
Düşmandı ya Şems’e, “Bak güneş öldü” dedi.*⁵⁷

⁵⁵ Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 66.

⁵⁶ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 35; Gençosman, “Giriş”, 22.

⁵⁷ Hamza Tanyaş, *Mevlânâ’dan Rubâiler*, II. baskı, İstanbul 1998, 19.

Şems-i Tebrizî'nin ayrılığının arkasından Mevlânâ çok defa onun ismini kullanarak, bazen onun ağzından *Divân-ı Kebîr*'in birçok gazel ve rubâilerini terennüm edip kaleme almıştır. Burada Şems'i sembol gibi göstererek ilâhî aşkı, vahdet-i vücûd görüşü içinde “yanmış” bir ruhun duygularını dillendirmiştir.⁵⁸

Mevlânâ, en güzel şiirlerini bundan sonra yazmıştı. Her şiirinin sonunda Şems'in adını anarak ona karşı duyduğu ışıktan bahsediyordu. Hatta Eflâkî'ye göre bir gün Mevlânâ'ya birisi:

“Şems'i gördüm diye haber vermiş; Mevlânâ üstünde bulunan ferâceyi ona bağışlamış. Bu adamın yalan söylediğini, böyle bir şeyin olmasını imkansız gördüklerini söyleyenlere karşı: Bunu onun yalanına bağışlıyorum. Eğer doğru söylemiş olsaydı canımı verirdim!” demişti.⁵⁹

Mevlânâ'nın ancak son dönemlerinde, onun öldüğüne ikna olduğu söylenir.⁶⁰ Bu ani ayrılıktan sonra Mevlânâ hayatının son anlarına kadar “ikiz ruh”u Şems'in bu beklenmedik ayrılığının negatif enerjisiyle şiirler söylemiştir.

Şems'le aynîleştiğini anlamasının üzerinden çok geçmeden, Mevlânâ Celâleddîn, yeni ilham kaynağını arayıp bulur.⁶¹ Rûmî'nin hayatında üç büyük tasavvufî aşk süreci vuku bulur:

“Şems'le olan aşkı göklere çıkan ateşinden hemen sonra bir beraklık dönemi gelir ki, bu dönemde Selâhaddin Zerkûbî ile ilişkileri devam etmektedir. Bundan sonra yay tekrar yeryüzü istikametine eğilir. Hayatının son yılının yarısında Mevlânâ, zamanını muhabbet ve sevgiyle genç dostu Hüsameddin'e ayıran bir

⁵⁸ Tanyaş, *age*, 20.

⁵⁹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 224.

⁶⁰ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 224; Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, s. 42-43, 82; Gölpınarlı, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, 15; Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 66.

⁶¹ Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, 25; ayrıca bkz. Gölpınarlı, *age*, s15.

hoca olur. Zira sûfîlerin ifade ettiğine göre, “kavis alçaldıkça” sûfî en yüksek mertebeye ulaşır. Bu mertebede o artık bütün bilgisini öğrencilere aktarmak mecburiyetindedir.”⁶²

II. ŞEMS’İN MİSTİK VE PSİKOLOJİK AÇIDAN KİŞİLİK ANALİZİ

Gizemli ve sıra dışı bir sûfî olan Şems, belli bir yerde uzun süre kalmayan zor isimdir. Zor bilmeceler, manâsı derin sorularla insanın beynine bir şüphe kurdu soktuktan sonra aniden kaybolmuştur. Şems, uykuda olan gönüllere kozmik bir şok uygulamış ve bu hareketiyle Mevlânâ’da büyük bir ilgi meydana getirmiştir.⁶³

Hüdavendigâr ve ilgi odağı haline gelen Şems arasındaki farkı, şu cümleler ne kadar da güzel bir şekilde tasvir ve tasavvur eder:

“Şems-i Tebrizî, zekâ gibi görünen ruh, çılgınlık gibi açılımlar, kavisler çizen maneviyat mantığıdır. Dersin nasıl iptal edileceğini ders kürsüsünde anlatmaya kalkışan müderristir o. Resmîyetin, teşrifâtın dışındadır Şems-i Tebrizî. Som samimiliktir o. Ama Mevlânâ, ne kadar adetlerin dışına çıkarsa çıksın, belli bir resmîyet içindedir, görevi gereği. Onun dışında olan alana Şems-i Tebrizî memurdur. Asıl merkezi göstermek için çevreden dolaşacak olan odur. Işığa işaret etmek için O’nun etrafında dolaşan pervane odur.”⁶⁴

Mevlânâ, Şems’i, özgür ruhlu ve çekici bir insan olmanın yanı sıra, içsel varlık düzeyinde bir okyanus kadar çok sembolü anlayabilen bir kişi olarak görür. Şems, sırların sırrı ve aydınlanmanın nurudur. Hiç kimse ne onun gibisini görmüş, ne de onun çekim gücüne sahip olmuştur. Bir rehber olarak o, ulaşılması ve anlaşılması zor bir şahsiyet ve irfana sahiptir.⁶⁵

Dünya metasına önem vermeyen Şems’in, pejmürde, garip, eski, zahirî dünyaya hitap etmeyen bir kıyafeti vardı. Dünyanın ni-

⁶² Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, 38.

⁶³ Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 34.

⁶⁴ Karakoç, *Mevlânâ*, 43.

⁶⁵ İbrahim Emiroğlu, *Sûfî ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İstanbul 2002, 17.

met ve ihtiraslarından kendini soyutlamıştı. İlim, irfân ve kerâmetleriyle övünmediği gibi, başka insanları da hakir görmezdi.⁶⁶

Önde gelen oryantalistlerden Baron Carra De Vaux'unun da anlattığı gibi Şems, herhalde başkalarının üstünde manyetik çekiciliğini kullanarak etki meydana getirmekten haz duyan bir kişilik yapısına sahipti.⁶⁷ Bu tarzıyla kendini halktan gizleyen bir kimliğe bürünmüştür.

*“Benim sohbetime yol bulan kimsenin alameti şudur ki: Başkalarının sohbeti ona soğuk ve tatsız gelir”*⁶⁸ diyecek kadar da kendine inanır ve güvenirdi. Zaten o, muhatabının benimsediği tavra göre anında tavır geliştirdi. Bu özelliğini herhangi bir komplekse girmeden ve ifşa olmaktan çekinmeden şu ifadeleriyle gösterir: “Ben samimi olarak niyazda bulunanlara karşı çok mütevazı davranır, alçakgönüllülük gösteririm. Ama diğerlerine karşı, çok kibirli ve gururlu davranırım”⁶⁹ der.

Kendisinden beklenen davranışları sergilemeyen veya ne tepki vereceği tahmin edilemeyen, dolayısıyla standart bir kişiliğe ve kimliğe sahip olmayan Şems, *bir taraftan bazı kimselerce evliya derecesinde saygı dırılabilen, bazılarınca da iğrenç ve sinik görülerek nefret duyulabilen bir hale gelebiliyordu. Ama o yine de, âlim olmakla beraber şiddetli ruhanî bir cezbenin etkisinden kendisini kurtaramıyordu.*⁷⁰

Kaynaklar, Şems'i eleştirerek, yorumları ve sert sözleriyle insanları şoke eden, tuhaf davranışlı, tahammül edilmez bir kişi olarak gösterir.⁷¹ Makâlât'ta bu özellikleri gösteren işaretler kolaylıkla görülebilir.

Bununla birlikte, Mevlânâ Mesnevî'de, Şems'teki mükemmelliği *“bireyselsizlik içinde bireysellik”* şeklinde sunar. Şöyle ki, kişi, artık bilinçli varlık düzeyine ulaşmıştır. Bu düzeyde kişi artık sadece toplumsal insan ve düşüncesiyle var olan bir 'ben' değil, bundan

⁶⁶ Derviş Ahmet, Âşık Kul Sadi, “Hayatı Şahsiyeti, Fikirleri ve Eserleri” *Mevlânâ*, I, 24.

⁶⁷ Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 35.

⁶⁸ Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 67.

⁶⁹ Etik, *age*, 70.

⁷⁰ Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 35.

⁷¹ Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, 306.

daha çok, bir kendiliğindenlik (doğallık) ve anlamlılık bütünü olarak yaşayan ve sezginin kendisine yardım ettiği evrensel bir insan moduna geçer.⁷²

Yerellikten evrensellik aşamasına geçen Celâleddîn-i Rûmî,

“Makâlât’ta⁷³ Şems’i, arayışını güçlendirmek için kendisine ulaşmanın sırrını anlatan biri olarak; Divân’da ise, çok az konuşan bir insan olarak tanıtmaktadır. Onun Mevlânâ’ya ilk nasihatı, derin iç anlayışın açığa çıkması için dışarıya karşı sağır olmasını istemek olmuştur. Onların birkaç aylık görüşmesini anlattığı sanılan Makâlât, Şems’i açıklık, samimilik, sadelik ve olgunluk sahibi bir insan olarak tanıtır. Bu mükâlemede karakterler; Allah, Mevlânâ ve Şems’tir. İnançların ardındaki hakiki olan ve hakiki olmayan gerçekleri tartışır; onlar, insanın fikirlerinin canlı ve cansız eşyanın ardında olduğunda anlaşılır.”⁷⁴

Görünen dünyanın cazibesine kendisini kaptırmayan Şems, yeri geldiğinde dış görünüşe bağlı kalanların düşüncelerine ve inançlarına muhalif tavır sergiler⁷⁵, böylece onların beklenti ve umutlarını boşa çıkarırdı.

Müslüman coğrafyanın önemli merkezlerini gören Şems-i Tebrizî, bu yerlerdeki gönül erenlerinden birçoğunun sohbetine dahil olmuştu.

“Dış sülûkta, iç gidişte yüce bir yeri vardı. Söz biliminde, hal remizlerinde esaslı olgunluğa sahipti.”⁷⁶

Dışa açık, inandığı ideallerini sonlu hiçbir güçten –buna Mevlânâ da dahildir- çekinmeden söyleyen ve savunan Şems, kendisi

⁷² Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin Kişilik Çözümlemesi*, 40.

⁷³ Bilindiği gibi, *Makâlât*’ta sadece, Şems’in sözlerine değil, Mevlânâ’nın da ifadelerine rastlanılmaktadır.

⁷⁴ Arasteh, *age*, 42.

⁷⁵ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s101-102.

⁷⁶ Fûrûzanfer, *age*, 121.

için prensip edindiği özgürlüğü ve serbestliği, karşısındaki insana da tanımaktan kaçınmaz:

“Benim bir adetim vardı. Yanıma gelenlere sorarım: ‘Efendi! Konuşacak mısın yoksa dinleyecek misin?’ ‘Konuşacağım’ derse, üç gün üç gece arka arkaya dinleyebilirim. Meğer ki o kaçsın da ben kurtulayım. Eğer, ‘Ben dinleyeceğim’ derse, ben de ‘O halde birbirimizle uyuşuruz’ derim. Ben söze başlarım, o da laf arasında konuşur.”⁷⁷

Serbest ve özgürlükçü düşünme hareket tavrı ve tarzı içindeki Şems, bilinen tek eseri *Makâlât*’da, geniş bir bilgiye ve gelişmiş, eleştirel bir zekâyâ sahip olan, insanı çok iyi tanıyan ve onun eylemlerinin doğurduğu problemleri iyi tahlil eden, tanınmaktan kaçan Melâmî-meşrep bir derviş profili çizer.⁷⁸ Buna şu noktayı da eklemekte fayda vardır: Onun kendine özgü yeteneklerinden biri de, adeta bir psikiyatrist gibi muhatabının vereceği tepkiyi önceden sezebilme ve onun kişilik ve karakterini çözebilme kabiliyetidir.

Şöhreti afet olarak kabul eden ve deşifre olmaktan sakınan Şems, bu özelliğini bir tüccar edası ve kıyafetiyle perdeler.⁷⁹

Kendisini gizlemesine rağmen o, olgun, olgunlaştıran, söz (kal), hâl ve keşif sahibi bir Allah dostuydu. Bunun için ona ilâhî bilgi ve hakikat arayıcıları müracaat ederdi. Cennet yolcularına keşif ve vuslat yolunun istikametini tahayyül ettirirdi.

“Konuşma ve Tanrı’ya yakın olmada Mûsâ’nın, sıyrılıp bir köşeye çekilmede ise, İsâ’nın (a.s) meşrebine sahipti. Daima müşâhadeye girer ve zamanını mücâhade ile geçirirdi... Daima kerâmetleri inkâr ederdi.”⁸⁰

Sipahsâlâr “kerâmetleri inkâr ederdi” derken, herhalde kendisinden zuhur eden harikulâde hallerin ifşâ olmasını kaste-

⁷⁷ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 274.

⁷⁸ Yazıcı, “Tebrîzî” mad., *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/1, 103.

⁷⁹ Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 121.

⁸⁰ Bkz. Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *age*, 121.

diyor olsa gerek. Zaten gönüllerin gönlü için başka bir şey düşünmek yersizdir.

Kendisinin diğer yaratılmışlardan ayırıştırılmasına tahammül edemeyen, hatta fırsat bile tanımayan Şems, bizden biri olup, bize tüm varoluşumuzla bizi anlatan ve bizi yaşatandır.

Zaten bunun için “kimi zaman Şems-i Tebrizî bir sembol haline gelmektedir. Kimi zaman nefsimizi sarsan ruhtur o. Kimi zaman bir aynadır ki, bize bütün eksikliklerimizi, kusurlarımızı, çirkinliklerimizi haykırır.”⁸¹

“*Bir haber, bir icazetnâme, bir mektup ve bir muştı*”⁸² olan Şems-i Tebrizî, katettiği mesafenin, ulaştığı makam ve mertebenin farkındaydı. Yükü ağırdı. İşte yükünün ağırlığını ispatlayan ulaştığı sûfî hallerin zirvesine bir örnek:

“Şemseddin-i Tebrizî birbiri arkasından gelen Tanrı görüntülerine gömüldüğü ve insan gücünün o mücâhadeye dayanamadığı her zaman, o hali savmak için kendisini bir işle meşgul ederdi ve kendini tanımayan birinin yanına rençberliğe gider, geceye kadar çalışır, ücret verdikleri zaman: “Borcum var. Hep birlikte vermem için toplanmasını istiyorum der ve o bahane ile ücretini bırakır, bir süre sonra da kaybolurdu.”⁸³

Şems’i, onunla ilgili araştırmacıların sandığı ve tanıttıkları gibi basit bir Bâtınî dervişi olarak görmek, onu hafife almak anlamına gelir. Zira çocukluktan beri aşkın varlıkla olan -madde evrenini aşan- kaynaşmasıyla o, yüzyılların yetiştirdiği büyük gönül sultanları arasında üstün vasıflarla donatılmış irfan ehli bir ârifdir. Aksi durumda, Mevlânâ gibi zâhir ve bâtın ilimlerinde yüksek derecelere ermiş, zamanında müderrislik ve müftülük mertebelerine yükselmiş seçkin bir insanı, ilahî bir aşk ve iştiaf ateşiyle yakıp pişirebilir miydi? Onun sözle anlatılamayan cazibesi, Mevlânâ’ya bütün normal hayatını alt üst ederek, işini gücünü, medresesini ihmal

⁸¹ Karakoç, *Mevlânâ*, 42.

⁸² Karakoç, *age*, 47-48.

⁸³ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 123.

ettirerek, onu madde âleminin sonlandığı başka bir âleme götüren; ona mânâ âleminin perdelerini ve kapılarını aralayan bu Tebrizli Âşık olmuştur. Şu halde, bu nitelikte ve bu yetenekte olan ulu bir ârifin bayağı bir bâtinî derviş olmasının imkânsız olduğu; onun, gönlü yüce hakikatlerle dolu bir irfan ve irşad kaynağı ve merkezi olduğu hususunda şüpheye mahal yoktur.⁸⁴

Sıradanlık ve basitlik Şems'in ruhuyla uzlaşmaz bir haldir ki, bu durum onda gurur ve kibire de yol açmaz. Bunun içindir ki, kaybolmasından sonra onun adı ve şöhreti Anadolu sınırlarından taşmıştır.

Hatta o kadar ki, Şems-i Tebrizî, Hindistan'da menkıbevî bir şahsiyet olmuş ve genellikle aşk şehidleri arasında kabul edilmiştir.⁸⁵ Hatta kendisi daha ileri giderek âşıklık makamından ma'şûk-luk makamına ulaştığından dem vurmuştur⁸⁶ ki, bulunduğu hal, onun gönül evreninin zenginliğine işaret eder.

Herhangi bir sûfî okulunun mensubu olmadığını yukarıda belirtmemize rağmen, bazı araştırmacıların iddialarına göre, Şems'in rind ve kalender bir derviş olması itibarıyla kendisinde mevcut olan Melâmilik, dolaylı olarak Mevlânâ'ya da tesir etmiştir.⁸⁷

Öyle görünüyor ki, Şems, üstadının, hayatın sırlarını çözmek için artık kendisine yol gösteremeyeceği bir varoluş seviyesine varmıştı. Bundan sonra o, seyahat etmeye ve şöhreti şehirlerin dışına taşmış âlimlere soru sormaya başladı. Deliller, onun geleneksel hayatın sınırlılıklarının farkına vardığını; hatta, kişiye tasavvufun ilkelerini öğreten ve Allah'la veya kerâmet ehliyle özdeşleşmeyi öğreten klasik tasavvuf anlayışını pek dikkate almadığını bildirmektedir. O, otoritenin her çeşidinin kendisini özgürleştirir ve sadece diğerlerinin fikirlerini tekrar eden geleneksel alimleri ve kalamcıları eleştiri sağanağına tutar. Başkalarını kendisi için model almak-tansa, gerçek benliğini keşfetmek için içe döner. Seyahatleriyle ve kendisini sürgün ettirmesinin sonucu niha-i kemâlât katına varır.

⁸⁴ Gencosman, "Giriş", 12-13.

⁸⁵ Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, 319.

⁸⁶ Schimmel, *age*, 306.

⁸⁷ Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 68.

Çaresizlik ve umutsuzluk içerisinde geçen yılların sonunda, cana yakın bir ruh arayışından, en nihayetinde, kendi potansiyel ruhu- nu Mevlânâ'da bulur.⁸⁸

Mevlânâ, Şems'i özgür, manyetik (çekici) evrensel insan olarak, içsel varlık düzeyinde bir okyanus kadar çok sembolü anlayan bir kişi olarak tasvir eder. Mevlânâ'ya göre Şems, çokluğun arkasındaki birliği görmüş ve birliğin nasıl çokluğa dönüştüğünü anlamıştı. Varlıktaki vahdetle kesret arasında gidip gelmeleri varlığına sindiren Şems, kendisinin görünen alemin üstünde var edilmiş bir varlık olduğunun farkındaydı. Dünyevî bir varlığın kolaylıkla taşıyamayacağı ağırlığın yükünü kanıksamıştı. Hayatı, bütün varlığı ve hayatın özünü tecrübe etti. Şems, evrenin gelişmekte olan hafızasında insanlığın açığa çıkmasını ve kendini gerçekleştirmesini sembolize ediyordu. O mutluluğa ulaştı, zevk deneyimini yaşadı ve arayışını sonlandırdı. Çünkü o, arayış içindeki varoluş düzeyini ortadan kaldıran ve maddeyi anlayan aydınlatıcı safhasına erişmişti. Sıfat ve nitelik engellerini yırtıp bir tarafa atarak en nihayet onların olaylar âleminde nasıl tekevvün ettiğini keşf ve müşâhade etti. O, varlıktan yokluğa ve onun da ötesine, hatta "ötelere de ötesine" ulaştı.⁸⁹ Bu vasıf ve özelliklerdir ki, onu, kendisinin dahi gizleyemediği aşkınlık atmosferine taşımıştı:

"Ben çocuktum, bana sordu; ben de başımla işaret ettim, seni isterim dedim. Başını salladı, artık hiçbir şey söyleyemedim. Bir daha ağzım açılmadı. Ama bütün içim sözlerle, deyimlerle, manâlarla dopdolu idi. Öyle acayip bir hale gelmişim ki, bu hal çocuk yaşında pek az kimselere nasip olmuştur..."⁹⁰

Ve Şems devam eder, ulaştığı makam ve aşk düzeyinin hazzını duyarak ve duyumsayarak:

⁸⁸ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, 40.

⁸⁹ Arasteh, *age*, 41.

⁹⁰ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 309-310.

“Şu tarzda konuşuyordum. Dün hem kendi kendime söyleniyor, hem de hendeğin çevresini dolaşıyordum. Sözün sonu gelmiş, yenilgiye uğramıştım sanki. Sözün altında kalmıştım. Yenilginin verdiği güçsüzlükle ne yapayım diyordum. Eğer minberde de söz bana böyle üstün gelir, beni yıkarsa, artık minbere çıkmam. Efendi, yalan gerekse yalan söyleyeyim, vaaz etmiyorum ki! Söz, benim içimdedir. Her kim benden söz dinlemek isterse, benim iç âlemime gelir, ancak orada bir kapıcı oturtmuştur.”⁹¹

Gizlemeyip ifşa ettiği bu mertebelere ulaşan Şems, sohbetinde bulunduğu insanlar onu kendilerine bağlayıp mürîd edinmeye yeltendiklerinde sert bir kayaya çarpmaktadırlar ve Şems’i kaybetmektedirler. O, bir aşk, vecd, hakikat ve divânelik timsalidir. Şems, asla özgürlüğünden taviz vermeyen, yürüyen hür Âdem modelidir. Alışılmış kalıpları ve kitlelerin sınırlarını zorlamak, özellikle riya-kârlığın kalıntılarını yok etmek, Şems’in en büyük ideali ve hem de görevidir.⁹²

Şems’in dinlere ve mensuplarına gösterdiği toleransı anlatan şu cümleleri, herhalde Mevlânâ’nın cihanşümul olan ve adeta onunla özdeşleşmiş, “Ne olursan ol yine gel, ister kâfir, ister Mecûsî, ister putperest... olsan da yine gel” sözlerine kaynaklık yaptığını akla getirmektedir. Şimdi Şems’in konuyla ilgili ilginç düşüncelerine yönümüzü çevirelim:

“Diyorlar ki: Bize Mevlânâ Şemseddîn’den gönül açıklığı gelmiyor. Benden gönül açıklığı isteyen ancak bir Mecûsîdir. O beni bulur ve benden gönül hoşluğu arar. Sen o Mecûsî değilsin. Müslümansın, mü’minsin. Müslüman, insanı incitmez, ayıpları örter. Meselâ bir keşiş, bir Müslümanı öldürse; senin evine sığınarak, kendisini arayanlardan kaçtığını söylese ve “Ben ancak sığınacak yer olarak seni buldum. Beni koru!” dese, ona karşı, “Müslüman Müslümanı öldürse bile aman verilmez” demezsin; ancak onu korursun. Ola ki, o da Müs-

⁹¹ Şems-i Tebrizî, *age*, 309-310.

⁹² Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, 14.

lûmanlığa heves eder. Sen gerçi Müslümansın fakat bu kadarlıkla yetinme, daha da Müslüman ol! Her Müslümanın bir zındığı, her zındığın bir Müslümanı olmak gerektir. Müslümanlıkta ne lezzet var? Lezzet küfürdedir. Bazen Müslümandan hiçbir Müslümanlık nişanı ve yolu bulamazsın. Ama bir zındıktan, Müslümanlık yolu bulursun. ‘Aranılanın son merhalesi arayandır’ demişlerdir. Ama ondan daha yüksek bir söz söylemek gerekir. Ancak onlar bizim konuşma tarzımızı bilmezler. Başları döner.”⁹³

Peki fikir ve dinlere karşı bu derece müsamahakâr olan Şems’in karizmatik ve sûfî kimliği, diğerlerine nasıl görünüyor:

“Pîr Muhammed’e sordular: Kâmil-i Tebrizî’nin hırkası önünde ne hale geliyorsun? Tıpkı doğan pençesine tutulmuş, bir serçeye dönüyor, sonra da diyorsun ki, “Doğanı öldüreyim de kendimi kurtarayım, çünkü o kendi hesabına yaşıyor.”⁹⁴

Yaşadığı ve müşâhade ettiğinden bazı safhaları aktaran Şems, içinde bulunduğru ruhsal halin dışı yansımalarını kendisi şöyle anlatır:

“Bana her dört günde biraz gevşeklik, bir uyuklama hali gelir. Biraz sonra da bu hal geçer. O zaman bir lokma bile yutamam. ‘Sana ne oldu?’ derler. ‘Bana hiçbir şey olmadı, öyle birinin divânesiyim ki, üstümü başımı yırtarım. Sana gelirim senin elbiseni de yırtarım’. ‘Bir şey yemiyor musun?’ derler. ‘Hayır yemiyorum.’ derim. Bugün yarın, o bir gün, başka bir gün de...”⁹⁵

Sözlerin ve kelimelerin anlatmada güçlük çektiği makamlara erişen Şems, çıktığı en uzun yolculuk ve bunun sonucundaki gurbeti öyle ifade eder ki, ailesine ve özellikle babasına yabancılaşan

⁹³ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 147.

⁹⁴ Şems-i Tebrizî, *age*, 147.

⁹⁵ Şems-i Tebrizî, *age*, 234.

bir kimliğe bürünür. Bu o derece hüznü bir gurbettir ki, adeta sürgündeki bir Şems'i görürüz. Şems'in ifadeleri, bu noktada iç burkar, vicdan sızlatır bir düzeye ulaşır:

“Hemşehri nedir ki, benim babamın bile benden haberi yok! Kendi şehrimde bile garibim. Babam bile bana yabancı. Gön-lüm ondan ürküyor. Öyle sanıyorum ki, üstüme yıkılacak; ba-na güzellikle söz söylerken bile beni dövecek, evden kovacak sanıyordum ve kendi kendime diyordum ki: Eğer benim ma-nevî varlığım, onun manasından doğmuş olsaydı, gerekirdi ki, bendeki manâ onun yavrusu olsun; onunla uyuşsun, anlaşsın ve olgunlaşsın. Kümes tavuğunun altına konmuş bir kaz yu-murtasıym sanki.”⁹⁶

Dünyevî bilgilerin ötesinde irfan aleminin bilgisine sahip bir kişi⁹⁷ olan Şems'in nurlu yüzünü görünce Mevlânâ, sırların sırrı ile karşı karşıya kaldı. “Adeta Şems'in yüzünün nurunda yok oldu.” Şems de hiçbir velîde göremediği ve elde edemediğini Mevlânâ'da bulunca, iki mânâ okyanusu birbiri üzerine kapandı.

Bu yakınlıkta, bu dostlukta, bu ilâhî sevgide, “Kim, kime mür-şîd oldu? Kim mürîddi?” diye üstünlük aranmaz.

Emîr Hüsrev-i Dihlevî, bu iki Hak aşığının vardıkları kimlik-ler ve benlikler ötesi safhayı şöyle seslendirir:

“Ben, sen oldum, sen de ben oldun. Ben, ten oldum; sen can ol-dun. Artık bundan sonra kimse, ‘Ben ayrırım, sen ayrısın’ diye-mez.”⁹⁸

III. OKYANUSLARIN KAVUŞMASI: SEVGİ VE MUHABBETİN NİRENGİ NOKTASI

Şems ile Mevlânâ'nın buluşması, yakınlaşması ve nihaî aşama-da bir olması, hem maddî ve hem de gönül cihanında ender

⁹⁶ Şems-i Tebrizî, *age*, 234.

⁹⁷ İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, II. baskı, İstanbul 2000, 12.

⁹⁸ Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 59-60.

gerçekleşmiş hadiselerdendir. Bunu aşırı şekilde büyütmemizin ve yüceltmemizin sebebi, evrensel vuslatın sonuçları itibarıyla. Aslında sonuç, birleşmenin, dostluğun ve muhabbetin zirvesidir; kısaca “ikiz ruhlar”ın iki ayrı bedende, ama tek bir ruhta kavuşmasıdır. Öncelikle “uyarıcı ruh”un, yani Şems’in dünyasındaki dost ve dostluğun karşılığını arayalım.

A. Dostluğun Ötesindeki Dostluk

Âriflerin ârifi Şems için ârifle bulunmak, övünülecek ve haz duyulacak bir haldir. Çünkü ârifle beraber olmak, *benlik davasından uzaklaşmaktır*.⁹⁹ Ancak ârif olmak güçtür; zira gerçek âriflik, dostu her dem hatırlamak ve *onun dostluğuna doymamaktır*, “*gönlün fikirle, tenin hizmetle ve göziün yakın olmakla meşgul bulunmasıdır*.”¹⁰⁰

Hoşluk ve saadeti, Şems, dostlar topluluğu içinde arar. Ona göre, “*Onlar birbirlerinin yanına sokulurlar. Birbirlerine nazlanırlar ve yüz gösterirler. Ayrılan ise; tek başına ayrı olarak kalakaldı*.”¹⁰¹

Şems’in gözünde benlik ve ihtiras, cem ve cemaatin manâsını ve nûrunu yok eder, bereketini kaçıır.¹⁰²

Asıl bereketli olan anlar, dost ile beraberlik anlarıdır.¹⁰³

O halde Tebrizli Şems’in lügatinde “hakikî dost” kimdir? Bu açık sorunun cevaplarını farklı tonlarda, ama yalın bir şekilde vermektedir:

“Hakikî dost Tanrı gibi mahrem olmalıdır. Dostun çirkinliklerine, hoşla gitmeyen hallerine tahammül etmeli, hatasından incinmemelidir. Dosttan yüz çevirmemelidir, dostu itiraz etmemelidir. Nitekim rahmeti bol olan Tanrı, kullarının ayıplarından, günahlarından, noksanlarından dolayı onlardan yüz çevirmez. Tam bir inayet ve şefkatle, onlara rızkını verir. İşte garazsız, ıvazsız dostluk budur.”¹⁰⁴

⁹⁹ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, s. 186.

¹⁰⁰ Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 64.

¹⁰¹ Etik, *age*, 69.

¹⁰² Etik, *age*, 69.

¹⁰³ Bkz. Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, s. 115.

¹⁰⁴ Önder, *Mevlânâ*, 45.

“Bir kâğıt düşün ki bir yüzü sana, öteki yüzü de sevgiliye dönüktür. Yahut her yüzü bir başkasına çevrilmiştir. Kâğıdın sana dönük olan yüzünü okuyabilirsin, ama asıl dosta ve sevgili tarafına dönük olan yönünü okumak gerek.”¹⁰⁵

“Akıllı ve insanoğlu olan odur ki, hep kendi mektubunu okumasın; arada dostun mektubunu da okusun.”¹⁰⁶

“Eğer iki dost, birbirinin yanında yahut karşı karşıya oturmuş konuşuyorlarsa, o muhabbetin tadı ile, onları uzaktan seyretmenin tadı bir olur mu? Ama o uzaklık, eğer sende gönül sefası var da engel olmuyorsa, onun zevkine göre yakınlık zevki nerede kalır? Bir kimse ki, uzaktan huzurda olursa, yakında nasıl olur?”¹⁰⁷

“Bu şarta bağlı ‘Eğer’den bahsetmek, dosta çok zor gelir. Eğer, meğer, keşke, zannedersem gibi sözler hep böyledir.”¹⁰⁸

B. Şems ve Sokrat Benzeşmesi

Şu ana kadar ifade ettiklerimizden çıkarılacağı gibi Şems, Mevlânâ üzerinde küçümsenmeyecek kadar önemli ve can alıcı bir etki meydana getirdi. Fikir adamları ve araştırmacıları Şems ile Sokrat arasında sık sık paralellikler kurarlar. Tabii ki, bunun ikinci ayağı Mevlânâ ile Eflâtun arasında bir mukayeseye girişmektir.

Celâleddîn’in yeni şahsiyetini kazanması için geçirdiği kemâlâta doğru değişim ve dönüşüm Sokrat’ın Eflâtun üzerinde yaptığı etkiye benzer özellikler taşımaktadır.

Gerçekten Şems-i Tebrizî, Sokrat gibi hiçbir eser yazmamış, şifâhî yöntem kullanan bir gönül filozofuydu. Onun gibi çevrenin saldırıları ve tacizlerine maruz kalmış, anlaşılamayan ve anlatılamayan fikirler ve sözler nedeniyle büyük ihtimalle öldürülmüştü. Mevlânâ da Eflâtun gibi sanatkâr ruhlu bir feylesoftu. Aralarında ki fark, Eflâtun’da cedel usûlü hitâbî usûle galip olduğu halde, Mevlânâ’da hitâbî ve sanatkârâne ifade diyalektiğe baskındır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 185.

¹⁰⁶ Şems-i Tebrizî, *age*, 231.

¹⁰⁷ Şems-i Tebrizî, *age*, 348.

¹⁰⁸ Şems-i Tebrizî, *age*, 191.

¹⁰⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, II. baskı, İstanbul 2004, 263; ayrıca bkz. Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 35.

Birazdan görüleceği gibi, bu benzetmeler haksız, sahte ve karışıklı sayılmazlar. Yine her ikisi de ilim ve fikir erbabı üzerinde iz bırakmışlar, yaydıkları düşüncelerin sanatkarâne bir şekil alması için uğraş vermişlerdir. Bununla birlikte dünyevî bilginin aşırı yüceltilmesini gereksiz görmüşler, nefis terbiyesini ve vicdan safiyetinin gerekliliğini, aşkın kutsiyetini öne çıkarmışlardır.¹¹⁰

Şems'in Mevlânâ üzerindeki etkisi, Sokrat'ın Eflâtun üzerindeki tesirinin yanı sıra başka benzetmelere konu olabilmektedir. Mesela, M. Barres:

“Cihanın en cazip hâdiselerinden biri de Sokrat'la Eflâtun'da olduğu kadar, Şems'le Mevlânâ'da da birbirinden ayrılmayacak derecede tehâlükle birbirine karışmak isteyişleri bu ruh birliğinden doğmuş bir şeydir. Üstadla talebesinin birbirlerinin yerine geçmeleri, Tevrat'la İlyâs ve Elyesa'da da görülüyor” dedikten sonra, başka bir yerde de şöyle demektedir:

“Şems'le Mevlânâ'nın dostluğunu çok makul ve tabiî bulmakla beraber, talihin bir lütfu olmak üzere, esrarlı ve cazip bir tarafı olan Goethe ve Schiller'in arkadaşlığı ile ölçmek isterim.”¹¹¹

Şems'i Sokrat'a benzetenlerin haklı¹¹² olmalarının diğer bir gerekçesi de, onun da Sokrat gibi kendi tarafından yazılmış bir eseri olmamasıdır. Ancak sözleri kaleme alınmış ve önemli bir eser günümüze kadar ulaşmıştır. O da Sokrat'ın Eflâtun'u hazırladığı gibi Mevlânâ'yı hazırlamıştır ve en önemli unutulmaz ve taze eser Mevlânâ olmuş, yahut da Sokrat'ı nasıl Eflâtun ortaya çıkarmışsa, Şems de Mevlânâ'yı dünyaya tanıtmıştır. Aksi takdirde belki de ne Sokrat, ne de Şems insanlar tarafından bilinmeyecek ve tanınmayacaktı.¹¹³

¹¹⁰ Asaf Halet Efendi, *age*, 35.

¹¹¹ Asaf Halet Efendi, *age*, 35 (naklen; M. Barres, *Une Enquete aux Pays Levant*, II, 130, 227); krş. Mehmet Bayraktar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989, 72.

¹¹² Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, 96 (naklen; Nicholson, *Selected poems from the divanı Shamsi Tabriz*, 1898, P. XX).

¹¹³ Gölpınarlı, *age*, 96.

Eflâtun'un *Devlet* adlı eserinin mütercimleri de kitabın önsözünde şu ifadeleri kullanmaktadırlar:

“Şems de Sokrat gibi dünyaya kitap yerine kendini anlamış, sevmiş bir insan bırakıp gidiyor. Eflâtun gibi Mevlânâ da bütün düşüncesini ve sanatını bir dostun emrine, hizmetine koyuyor. Dar kafalıların öldürdüğü Sokrat'ın da Şems'in de ölümleri, yepyeni bir düşünüş ve duyuş akımının başlangıcı oluyor.”¹¹⁴

Mevlânâ'nın oğlu ve aynı zamanda Mevlevîliğin önemli temsilcilerinden Sultan Veled, kendi *Mesnevi*'sinde Şems'in menkıbeleri ile ilgili şunları söyler:

“Tanrı'nın âşıklarının üç derecesi vardır ve sevgililerin de üç derecesi vardı: Mansûr-u Hallâc âşıklık makamında birinci derecede idi. Bu mertebelerin ortası, büyüktür, sonuncusu ise, daha büyüktür. Bu üç derecenin durumu âlemde gözüktü; fakat ma'sûkların o üç derecesi gizlidir. Olgun ve eren âşıklar ise derecenin yalnız adını işittiler ve onu görmek isteğinde bulundular. Orta derecenin adı ve şöhreti kimseye ulaşmadı, sonuncu dereceden zaten hiç haberleri olmadı. Mevlânâ Şemseddîn-i Tebrizî son derecedeki sevgililerin, başbuğ ve şahı idi. Mevlânâ bundan dolayı: ‘Kuşluk vaktinin kuşları, onun ışığına dayanamaz; nerede kaldı ki gece kuşları onu görmeyi arzu etsin.’ der”¹¹⁵

C. Şems'in Gönül Gözünden Mevlânâ

Şems, Mevlânâ'ya diyor ki: “Ben, seni seviyorum; başkalarını da senin hatırın için seviyorum”.¹¹⁶ Buna mukabil Mevlânâ da sevgi, muhabbet ve dostluk kokan şu sözleri haykırır:

“Bunu, Şemseddîn-i Tebrizî'den başkaları için mi söylüyorsun?

¹¹⁴ Sabahattin Eyüboğlu – M. Ali Cımcöz, “Önsöz”, *Eflâtun* içinde, VIII. baskı, İstanbul 1995, 5.

¹¹⁵ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 122.

¹¹⁶ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 130.

Eğer beni onun için seviyorsan çok iyi olur, benim de hoşuma gider. Onu benim için seviyorsan, niçin, ‘Sevilenlerin yanında sevilmeyenler de hoş’a gider’ diyorsun? Bu böyledir. Sevgili razı olduktan sonra başkalarını da onunla birlikte severler.”¹¹⁷

Şems, gerçek ve can dostun verdiklerinin maddî dünyada karşılığı az da olsa, gönül dünyasında değer ve kıymet bakımından paha biçilemez olduğu konusunda tereddütsüzdür:

“O Tanrı kulları, mal bakımından bir hizmette bulunursa bir muhabbet uyanır. Onların işleri o muhabbetle gelişir. Fakat gerçek dostun vereceği bir pul, yabancının vereceği yüz bin dinardan değerlidir. Bu dost yardımını her kim kabul ederse, ona bağlanmış olur. Çünkü o kapalı kapıyı dost vergisi açar. Şeyhin bu güzel sûret ve güzel sözleriyle fiil ve hareketlerine asla rıza göstermeyin! Çünkü onların arkasında bir şey gizlidir. Onu isteyin. Onun iki sözü vardır. Ama ikiyüzlülükle söylenmiş olan sözü bütün velîlerin canları, ruhları özlemekte ve bunu istemektedir. Mevlânâ, Şemseddîn-i Tebrizî’yi bulmak ve onunla sohbet etmek arzusundadır. Halbuki, o doğru ve nifaksız sözü peygamberlerin ruhları bile arzulamaktadır.”¹¹⁸

Şems, yüzüne karşı söylenen “velî, ermiş” sözlerine hiç itibar etmez. Ancak gerçek veliyi de işaret etmeden yapamaz. Gerçek velînin dostu olmak ona yeter. O bununla övünür:

“Bana velî diyorlar. Dedim ki haydi öyle olsun, bana bundan ne kıvanç olabilir? Belki ben bununla öğünürsem çok çirkin düşer; ancak Mevlânâ, Kur’ân ve hadîste yazılı vasıflardan anlaşıldığına göre velîdir. Ben de velînin velîsi, dostun dostuyum; bu bakımdan daha sağlamım.”¹¹⁹

¹¹⁷ Şems-i Tebrizî, *age*, 130.

¹¹⁸ Şems-i Tebrizî, *age*, 69-70.

¹¹⁹ Şems-i Tebrizî, *age*, 32; krş. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 213.

Hakikî velî ve hakikî dost olarak nitelendirdiği Mevlânâ için methiyelere devam ederken, kendisini onun karşısında küçük görerek hiçliğe indirmektedir:

“Mevlânâ’nın yüzü güzeldir. Bizim de hem güzel hem de çirkin tarafımız var. Mevlânâ bizim güzel tarafımızı görmüş, çirkin tarafımızı görmemişti. Bu sefer ikiyüzlülük etmiyorum, çirkinliği mi gösteriyorum ki, beni olduğum gibi görsün. Hem güzellik yönümü, hem çirkinlik yönümü anlasın.”¹²⁰

Mevlânâ’nın kendisinin sadece güzel tarafını bildiğinin ve çirkin yönünü görmediğinin sıkıntısı içindeki Şems, kozmolojik örneklere girişir. Ancak isminin “güneş”le aynı anlama gelmesine ve Mevlânâ’nın bu yönünü şiirlerinde konu yapmasına rağmen, kendisini o büyük âlemde (makrokozmi) bir yere yerleştiremez. Onun büyük evreninde sadece güneş ve ay vardır:

“Bu Mevlânâ ay’dır; benim varlığımın güneşine gözler erişemez. Ancak ay’a erişebilir. Işığının ve aydınlığının son derece parlaklığından dolayı gözler güneşe bakamaz. O ay güneşe erişemez, ama güneş ay’a yetişebilir. Nasıl ki yüce Tanrı Kur’ân’da, ‘Onu gözler kavrayamaz, ama o gözleri kavrır’ (En’am, 103) buyuruyor.”¹²¹

Mevlânâ’nın, Hak ehlinden olduğunu ve onun dergâhına güzel sözden başka bir şeyin layık olmadığını düşünen Şems¹²², Mevlânâ’yı sırların sırrının yolunun bir bedeli olduğu, birtakım sıkıntılara ve fedâkârlıklara katlanması gerektiği hususunda ikaz eder. Ancak çile ve ıstırapların sonucunda alacağı mükâfâtları da ifşâ eder:

“Halvette sana onlardan uzaklaşmak mı düşer, yoksa onlara senden ayrılmak mı yaraşır? Siz bizdensiniz biz de sizdeniz. Halbuki onlar bizden, biz de onlardan değiliz, Allah için! Onların saç

¹²⁰ Şems-i Tebrizî, *age*, 40.

¹²¹ Şems-i Tebrizî, *age*, 81.

¹²² Şems-i Tebrizî, *age*, 95.

sakalı var, benim henüz sakalım yok. İşte burada Mevlânâ ile son görüşmemiz böyle oldu. Mevlânâ bizden çekiniyordu. Yalnız kaldığımız zaman ona iki üç gün kadar üst üste halvette buluşmak gerekli olduğunu söyledim. Bana kesin olarak söz verirken, bunun nasıl olacağını anlatayım, dedim.

Güneş bütün âlemi aydınlatır. Benim ağzımdan çıkan sözler ise pek parlak görünmekle beraber, siyah perdeler altındadır. Bu güneş, onların arkasında kalmıştır. Yüzleri göklere dönüktür. Halbuki yerlerin de, göklerin de ışığı ondandır.

Güneşin yüzü Mevlânâ'ya dönüktür. Çünkü Mevlânâ'nın da yüzü güneşe karşıdır.”¹²³

Yüzü, ‘gözlerin zâtını müşâhade edemediği’, güneş’e dönük olan Mevlânâ’yla ilgili sözleriyle, Şems, okuyucuyu şaşırtır. Zira o, bir bakarsınız Rûmî’yi bir anda en güzel, en üstün meziyet ve yetenekleriyle anar; hemen arkasından onunla ilgili kendisinin bile çekindiği mahrem mevzuları dünyaya ilan eder:

“Mevlânâ’ya gelince; onun, bu saatte dünyanın hiçbir yerinde eşi ve benzeri yoktur. Bütün fenlerde, temel bilgilerde, din bilgisinde, gramer, sentaks, mantık ilimlerinde en büyük uzmanlarla kuvvetle konuşur, tartışır. Onlardan daha üstün, onlardan daha zevkli, onlardan daha güzeldir. Gerekirse, gönlü isterse, üzüntüsü engel olmazsa, konunun tatsızlığı buna sebep olmazsa, hepsinden daha yetkili konuşur. Ben akıl yönünden bilinmesi gerekli bu bahislerde yüz yıl çalışsam ondaki ilim ve hünerin onda birini elde edemem. O kendisini bilmez sanır ve öyle zanneder. Benim önümde, beni dinlerken; nasıl anlatayım ayıptır söylemesi, babasının önüne oturmuş iki yaşında bir çocuk, yahut Müslümanlığa dair hiçbir şey işitmemiş dönme bir Müslüman gibi öylesine utangaç bir hal alır.”¹²⁴

Ama yine de Şems, çoğu zaman yaptığı gibi, kadim ve belki de tek dost Mevlânâ’yı ve kabiliyetlerini methetmekle bitiremez:

¹²³ Şems-i Tebrizî, *age*, 173-174.

¹²⁴ Şems-i Tebrizî, *age*, 192.

“Bende bir tamah varsa, sadece Mevlânâ yeter bana. Unutmayın ki, siz hep kendi mektubunuzu okudunuz, hele dostun mektubundan da bir şeyler okuyun. Size bu daha faydalı olur. Bütün bu sıkıntılarınız, sizin hep kendi mektubunuzu okuyup da, sevgilinin namesini okumamanızdan ileri geliyor. O hayal, ilimden, marifetten doğuyor. O hayalden sonra da başka bir ilim ve marifet vardır. O ilim ve marifetin de başkaca uzun hayalleri vardır.”¹²⁵

Giriş bölümünde bahsettiğimiz vechile, Mevlânâ, *Makâlât*’ta bulunan birçok hikâyeyi *Mesnevî*’de zikretmiştir. Ayrıca yine daha önce söylediğimiz gibi Mevlânâ, birçok şiir ve gazelini Şems söylemiş gibi, onun ismini zikrederek bitirir.¹²⁶ Ancak, Şems’in psikolojik özelliklerinden ve zaaflarından haberdar olan dergâh çevresi, bu durumu tersine çevirerek, onu birtakım sözlerle de üzmetken ve kızdırmaktan çekinmez:

“Şimdi Mevlânâ’nın ‘incindim’ dediği meseleden söz açayım. ‘Mevlânâ’nın sözlerinden Şems çok faydalaniyor’ demişler. Evet, bana şu yönden faydası var ki, bu sûrette bize yardımcı olur, bana bazı işaretlerde bulunur. Ama o işaretler size değil, yalnız banadır. Onun hitabı da size değildir. Görüyorsunuz ya, beni bir garip olarak nasıl buldu; nasıl rahata, huzura kavuşturdu! Şu halde Mevlânâ kimin Mevlânâsıdır? O bir kimseye bir isim koyarsa (kim tutarsa) asla ondan vazgeçmez. Gece görmüş olduğu her rüya, sabah namazından önce gerçekleşir; ikinci namaz vaktine kadar tesiri devam ederdi. Bunun adet halini alması için yürekten gelen bir gayretle uğraştım. Bu nasıl şeydir? Bu başka bir namaz mı sayılır?”¹²⁷

¹²⁵ Şems-i Tebrizî, *age*, 194.

¹²⁶ Bu hususu, bizzat Şems’in ağzından söyleyen ifadeler de bulunmaktadır: “*Ulu Tanrı’nın yüce zâtına ant içerim ki, Mevlânâ eğer benim sözümü başkalarına aktarmak isterse benden daha iyi aktarır. Bunu daha güzel nükteler ve manâlar süsler. Ama Mevlânâ yine de benim sözümü nakletmiş olmaz.*” Bkz. Şems-i Tebrizî, *age*, 308.

¹²⁷ Şems-i Tebrizî, *age*, 229-230.

Şems ilahî âlemi ve Cenâb-ı Bâri'yi, *Saray* ve *Sultan*'la temsili olarak sembolize eder. Hz. Muhammed'i (s.) de bu *Saray*'ın daimi kulları içerisinde sayar. Şems bununla da yetinmeyerek, zımnen kendisi ile Mevlânâ'yı da bu has kulları arasına dahil eder. Yalnız burada bir sıkıntısı ve ıstırabını da açığa vurarak, Mevlânâ ile sohbet ve halvetlerinin bazen namazlarını aksatmalarına neden olduğunu ve sonradan kaza ettiklerini anlatır. Yine de bir okuyucu olarak Şems ile Mevlânâ'nın namazlarını istemeyerek de olsa, geciktirmelerini veya aksatmalarını izah etmekte zorlanıyoruz:

“Kapı dışından gelenlerin sultan sarayına mutlaka kapıdan girmeleri gereklidir. Ama padişahın bazı has kulları da vardır ki, onlar zaten hep içerdedirler. Bu çetin bir konudur. Burada büyük tehlike vardır. Hz. Muhammed (s.) zaten has kullardandır. Kulluk vazifesini tamamıyla yerine getiriyordu. Yine cevap olarak deriz ki: Hz. Peygamber, kullukta tam kuvvet ve kudret kazandığı zatında bile ondan kulluk manâsı asla eksilmez ve daima daha güçlü olurdu. Kulluğun yüksek zevkini tadardı. O kapıda olduğu vakit kendini içerde görür, içerde iken de kendini yine içerde bulurdu. Ama başkalarında bu cihet zayıf idi; o manâ, onlarda eksik kalıyordu. Ben ve Mevlânâ, her ne kadar iş zamanında kasıtlı olmayarak ibadet vaktini geciktirmekteyiz. Buna razı değiliz. Bunları gizlice kaza ediyoruz. Hele cuma günleri namaza gitmesem gönlüm daralır. Niçin onun manasını bu mana ile birleştiremedim diye üzülürüm. Burada gerçekten bir üzüntü olmasa bile yine üzülüyorum.”¹²⁸

Cuma namazlarını bile kaçırarak kadar Mevlânâ'yla derin sohbetlere dalan Şems, onu Hz. Muhammed'le (s.) özdeşleştirir. Mevlânâ'yla vuslatının mutluluğunu kelimelerle anlatmakta zorlanır:

“And olsun ki, senin yüzünü görmek bizim için mutluluktur. Hz. Muhammed'i (s.) görmek dileyen, kolayca gitsin Mevlânâ'yı görsün. Rüzgârla dalgalanan çimenler gibi kendini zorlamadan onun önün-

¹²⁸ Şems-i Tebrizî, *age*, 238.

de eğilsin. Bunun aksine davranmak isteyen de dilediği gibi yaşar. Mevlânâ'yı bulan ne mutludur! Ben kimim? Ben bir kere buldum, ben de mutluyum. Eğer inancında kuşkun varsa, o, en kestirme yoldan kuşkularını giderir. Biz şüphemizden dolayı bunu istiyoruz ki, bir zaman ondan hoşlanasın; bir zaman da sana soğukluk gelsin. Bu bir iş hesabı değildir, dostluk hesabı da değildir. Bu yol, o tarafa giden kestirme yoldur. Mevlânâ'ya karşı günün hayırla geçsin, gecen saadetle, demenin manâsı nedir?"¹²⁹

Hız. Peygamber'le özdeşleştirdiği kadar olmasa da Şems'teki Mevlânâ aşkı, öyle bir dereceye varır ki, onu "ehl-i beyt"inden daha yakın görür:

"Ben Murad, yani istenilen kişi. Mevlânâ ise Murad'ın Murad'ı olmuştur.

Bana, ne babam, ne anam, onun gösterdiği ilgiyi göstermiştir. O benim sözlerimi en hoş bir şekilde söyler. O, benim kendisine yapmadığım iyilikleri bana yapmıştır.

Mevlânâ askıdaki işlerden konuşur, yağmurdan çamurdan söz açar. Ben namazı bitirdiğim zaman defterini yere vurur, kimse okumasın diye bir şey yazmaz."¹³⁰

Nihayetinde Şems, dostluk ve muhabbetin nirengi noktasına ulaşmanın dayanılmaz hazzından dem vurur. Zevk de, acı da, hüznün de ortaktır. Sıkıntı ve cefa da müşterektir:

"Eğer iki dost, birbirinin yanında yahut karşı karşıya oturmuş konuşuyorlarsa, o muhabbetin tadı ile, onları uzaktan seyretmenin tadı bir olur mu? Ama o uzaklık, eğer sende gönül sefası var da arada engel olmuyorsa, onun zevkine göre yakınlık zevki nerede kalır? Bir kimse ki, uzaktan huzurda olursa, yakından nasıl olur? Falan yere gidelim derler ona. 'Hele bir sor' der, 'Şemsed-

¹²⁹ Şems-i Tebrizî, *age*, 249-250; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 495; Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 66-67.

¹³⁰ Şems-i Tebrizî, *age*, 295

din orada mıdır? Eğer yoksa şimdilik işim var...'¹³¹ “Beni inciten her şey gerçekten Mevlânâ’nın da gönlünü kırar.”¹³²

Dostluğun bu kadar içten ve candan olanını çekemeyen ve kıskanlar elbette olacaktır. Mürîdler ve Konya halkı darılmaya, başa kakmaya ve kıskanmaya başladılar. Kendi işiyle ilgilenen Mevlânâ, öğütlerden sevgi bağıni kuvvetlendiriyordu. Şems’e olan bağılılığını ve muhabbetini hiç kimse veya topluluk için feda edecek de değildir:

O kadar ki Celâleddîn Karatay kendi medresesini tamamlamış, büyük bir toplantı olmuştu. O ulu bilginler arasında, sedir neresidir, diye bir konu görüşülüyordu. O günlerde Şems, Konya’ya yeni gelmişti. Ahalinin arasında alt başta oturmuştu. İttifakla Mevlânâ’dan sordular ki, sedir nereye derler? Buyurdu ki; ‘Âlimlerin sediri sofanın ortasıdır. Âriflerin sediri evin köşesidir. Sofilerin sediri, sofanın kenarındadır. Âşıkların mezhebinde sedir, dostun yanındır.’ Derhal ayağa kalktı, Şems’in yanına oturdu. Derler ki hemen o gündü ki Şemseddîn, halkla Konya uluları arasında meşhur oldu.’ Dostların darılması, Mevlânâ’nın aşk ateşini yelpazeliyor, onun kendini kaybedercesine coşkunluğu, onların kakınçta bulunmalarını, kıskançlıklarını artırıyor, Şems’e olan düşmanlık, kin sınırlarını aşmış, hal-ki ayaklandırmıştı.¹³³

Mevlânâ Şems’i canından bile çok sever, onun odasına çakılan bir çiviye bile rıza göstermez. Şems’in odasına çakılan çivi, adeta onun bedenine saplanır:

Bir gün birisi Mevlânâ’ya ben seni seviyorum, diğerlerini de senin için seviyorum demiş. Mevlânâ ona: ‘Eğer bu diğerlerinden maksadın Şems ise bu iyi. Ama eğer beni onun için seversen bu daha iyi; sevgiliden başkası, sevgiliye uyduğu için sevilir’ cevabı-

¹³¹ Şems-i Tebrizî, *age*, 348.

¹³² Şems-i Tebrizî, *age*, 359.

¹³³ Bkz. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu’l-Ârifin)*, 295-296; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 90-91.

nı vermiştir. Mevlânâ'nın Şems'i nasıl bir sevgi ile sevdiğini şu hikâyeden dinleyebiliriz. Birisi bir gün Mevlânâ'nın medresesinde, Şems'in hücrelerinde bir çivi çakıyormuş; Mevlânâ, 'Bizim bu medrese, velîlerin durağıdır. Bu hücre ise, Şems'in hücrelidir, buraya çivi çakmaktan korkmuyorlar mı? Bana sanki bu çivi ciğerime saplıyorlarmış gibi geliyor' demiştir.¹³⁴

Şems Mevlânâ'yla sanki iş bölümü yapar. Hem kendisinin, hem de Sevgili Dostunun ince ve değerli işle ilgili görevlerini ayırır:

"Bugün manâ denizinin dalgıcı (o manâ denizinden inci çıkaran) Mevlânâ'dır. Ben ise tâcirim. Yani o incileri alıcıyım, onların kıymetini ancak ben bilirim demek istiyor."¹³⁵

Aynı mesleğin farklı alanlarında vazife yapan Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'yı her gördüğünde, yenilendiğini ve yeniden doğduğunu anlatmaktan büyük bir zevk ve haz duyar:

"Onun halinden, davranışlarından bana –dün görmediğim ve farkına varmadığım- her gün yepyeni bir şey malum olmadadır. Sizler Mevlânâ'yı şu gördüğünüzden daha iyi anlamaya ve görmeye çalışın ki, sonunda şaşkına dönmeyesiniz ve onun ancak güzel yüzü ve güzel sözleriyle takılıp kalma-yasınız. Onda bunun üstünde ve ötesinde daha iyi bir şeyler arayınız."¹³⁶

Mevlânâ'yı övmekten bıkmayan Şems, alçakgönüllülüğünü ve mütevaziliğini terk eder. O artık sırlar içinde bir sırdır. Vardığı nokta, adeta Hz. Muhammed'in (s.) mirâcındaki, beşerîyetle öte-lerin ötesi âlemin sınırı olan "Sidretü'l-Müntehâ"dır. Artık, ona hiçbir velî, ermiş ulaşamaz:

¹³⁴ Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 55.

¹³⁵ Etik, *age*, 54.

¹³⁶ Etik, *age*, 63.

“Şems Mevlânâ’ya: ‘Sen eğer bâtına bağlı isen, ben bâtının bâtınıyım, iyi dinle! Sırların sırrı, nurların nuruyum... Evliya benim sırrıma eremezler... Aşk bile benim yolumda bir perde ve engeldir. Yaşayan aşk, benim katımda ölüdür.’”¹³⁷

Doğruluk, dürüstlük ve mertlik numûnesi olan Şems bile, bu vasıflarını muhafaza hususunda saldırılardan çekindiğinin belirtilerini gösterir:

“İçimden birçok büyükleri severim. Onlara karşı muhabbetim vardır; ama açığa vurmam... Bir muhabbet vardır ki asla soğumaz, fakat bu dostluğun değerini kimse bilmez ve takdir etmez. Halbuki benim Mevlânâ’ya açıkladığım sevgi arttı ve eksilmedi, doğrusunu söyleyemiyorum. Ben doğruluğa başladıktan sonra beni dışarı attılar. Eğer tam doğruluk gösterecek olsaydım, beni bir hamlede bütün şehirlerden sürer, kapı dışarı ederlerdi”.¹³⁸

Mevlânâ’yı haznesi dolu ve yanmaya hazırlanmış bir lamba gibi düşünenler, Şems’in konumunu da bir kibritin yaptığı işle karşılaştırırlar. Asıl yanan ve yandıkça nurlanan Mevlânâ idi. Onu uyandırmak ve etrafını aydınlatır hale dönüştürmek için bir kibrit gerekmektedir ki, bunu da Şems başarmıştı. Başka bir ifadeyle:

“Tebrizli Şems, Mevlânâ’yı ateşlemiş, fakat öyle bir infilâk karşısında kalmıştı ki, onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı”.¹³⁹

Onun için Şems’e göre; “Dostluk, Mevlânâ’yı gördükten sonra nefsinin öldürmektir. Tâ ki onu bir daha bulamadık, öldü desinler.”¹⁴⁰

Mevlânâ’yı daha iyi anlamak için Şems-i Tebrizî’nin onun yanındaki mevkisini tespit etmemiz gerekir.¹⁴¹ Mevlânâ, her ne ka-

¹³⁷ Etik, *age*, 73-74.

¹³⁸ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 84.

¹³⁹ Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 33-34.

¹⁴⁰ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar)* I, 155-156.

¹⁴¹ *Mevlânâ’nın Şems’e olan muhabbeti için güzel bir örnek olay da şudur: “Malatyalı Şemseddin diyor ki: Bir gün Hüsameddin Çelebi’nin bağında*

dar kelimelerin onu yeterince anlatamayacağını farkındaysa da, kendisini Şems'in imajıyla özdeşleştirmeye çalıştığı beyitlerde, Şems'in kimlik ve şahsiyeti de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.¹⁴²

Her ne kadar Şems, evrensel insanı ve belki de Allah imajını simgeliyorsa da, Mevlânâ kendisini ödünç alınmış bir imajla kısıtlamıyordu. Mevlânâ ona dayandı, onunla bir oldu, birlik evrenine daldı ve sonunda evrensel benliği elde etti. Onun benlik özelliklerini içselleştirip onunla bir oldu ve huzura kavuştu.¹⁴³

İç dünyadaki birliğin ateşi, zahirî dünyaya yansıdı. Bitmek bilmeyen, sonsuz, sınırsız ve kesintisiz sohbetler, Mevlânâ ve çevresinin dış görüntülerini değiştirdi. Artık “*semâ usûlünde, ferâce giymede ve sarık sarmada ona uydular.*”¹⁴⁴

toplanmış sohbet ediyorduk. Hazret-i Mevlânâ iki ayağını bağdaki arkın suyuna sokmuş, ilâhî maârif takrir buyuruyorlardı.

Söz arasında, Şems-i Tebrizî'nin vasıflarından da bahsederken son derece övdüler. Mecliste bulunanlardan kutupların makbulü Bedreddin, o sırada bir âh çekerek: “Yazık ne yazık” dedi.

Mevlânâ: ‘Niçin neden yazık? Kime yazık? Yazığı icabettiren nedir? Yazığın aramızda ne işi var’ buyurdular.

Bu cevaptan Bedreddin utandı ve başını önüne eğerek: ‘Teessürüm, Şems-i Tebrizî’yi bulup görüşemediğimden ötürüdür!’ dedi.

Hazret-i Mevlânâ, bir an için sustu ve hiçbir şey söylemedi, sonra buyurdu ki: ‘Eğer Mevlânâ, Şemseddîn’in hizmetine kavuşmadıysa, babamın mukaddes canına yemin ederim, öyle bir kimseye kavuştun ki, onun her bir kılında asılı salkım olmuş ve onun sırrının sırrını anlamakta hayran kalmış binlerce Şemseddîn vardır.’

Bu sözden mecliste oturanlar sevindiler ve kalkıp sema etmeye başladılar. O sırada Hazret-i Mevlânâ şu beyitleri ihtiva eden gazeli söylemeye başladı:

Dudağım gülüm, gülistanım adını söyler söylemez, o gül yanaklı bana geldi, ağzını vurdu, dedi ki: Sultan benim, gülistanın canı da benim. Benim gibi bir padişahın huzurunu bulmuşken, artık filânı anmak yaraşır mı? Mevlânâ: Şems-i Tebrizî bahanedir, güzelliğini ve lütfunu söylediğimiz kimse, biziz biz. Evet, Mevlânâ Şems-i Tebrizî’yi de överdi, ama çokluk onu bahane ederek kendi hakikatini şiirlerinde terennüm etmiştir.” Bkz. Beytur, Mesnevî Gözüyle Mevlânâ (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi), 118-120.

¹⁴² Emiroğlu, *Sûfî ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, 17.

¹⁴³ Emiroğlu, *age*, 17.

¹⁴⁴ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, 35.

Değişim ve tekâmül devam eder.

“Eskiden beri hiçbir kimseye ricada, niyazda bulunmayan Mevlânâ, Şems’i gördüğü gün, ona niyaz ederek onunla birlikte halvete oturdu. Öylecesine ki gönlünü dostunun hayalinden başkasına; evinin kapısını da tanıdıklarına tanımadıklarına kapadı. Mihrap ile Minberi istiğna ateşine vurdu. Öğretim kürsüsünü, vaaz minberini terk etti, aşk üstadının huzurunda diz çöktü. Bütün üstatlığına rağmen yeni öğrenci oldu.”¹⁴⁵

Şems’le Mevlânâ’yı karşılaştırdığımızda, benzerliklerin ortaya çıkışını engelleyemeyiz. Şöyle ki; Şems’e göre hakikate varmak, ancak sünnete tâbi olmak, gösteriştan uzak, hal ehli olarak, söz ve eylem birliği içinde, ilâhî aşkla gerçekleşir. Şems de Mevlânâ gibi Hz. Peygamber (s.) âşığıdır. Mevlânâ, “*Ben Muhammed-i Muh-târ’ın yolunun toprağıyım*” dediği gibi Şems de, “*Mustafa’nın (s.) en küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen bir hadîsini, Kuşeyrî Risâlesi ve onun gibi en önemli kitaplara değışmem; Peygamber’in hadîsleri karşısında, onların hepsi de tatsız ve zevksizdir*” diyor.

Meşreb ve usûl bakımından farklılaşmalar söz konusu olabilir. Mesela, Mevlânâ temkinlidir, belki biraz da resmîdir; Şems, coşkun, heyecanlı ve kural tanımazdır. Fakat, şu da bir gerçek ki, Şems olmasaydı, Mevlânâ belki de bir medrese hocası olacak, dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Belki Ferîdüddîn-i Attâr’ın *Mantıku’t-Tayr*’ı gibi Mesnevî hikâyeleri ortaya çıkacaktı; fakat, coşkun ve taşkın şiirler ve gazelleri okuyamayacaktık. *Dîvân-ı Kebîr*’i görmemiz hayal olacaktı. Diğer taraftan eğer Mevlânâ, Şems’le görüşmeseydi, kimse de onun varlığından haberdar olmayacaktı. Onlar manâ yönünden görünmeyen alemde bütünü meydana getirdiler.¹⁴⁶

Eğer insanlar Mevlânâ ile Şems gibi birbirlerinde bulunanı, birbirlerinin hakikatini görebilşelerdi, eksik ve zaafalarını tabîi karşılasalardı, cenneti yeryüzünde yaşarlardı. Mevlânâ, “*Şu dünyada*

¹⁴⁵ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 87.

¹⁴⁶ Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 68.

gördüğümüz tenlerimiz, vücutlarımız, bizim gölgelerimizdir. Biz aslında bu gölgelerin ötesinde yaşıyoruz” diye seslenmektedir. İşte, Mevlânâ ile Şems, birbirlerinin maddî varlıklarının ötesinde bulunanı müşâhade ettiler ve ona muhabbet ve aşk duyular.¹⁴⁷ Baba Kemâl-i Hucendî’nin söylediği gibi:

“Hak âşıkları, erenler gittiler, aşk şehri boş kaldı diye düşünme! Dünya Şems-i Tebrizî’yle doludur ama, Mevlânâ gibi bir er ne-rede ki onlardaki hakikati görsün.”¹⁴⁸

Şems ile muhabbetinin başlangıç evresinde görüşüp kaynaştığında, Mevlânâ, zâhirin altında, her velînin, evrensel insanın ve Peygamber’in keşfettiği okyanusun varlığını sezdi.¹⁴⁹

Bu aşamada eski Şems-i Tebrizî de tükenmiş, bitmişti. Şems bu haberle doğudan gelmişti, bu haberi getirmişti. Yeni olan ise, Mevlânâ’yla başlıyordu.

Hangi “Yeni”? Elbette “Eski”ye sonsuz sevgisi, saygısı ve bağlılığı olan “Yeni”...

“İki denizin birbirine karışmamak üzere kavuştukları yer” ayeti bu iki ruhun, bu iki dostun kavuşmasına da bir işaret kabul edildi. İki coşku bir noktada buluştu. Başta açık açık taşınacak şarap testisi, bu coşkuya işaret etti, remizdi. Mü’min ruhlar bu coşkuya özlem çekiyorlardı. Kibrit çakılmış, iki kutup bir araya gelmiş oldu. Şems-i Tebrizî şiddet kutbuydu; Mevlânâ yumuşaklık kutbu. Biri hakikatın gazabı, kılıcı; öbürü merhameti, rahmeti, şefkati... Ses ve öfke, kılıç ve güzellik, korku ve muştı; yalvarış, yakarış, titreyiş, sevgi, güzellik... Derece derece, ruhun morötesi ışınlardan yedi renge,

¹⁴⁷ Bu benlik ötesi sevgiye bir örnek: “Bir gün Şemseddîn, Mevlânâ’dan bir mabbûbe istedi. Mevlânâ gitti haremının, yani hanımının elinden tutup getirdi. Şemseddîn buyurdu ki: Ben Mevlânâ’nın bağlılık derecesini ve meşrebinin genişliğini imtihan ediyorum. Bu konuda dediklerinden de fazla imiş.” Bkz. Câmî, *Nefahâtü’l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, s. 640-641.

¹⁴⁸ Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 68-69.

¹⁴⁹ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin Kişilik Çözümlemesi*, 43.

oradan kızılötesi ışınlarına kadar bütün hallerin yaşantısı ve hallerden yerine oturma üstünlüğüne, makamlara geçiş... Renklerden renklere girişten (telvîn) bütün renklerin birleşip kaynaştığı büyük senteze geçiş, temkine varış..."¹⁵⁰

Şems-i Tebrizî Mevlânâ'ya, "salt akl"ın, rasyonalizmin dar cenderesinden azâd olmanın formülünü öğretti. Çünkü onun gönlü ve zihin evreninde aklın sınırları bellidir; arkası, sonu cennettir. Gönlün sınırları ise, ölçülüp tespit edilemez/belirlenemez. Söz ve rakamların bittiği yer, fenâfillâhtır, yani Allah'a kavuşmak ve hakkın zât ve sıfatında erimektir, yanmaktır.¹⁵¹

Şems-i Tebrizî Mevlânâ ile sohbet ve halvet anlarında manâ aleminin gizli odalarını gösterdi. Mevlânâ, Şemssiz dönemindeki halini, "hamdım" sözleriyle özetler. Şems ile "pişme" evresine geçer.¹⁵²

Şems'den sonra bütün vaktini şiire ve semaya ayıran Mevlânâ, kendini Şems-i Tebrizî ile özdeşleştirerek onun ismini kendine lakap olarak seçip kullanır. Mevlânâ, taşkın bir aşk, anlatılmaz bir ilâhî ilhamla yazdığı eserlerini, *Dîvân-ı Şemsi'l-Hakâyık* ismiyle süsledi. Mevlânâ için tasavvuf, belirli eylem ve kurallar çerçevesini aşan bir alandı. Önemli olan onu duymak, hissetmek ve yaşamaktı. Bu anlamda *Dîvân-ı Şemsi'l-Hakâyık*'ı, Mevlânâ'nın ruhunu bütün samimiyeti, derinliği ve saydamlığı ile ortaya koyan ilahî bir lirizm gibi görmek gerekir. Rûmî'nin şiirlerine sinen ve onlarda akseden Yeni Eflâtuncu karakterleri zaman zaman görmek mümkündür.¹⁵³

D. Mevlânâ'nın Gönlünde Şems'e Duyulan Muhabbet

Mevlânâ, Şems'e olan muhabbet ve bağımlılığını onun ismiyle "güneş" arasındaki söz benzeşmesinden hareketle dillendirir:

¹⁵⁰ Karakoç, *Mevlânâ*, 48.

¹⁵¹ Kâzım Qurbanzâde, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Hayatı, Yaratıcılığı ve Felsefî Görüşleri" çev: Seyfettin Altaylı", *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000)*, Ankara, 224.

¹⁵² Qurbanzâde, *agm*, 225.

¹⁵³ Qurbanzâde, *agm*, 225.

Güneşin vücuduna delil, yine güneştir. Sana delil lazımsa güneş-ten yüz çevirme.

Gerçi gölge de güneşin varlığından bir nişan verir, fakat asıl güneş her an can nuru bahşeyler.

Gölge sana gece masalı gibi uyku getirir. Ama güneş doğuverince ay yarılr (nûru görünmez olur.)

Zaten cihanda güneş gibi misli bulunmaz bir şey yoktur. Bâkî olan can güneşi öyle bir güneştir ki, asla gurup etmez.

Güneş, gerçi dışarıda tektir, fakat onun mislini tasvir etmek mümkündür.

Ama kendisinden esir var olan güneş, öyle bir güneştir ki, ona zihinde de, dışarda da benzer olamaz.

Nerde tasavvurda onun sığacağı bir yer ki, misli tasvir edilebilsin! Şemseddîn'in sözü gelince dördüncü kat göğün güneşi başını çekti, gizlendi.

Onun adı anılınca ihsanlarından bir remzi anlatmak vacip oldu. Can, şu anda eteğimi çekiyor. Yûsuf'un gömleğinden tekrar bir hali söyle, anlat.

“Yıllarca süren sohbet hakkı için o güzel hallerden tekrar bir hali söyle, anlat.

Ki yer, gök gülsün, sevensin. Akıl, ruh ve göz de yüz derece daha fazla sevince, neşeye dalsın” (diyor).

“Beni külfete sokma, çünkü ben şimdi yokluktayım. Zihnim durakladı, onu övmekten acizim.

Ayık olmayan kişinin her söylediği söz –dilerse tekellüfe düşsün, dilerse haddinden fazla zarafet satmaya kalkışsın- yaraşır söz değildir.

Eşi bulunmayan o sevgilinin vafına dair ne söyleyeyim ki bir damarım bile ayık değil!

Bu ayrılığın, bu ciğer kanının şerhini şimdi geç, başka bir zamana kadar bunu bırak!”

(Can) dedi ki: “Beni doyur, çünkü ben açım. Çabuk ol, çünkü vakit keskin bir kılıçtır.

Ey yoldaş, ey arkadaş! Sûfî, vakit oğludur (bulunduğu vaktin iktizasına göre iş görür). “Yarın” demek, yol şartlarından değildir. Sen yoksa sûfî bir er değil misin? Vara, veresiyeden yokluk gelir.”

Ona dedim ki: “Sevgilinin sırlarını gizli kapalı geçmek daha hoş-
tur. Sen, artık hikâyelere kulak ver, işi onlardan anla!
Dilberlere ait sırların, başkalarına ait sözler içinde söylenmesi
daha hoştur.”

O, “Bunu apaçık söyle ki dini açık olarak anmak, gizli anmaktan
iyidir.

Perdeyi kaldır ve açıkça söyle ki ben, güzelle gömlekli olarak
yatmam” dedi.

Dedim ki: “O apaçık soyunur, çıırçılak bir hale gelirse ne sen
kalırsın, ne kucağın kalır, ne belin!

İste ama, güneş bir parçacık yaklaştı mı, her şey yandı gitti!

Fitneyi, kargaşalığı ve kan dökücülüğü araştırma, Şems-i Tebri-
zî’den bundan fazla bahsetme.¹⁵⁴

Yukarıda kendisinden alıntılar yaptığımız *Mesnevî*, aslında
kaybolan ve hasret çekilen Şems-i Tebrizî’nin methiyesi için düşü-
nülmüş evrensel bir eserdir.¹⁵⁵

Şems hasretidir ki Rûmî’yi yakmış ve onu şairlerin şairi yap-
mıştır. “Hakikat Güneşi” Şems’i boş yere ülke dışında arayan Rû-
mî, sonunda onunla vuslata erdiğini ve Sultan Veled’in ifadeleri-
le, “*Onu kendi içinde ay gibi parlarken bulduğunu*” keşfetmiştir.
Bu tecrübenin doğurduğu gazeller, tam özdeşleşme duygusuyla ka-
leme alınır; kendi ismini kullanmak yerine, içtenlikleri bakımın-
dan asla aşılamamış olan dizelerde aşkını, özlemine, mutluluğunu
ve umutsuzluğunu terennüm ettiği şiirlerin çoğunun sonunda,
mahlas olarak dostunun ismini layık bulmuştur. Bu yaşadığı tecrü-
be, *Mesnevî*’nin iyi bilinen bir bölümünde şöyle seslendirilir:¹⁵⁶

Birisi, bir dostunun kapısına gelip kapıyı çaldı. Dostu “Kapıyı
çalın kim?” deyince.

“Benim” diye cevap verdi. Dostu “Git, şimdi zamanı değil. Böy-
le bir sofra, ham kişinin makamı olamaz.

¹⁵⁴ Mevlânâ, *Mesnevî I*, çev: Veled İzbudak, 10-12, beyit no: 116-142.

¹⁵⁵ Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, 39.

¹⁵⁶ Schimmel, *İslâm’ın Mistik Boyutu*, 307-308.

Hamı, ayrılık ateşinden başka ne pişirebilir, nifaktan ne kurtarabilir?” dedi.

Adamcağız gitti, tam bir yıl dostunun ayrılığıyla yanıp yakıldı. Yanıp pişerek tekrar döndü, geldi. Dostunun evinin etrafında dolaşmaya başladı.

Kapıya varıp ağzından edepten dışarı bir söz çıkmasını diye yüzlerce korku ile edepli edepli halkayı çaldı.

Sevgilisi “Kim o?” deyince “Gönlünü alan sevgili sensin” diye cevap verdi.

Sevgili “Madem ki bensin, ey ben, gel içeri gir! Ev dar, iki kişi sığmıyor” dedi.¹⁵⁷

Dar eve sığmayan iki güzel gönül adamından biri diyor ki:

“Zahir uleması Hz. Rasûl’ün sözlerine vakıftırlar. Şems, Hz. Rasûl’ün esrârına vakıftır. Ben ise, Hz. Rasûl’ün envârına mazhar olmuşum.”¹⁵⁸ “Şems’in erdiği bu makam ve dereceler, taat ve ri-yâzattan dolayı olmayıp, ezelden Hak vergisi idi.”¹⁵⁹

Mevlânâ övücü ve iltifatkâr sözleriyle Şems’in makamını hatırlatır:

“Bir kimse, sultan-ı mahbûbin Mevlânâ Şemseddîn Tebrizî hazretlerinin huzurunda, ‘Ben delîl-i katı ile Hakk’ın mevcûdiyetini ispat ederim’ dedi. Ertesi sabah, Mevlânâ Şemseddîn hazretleri buyurdular ki: ‘Dün gece melâike gelmişlerdi ve o adam hakkında: Elhamdülillah bizim Hudâ’mızı sabit kıldı, ona Allah ömürler versin; âlemiyân hakkında taksir etmedi’ diye dua ettiler. Ey Âdemcik, Hak sâbittir, O’nun delil nesine lazım? Eğer bir iş görmek ister isen, O’nun huzurunda kendine bir mertebe ve makam ispat eyle! Ve yoksa O, senin delilin olmaksızın sabittir. Nitekim işaret buyrulur: ‘Mahlûkattan hiçbir şey yoktur, illa Allah Teâlâ’ya hamd ile tesbîh ederler.’”¹⁶⁰

¹⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî I*, çev: Veled İzbudak, s. 245-246, b. 3056-3064.

¹⁵⁸ Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 63.

¹⁵⁹ Etik, *age*, 72.

¹⁶⁰ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, çev: A. Avni Konuk, haz: Selçuk Eraydın, İstanbul 1994, 86.

Hüdâvendigâr Mevlânâ, Şems'i bir an için dahi olsa kaybetmeye veya gözünün önünden gitmesine katlanamaz. Kısa aralıklarla kaybettiği sevgilisini bulduğunda ise, sevgilisi artık Yüce Sevgilisi'yle baş başadır:

Her ne kadar haset eden kişi incinirse de, sen o büyük varlığın (Tebrizli Şems'in) vasıflarından bahset. Onun üstünlüğünü çekinmeden anlat. Zaten şu gökkubbesinin altında öteden beri haset etme huyu azalmamıştır.

Ben dün gece yarısı kalktım, baktım ki, "gönül" yok! "Ne oldu; nereye gitti?" diye onu evin her tarafında aradım, fakat bulamadım. Sonra kendi evimden çıktım. Onu ev ev aramaya başladım. Nihayet zavallıyı bir yerde buldum. Orada "Ya Rabbi! Ya Rabbi!" diyerek secdeye kapanmıştı.

Bakayım, kime kavuşmak istiyor, kime yalvarıyor diye onun yalvarışına kulak verdim. Ağlarken şunları söylediğini duydum.

Gizli şeyler de senin önünde, aşikâr olan şeyler de senin önünde. Sen her şeyi bildiğin gibi, elbette bunların her ikisini de bilirsin. Benim gizli olan şeyim, şu içimdeki "sevgi ateşi"; açık olan şey de âh edişim, yalvarışım, yakarışımıdır.

Gönül, o padişahın eserlerini, vasıflarını sayıp duruyordu da, adını söylemiyordu. O, gecenin karanlığında herkes uykudayken yalvarıp yakarmaya dalmıştı.

O, arada dudak ucuyla gizlice diyordu ki: "Adını söylemedim ama, o ad, öd ağacından daha güzel kokar, kokusu her tarafa yayılır."

Gönül diyordu ki: "Ey seven, sevilen Rabbim! Belki, bir insan bulunur da gece yarısı benim bu sözlerime kulak verir diye korkuyorum, ürküyorum."

Birisi onun adını duyar da ona gerçekten saygı göstermez diye ödüm kopuyor. O güzel ada hürmetsizlik, bana çok ağır gelir. Başka birisi adını iştir de, ona sevgi ve saygı gösterirse, bu defa kıskançlık beni yakar, yandırır." Böylece, gece yarısı yalvarıp duran gönül şaşırmış, ne yapacağını bilemez hale gelmişti.

Derken gönüle hatiften, ötelere bir ses geldi. "Sevdiğinin adını an, ey inatçı şaşkın, korkma, adını an, gam yeme; kimseden çekinme!"

Onun adı, senin canının muradına anahtardır. Çabuk, onun adını an! An da hemen sana kapıyı açsın!”

Gönül, haset korkusundan onun adını anamıyordu. Kapı da kapalı kaldı. Seher vaktine kadar bu hal devam etti. Derken ansızın gündüz oldu. Güneş doğdu, yüzünü gösterdi.

Hâtifin binlerce defa yalvarışı üzerine gönül, ancak “Tebriz” diyebildi. Akli başından gitti, varlığından oldu.

Kendinden geçince de o efendiler efendisi Şemseddîn’in, o cömertlik denizinin adı, gönlün yüzüne nakşoldu.¹⁶¹

Efendiler efendisi Şems, Mevlânâ’nın dilinden söylendiği gibi, her derde deva olarak yükseliş ve inişler yaşar:

Benim pîrim, benim mürîdim, benim derdim, benim dermanım;
Bu sözü apaçık söylüyorum, benim Şems'im, benim sahibimdir.¹⁶²

Yine Mevlânâ Şems’e olan saygı, hayranlık ve hürmetini zirveye taşır ve der ki:

“Ah, Ne Olurdu Ben Şems-i Tebrizî’nin Kapısında Bir Aşk Ter-cümânı Olsaydım!...”

Ben tamamıyla can gibi olmasaydım, sana yüzümü gösterirdim. Benim bir belirtim, bir nişanım olsaydı, belirtimi sana gösterirdim.

Ey Allah'ım! Senin lütfun beni bırakmıyor, yoksa senin sevdana kapılırdım da, zamanı hesaba katmadan, sonsuza kadar seninle kalabilmem için, bütün zamanları sinek gibi kovar dururdum.

Can, gül fidanı aşkına kapıldı da; “Aşkın sırlarını açığa vurmaktan korkmasam, susam gibi baştan başa dil olurdu” diye söylendi.

Halk bana “Sen akıllı bir kişisin” diyor. “Bir an için kendine gel, bu sevdadan vazgeç!” Onlara dedim ki: “Evet, her ne kadar akıllı idiysem de, şimdi böyle aşk delisi oldum.”

Geceleri ay gittiği zaman, hoş ışıklar saçan gümüş kaftanı sana

¹⁶¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, haz: Şefik Can, İstanbul 2000, I, s377-378.

¹⁶² Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 102 (183 nolu dipnot).

layık bir kaftan olsaydı, elimi uzatır, onun kemerinden tutardım, çeker sana getirirdim.

Senin aşkının havasının dalgası, beni bir an için bıraksaydı, ateşler haline gelirdim de, âşıkların aşkını artırma çaresi arardım.

Onları yakar, yandırırdım.

Kıskançlık oku ile korkutup zamanenin gözünü yumdurmasaydı, o zaman apaçık görürdü ki; ben onun elinde bir yaydan başka bir şey değilim.

Bu söz ancak Tebrizli Şemseddîn'e bir işarettir. Ah ne olurdu, ben onun kapısında bir aşk tercümanı olsaydım.¹⁶³

E. İki Mürşîd/İki Mürîd: Tek Ruhta İki Beden

Sûfî meclislerinde yapılan gereksiz tartışmalardan biri, Şems mi Mevlânâ'yı yetiştirdi, Mevlânâ mı Şems'e mürîd oldu sorusunun cevabı hususudur. Gereksiz dememizin sebebi, yukarıda Mevlânâ'nın Şems'le ilgili sözlerinde gizlidir. Tabii ki, Şems'in de onunla ilgili sözlerini unutmamak lazımdır.

Gerçekte Mevlânâ'nın istikameti, şeyhlik ve dervişlik, mürîdlik ve muratlık değil, aşktır. Bu süreçte mürîd ve murâd, şeyh ve derviş, âşık ve ma'şuktur. Fakat aşkta fâni olan bu âşık, ma'şûk libasına bürünür, ma'şûksa âşık görünür. Çelebi Hüsâmeddîn'i, Mevlânâ'nın mürîdi iken Mevlânâ, *Mesnevî*'de onu öyle över ki; insan, Hüsâmeddîn, Mevlânâ'nın üstadı zanneder. Şu halde Mevlânâ ile Şems arasındaki tefeyyüz, karşılıklıdır¹⁶⁴ ve birbirini tamamlayıcıdır.

Birbirlerindeki hakikatleri gören ve dostlukları kelimelere sığmayan bu iki büyük velîden hangisi, hangisine mürşîd oldu? Hangisi, hangisinden üstündür, faziletlidir, büyüktür? İlâhî aşkta fâni olan velîlerin erdem ve fazilet karşılaştırması gereksiz ve sonuçsuz bir çabadır. Bütün kirliliklerden soyutlanmış, ihtiraslarını kontrol etmiş, Hakk'ın tecelligâhına ulaşmış, birlik denizinde yok olmuş

¹⁶³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, III, s. 294-295.

¹⁶⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, 96-97; Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, 57-59.

yüce kimlikleri¹⁶⁵ derecelendirmek şaşkınlıktır. Ama yine anlama-yanlar için iş sıkıntılıdır. Duygularını ifade edemeyenin halk tercümanını bulmasıdır, bu vasıtasız ilişki.

Mevlânâ, acı çekerek Şam'da Şems'i ararken, Mevlânâ'nın ilim, irfan ve aşkına gıpta ile bakıp şaşkınlık geçiren Şam'ın ârifleri, "*Nasıl oluyor da bir mürşîd, mürşîd arıyor*" diye sormaktan kendilerini alamamışlar. Mevlânâ, Şems'i aradığı gibi, Şems de evveliyatta Mevlânâ'yı bulmak için çok gezmişti. Mevlânâ'yı bulunca, "*Memleketimden çıkalı Mevlânâ'dan başka bir şey görmedim. Ben aradığımı, Hüdâvendigârımda (Mevlânâ) buldum*" demişti. Bunların birbirlerinde buldukları, fakat başkalarının bulamadıkları şey neydi? Karşılıklı olarak buldukları en önemli zenginlik, zahirî dünyada bulunmayan *aynaydı*. Bunlar, şeyhlik, mürşîdlik, halifelik, mürîdlik makamlarının daha ötelerini aşarak birbirine ayna oldular. Onun için birisini ötekinin mürşîdi kabul etmek boş, yersiz ve anlamsız bir düşüncedir.¹⁶⁶

Tasavvuf çevrelerince, özellikle de Mevlevî dergâhı bağlılarıncas seslendirilen ifadeyle Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'nın sohbet şeyhidir.¹⁶⁷ Her ne kadar Mevlânâ, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasındakiki yahut bir şakirtle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder.

Bundan dolayı Şems, Mevlânâ için şu sözleri söylemekten çekinmez:

"Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın peygamberi Muhammed'den sonra Mevlânâ gibi güzel söz söyleyen hiç kimse dünyaya gelmemiştir. Mevlânâ'yı tanımaktan âcizim. Bana onun halinden ve fiilinden her gün, bir gün önce bende bulunmayan bir feyz açılıyor. Onun güzel yüzüyle ve sözleriyle kanâat etmeyiniz. Onda, bu güzelliklerin de üstünde daha yüksek ve daha derin bir şey arayınız."¹⁶⁸

¹⁶⁵ Can, *Mevlânâ ve Eflâtun*, 66-67.

¹⁶⁶ Can, *age*, 66-67; Uzlak, "Çevirenin Önsözü", XV.

¹⁶⁷ Uzlak, *agm*, XV.

¹⁶⁸ Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)* 114-115.

Kendisine Peygamberimizden sonra en çok değer verdiğini söylediği Şems-i Tebrizî, bazen de bu rolünü terk edip başka safha-ya geçer:

“Rûmî’nin manevî üstadı olmuştur ve yine, onun için, İlâhî isim ve sıfatların en mükemmel tezahürü, insan-ı kâmil’in kusursuz bir örneği olmuştur. Özellikle, manevî üstadın rolü ve üstad ile öğrencisi arasındaki ilişkiler hakkında en güzel ve en derin Farsça mısralar içermektedir. Şems-i Tebrizî ismi bile, bizâtihi çok semboliktir. Rûmî, aynı anda hem üstadı hem de bizzat İlâhî Hakikat’e atıfta bulunuyor gibi gözükken, böylece de pek çok vesileyle üstad ile Allah arasındaki içsel birliğe imada bulunan mısralarda, bu ismin simgeselliğini sık sık kullanır.”¹⁶⁹

Yüksek irfan sahibi Şems, sık sık gördüğü bir rüyanın ve manevî bir ilhamın şevkiyle gönlünde doğan gaybî ve ezeli bir tanışma içinde, Mevlânâ’ya muhabbet duyarak âşık oldu. Bu karşılıksız kalmadı, Mevlânâ da ona âşık oldu. “Çünkü ma’sûk, aynı zamanda âşık; âşık, aynı zamanda ma’sûktur.” Bu, Kur’ân’ın tebliğiyle sabittir. Kur’ân diyor ki: “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler” (Mâide: 54)

“İlk önce Allah âşık oluyor, iyi kullar ma’sûk oluyorlar. Sonra iyi kullar âşık oluyorlar, Allah ma’sûk oluyor.”

Mevlânâ, *Mesnevî*’nin birinci cildinde diyor ki:

Güzeller, âşıkları canla başla severler. Bütün ma’sûklar, âşıklara avlanmışlardır.

Ancak zâhirî ilimlerde üstad olan Mevlânâ’nın da bulunduğu konum boş değildi. Şems ile görüştüğünde, o kutbiyet makamında bir mürşiddi. Hatta Seyyid Burhânuddîn, Mevlânâ’yı kendinden

¹⁶⁹ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, çev: Sadık Kılıç, İstanbul 2002, 216 (IV. bölüm, 3 nolu dipnot).

büyük görerek yerini ona terk etmiş ve kendisi de irşâd için Kayseri'ye yerleşmişti.¹⁷⁰

Anlaşılan ve ortaya çıkan odur ki, Şems, Mevlânâ'yı irşâda gelmedi. Çünkü Şems, *Makâlât*'ında:

“Ya Rabbi! Beni velîlerinle buluştur, sohbet ettir, diye Hakk'a ettiğim niyaz üzerine rüyamda Hak tarafından müjdelendiğim velî Mevlânâ'dır” diyor.

Mevlânâ ile Şems arasındaki yakınlık “*Merace'l-Bahreyn*”, iki denizin birleşmesi ve suların birbirine karışmasıydı. Nitekim Mevlânâ, *Mesnevî*'nin birinci cildinde bunu şöyle seslendirir:

Her ikisi de yüzme öğrenmiş, birbirini tanımış tek bir denizdi.
Her ikisi de dikilmeksizin birbirine dikilmiş, birleşmiş candı.¹⁷¹

Şems, Sultan Veled ve bazı Tezkere sahiplerinin kabul ettiği gibi Mûsâ'ya benzer bir er olan Mevlânâ'ya Hızırlık etmiş, onu âşıklıktan ma'şûkluk mertebesine yükseltmiştir. Şems'le buluşması gerçekleşmeseydi; Mevlânâ, Mevlânâ olmayacak, sıradan bir şeyh ve sûfî olarak kalacaktı. Bunun gibi, Mevlânâ Şems'le görüşmeseydi, Şems'in ismini kimse bilmeyecekti; belki sûfîler arasında bile tanıyan çıkmayacaktı. Kabul edilmelidir ki, bu coşkunluğa hazır olan Mevlânâ, silinmiş, arınmış, zeytinyağı konmuş, fitili yapıp düzeltilmiş bir kandil konumundaydı. Bu kandilin yanması için bir ateş, bir kıvılcım aranıyordu ki, Şems, bu işe talip oldu. Fakat o, enerjisi bitmeyen ışığı o kadar yoğun ki, Şems'i bile göstermeyecek kadar kuvvetli olan kandil alev alınca Şems de ona bir pervane kesildi, canını verip onun ışığına karıştı. Şems, Mevlânâ'ya bir ayna oldu. Mevlânâ ise, Şems'te bütün varlık âlemini kaplayan hakikati, kendini görüyor, kendine âşık oluyor, kendini övüyor; yani aslında Şems-i Tebrizî bir bahane idi.¹⁷² Bu safha, maddenin ve gö-

¹⁷⁰ Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)*, s. 110; krş. Kâmil Yaylalı, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, III. baskı, Konya 1987, 103.

¹⁷¹ Beytur, *age*, s. 112-113; ayrıca bkz. Etik, *Şems ve Mevlânâ*, 22.

¹⁷² Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, 97.

rünen alemin ötesinde, Varlık'ta bir olmanın ve onda yok olmanın doruk noktasıdır.

Bu bahane sayesinde hayat seyri ve dünya görüşü yeni bir rotaya giren Rûmî'de *Mesnevî* gibi birçok dünya diline çevrilen evrensel ölçekte bir eser doğmuştur. Tasavvufa ilgisi muhakkak olmakla birlikte yine de sıradan bir din adamı olarak yaşayan Celâleddîn, Şems'le tanıştıktan sonra benlik denizini sınırlayan kıyıları yerle bir etmiş ve çağlara sığmayan bir aşk ve iman okyanusuna dönüşmüştür.¹⁷³

Şu halde Mevlânâ'yı bu derece "çıldırta" ve coşturan Şems, niçin onu halktan ve medreseden, hatta babasından öğütlü olarak okuduğu kitaplardan çekip almak, koparmak istiyor?

Şems'in amacı, Mevlânâ'nın bütün fikir ve nazarlarını kalbinin merkezinde yoğunlaştırmak ve böylece onun hakikatine berrak bir ayna olup eşsiz kemalini, kendinden kendine müşâhade ettirip farkına vardırmaktı. Halvet anlarında, ikisi de ilâhî bir istiğrak içinde rûhanî bir zevkin şarabıyla kendilerinden geçiyorlardı. İşte o zaman Şems, Mevlânâ'da bütün feyzi ve parlaklığıyla, bütün güzelliklerinin şaşaâsıyla Hazreti Muhammed'i gördü. Mevlânâ da kendindeki hakikate ayna olan Şems'te kendi eşsiz güzelliğini müşâhade ederek âşık oldu ve başka alemlere geçti. Ve Şems'in dayanacak hali kalmamıştır:

Bu gördüğün güzellik cevheri, işte sensin, dedi ve şüphesiz ki, şu sözleri de ilâve etti: Ben, senin gibi eşsiz bir cevhere ayna oldum, bana ne mutlu!... Kalk, Mevlânâ! Her ikimiz de Tanrı'nın bu lüt-funa karşı şükriyle sema' edelim.

Hemen her ikisi de ayağa kalktılar ve coşkun bir vecd içinde saatlerce semâ ettiler...

Bu olaydır ki, Şems, Mevlânâ'nın sohbet şeyhi iken sonra Mevlânâ'da gördüğü eşsiz tecellilerin ihtişam ve kemâli önünde mürîd ve halifesi haline gelmiştir. Bu zarîf olayı Sultan Veled'in *İbtidanâmesi*'nde şöyle aktarır:

¹⁷³ Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, s.15.

“Mevlânâ, manevî sülûkünü şu beytin tek mısrasında toplamıştır: Ömrümün hasılı, bu üç sözden fazla değildir: Hamdım, piştim, yandım.”

Mevlânâ'nın pişmesi, babasının ve Seyyid Burhânuddîn'in feyizli ve doyumsuz nefesleriyle; yanması da Şems'in nurlu aynasında gördüğü kendi güzelliğinin aşk ateşiyle gerçekleşmiştir. Mevlânâ'da küllenmiş, ihtiyaç olan arayış hissi Şems'le alevlenmiştir.

Bu gönül hâli içerisindeki Mevlânâ, kendindeki o sonsuz hakikat güzelliğini hissediyordu ve bunu görmek için kendine ayna olabilecek bir dostun ötesinde bir dostla buluşma aşkıyla yanıp tutuşuyordu. Buna elverişli olan Şems'i bulunca, bütün varlığıyla onda eridi, yok oldu. *“Müntehi iken kendini mübtedi yaptı, muktedâ iken kendini muktedi yaptı.”*¹⁷⁴

“Mevlânâ'nın içinde durmadan yanan Allah aşkının bir kuru vardı. Şems bu kuru alevlendirdi. Mevlânâ, Allah'ın taze bir baharında açmış, hiç solmayan geniş bir gül bahçesi idi, Şems o gül bahçesini süsleyen renk renk mis kokulu gülleri gözlerde parıltıydı. Mevlânâ'nın Şems ile buluşmadan önce aşkı takvasında gizli idi; buluştuktan sonra takvası aşkında gizlendi.”¹⁷⁵

Aşk içinde kıvranan ve taşan Şems'e göre Allah konuşturunca, ortaya çıkan sözler kelimâttir. Bu durumda olan kul, sanki konuşmanın aktaran enstrümanı olmuştur. Sözlerinde, kendi katkısı dikkate dışıdır. Kalbine Allah neyi ilham ederse, sadece onu söyler. Ve bu da sonsuzcadır, tükenmez bir deryadır.

Aynı Mevlânâ'nın hale gelip, *Mesnevî*'den beyitler yazdırıp, sonra onu ilk defa duyuyormuşçasına dinlemesi de, bunun gibidir. Kelimâta nâil olanlarda bu hâle rastlanılır. Söylemezler, söylettirirler. Ve tasavvuf erbâbınca bunlar nefsin dahli olmadığı için Kelimâtullah'tan kabul edilirler.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)*, 116-117.

¹⁷⁵ Beytur, *age*, s118.

¹⁷⁶ Ethem Cebecioğlu, “Şemseddîn-i Tebrizî'nin Bazı Kur'ân Âyetlerine Getirdiği İş'ârî Yorumlar-II”, *AÜİFD*, c. XLI, Ankara 2000, 49.

Kelimât ehlinin bulunduğu “evliyâ” âleminin ötesinde bir âlem daha bulunur ki, burası, “ma’şûk” makamıdır. Bununla ilgili Şems’ten önce kimse bir şey duymamıştı. Sıradan kimselerin gözünden ve tabîî ki, “âşıklar” zümresinden daha gizli ve sırlı olan bu zümrenin erlerinden biri Şems-i Tebrizî’dir. Onun Mevlânâ’ya bu yüksek yolu gösterdiği ve Mevlânâ’nın onun yanında yeniden öğrenmek zorunda kaldığı belirtilir. “Sultânü’l-ma’şûkîn” olan Şems-i Tebrizî için duyduğu bu tasavvufî aşk, Mevlânâ’yı şair etmiş ve böylece, kendisi dünyanın en çok okunan ve bilinen büyük şairlerinden biri haline gelmiştir.¹⁷⁷

Diğer bir açıdan bakıldığında kaybolan Şems’i, Mevlânâ, kendi varlığında keşfetmiştir. Mevlânâ’da da, İran mutasavvıflarından görüldüğü gibi, kendisini sevgili ile görmek psikolojisi ortaya çıkar. Bunun sonucunda, yukarıda değindiğimiz gibi, Mevlânâ bazı gazellerinin mahlasında, kendi adı yerine ma’şûkunun ismini anar.¹⁷⁸

Tasavvufî kişiliği babası ve can dostu Şems-i Tebrizî’yle¹⁷⁹ şekillenen Mevlânâ’nın “Divân-ı Şemsü’l-Hakâyık ismi altında Şems Tebrizî’nin maneviyâtına ithaf ettiği şiirlerde panteizmin¹⁸⁰ belki en yüksek derecesine kadar yükselebilmesi, semâ ve raksa, musikîye karşı samimi bir incizâb göstermesi, her şeyden çok Şems’in telkinlerine isnad edilebilir. Lisan ve nazım bakımından çok bozuk, çok kusurlu sayabileceğimiz bu manzûmeler, mistik bir ruhun en samimi ve coşkun hissî anlarını zabt ve tespit etmek bakımından, Mevlânâ’nın hissî hayatını layıkıyla anlamak için en canlı birer vesikadır; eski İskenderiye Mektebi’nin esaslı fikirlerini biraz Hind, İran ve Arap mefhumlarıyla karıştıran Mevlânâ için, tasavvuf, billurlaşmış bir ‘belli kâideler ve akîde-

¹⁷⁷ H. Ritter, “Celâleddîn Rûmî” mad., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1988, III, s55.

¹⁷⁸ Ritter, *agm*, s. 55-56.

¹⁷⁹ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara (trz), 133.

¹⁸⁰ Köprülü’nün, İslâm tasavvufundaki *vahdet-i vücûd* düşüncesini, *panteizm* ile ifade etmesinin makul bir gerekçesini bulmakta zorlanmaktayız.

ler mecmuası' değil; duyulan, yaşanan bir şeydir ki, öyle aklî ve hissî muhâkemât ile değil; teaddüsî keşf ile, yani ilhâm ile, aşk ile anlaşılabilir."¹⁸¹

İkinci ve son gelişte Mevlânâ'nın Şems'e karşı muhabbet ve dostluk bağımlılığı daha fazla artmıştır; onu aramakta daha çok saygı duymaktadır. Mevlânâ için yüzyıllara bedel bir ayrılıktan sonra vuslata ermiş iki âşık gibi birbirleriyle öylesine kaynaşmışlardır ki, artık ayrılmaz bir bütün haline dönüşmüşlerdir. İşte *Mesnevî*'de bu buluşma, şu hasret sözleriyle can bulur:

Onun yüzünü görünce gül gibi açıldı, sevindi; vuslat da ayrılık bağlarından kurtuldu, özgür oldu.

Ey canların etrafında döndüğü Hak ankası, dedi, çok şükür ki o Kaf dağından tekrar geldin!

Ey aşkın, kıyamet meydanının İsrafilî! Ey aşkın aşkı, ey aşkın gönlünün istediği sevgili

Ey tek güneş! Yüz binlerce defa seni dinlemek arzusuyla aklım başımdan gitmişti.

Sence bilinen benim kalp sözlerimi, hep sağlam akçe gibi kabul eden sendin.¹⁸²

Mevlânâ, Şems'in yol göstericiliğini kazanmak için, "*kendisini şimdi Şems'in gölgesi gibi görüyordu.*" Fakat 'ben'i, yani geleneksel benliği ortadan kaldırmak için dönüşmeye ihtiyacı vardı. Mevlânâ, aynı anda iki çeşit çelişki ile baş başaydı. İçsel olarak, ne olduğu ile ne olmak istediği imgesi arasındaki bir çelişki hali yaşıyordu. Kendi çabası ve çevreden aldığı sonlu ve sınırlı 'benlik' ile evrenle ve bütün insanlık ile ilişkisi sonucu meydana gelecek benlik.¹⁸³

Mevlânâ'nın, Şems'le özdeşleşmesi, yani Mevlânâ'nın Şems'in ruhsal varoluş düzeyine erişmesi kaotik bir özdeşleşme süreciydi.

¹⁸¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, VII. baskı, Ankara 1991, 223-224.

¹⁸² Gençosman, "Giriş", 20-21.

¹⁸³ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, 45.

Bu özdeşleşme nasıl ve hangi süreçte gerçekleşmişti? Mevlânâ, halkın beğenisinden, dinî otoritelerden, inançtan ve hatta Aristo mantığından kendisini uzaklaştırma sürecinde, çileli ve zorlu zamanlar geçirdi. Çünkü onun en önemli ve tek dayanağı Şems'in zihinsel varlık düzeyiydi.¹⁸⁴

Özdeşleşme sürecinde kısa yol takip eden Mevlânâ, çeşitli makamlardan geçmek için uzun zaman harcayacağına; özgün kişiliği, vukufunun derinliği ve samimiyeti sebebiyle, amacı için yoğun bir duygu seli üretti. Belirgin olarak Şems'in ruhu, daha sonra evrensel benlik ve nihaî olarak benliğin arkasındaki yaratıcı aşk olmaya çaba gösterdi. Mevlânâ'nın ruhsal ve psikolojik özellikleri ile evrensel ruhu temsil eden Şems'ti. *Dîvân-ı Şems*'te Mevlânâ, adı Şems olan imajla ilgilendiğini sürekli hatırlatmaktadır. Bunun için o, Şems'in sadece bazı nitelikleriyle değil, bir bütün olarak ruhıyla özdeşleşmek arzusundaydı. Bu ise, onun kişiliğinin tamamında değişmeyi zorlayıcı bir yoldu.

Mevlânâ, çeşitli biçimlerde, ama mutlaka rûhen Şems ile bir olma sevgisini taşımaktadır:

Ey Şems, beni koru ey Şems, beni koru
Bir gün bu gerçekleşecek
Mutlaka ruhta ve kalpte bir olacağım, mutlaka bir olacağım.
(Rûmî, *Dîvân-ı Şems*)¹⁸⁵

Birleşmenin başında Mevlânâ, kendi ruhu ile Şems'in arasında bir mesafenin olduğunun ve birleşmenin meşakkatli ve zor olduğunun bilincindeydi. Ama her şeye rağmen, bir taraftan Şems'le birleşme, diğer taraftan Şems'in erişilmesi zor makamı... Mevlânâ, tam bir ikilem içerisindeydi. Şu sözleriyle bunu, tüm çıplaklığıyla açığa vurur:

Ey kalbim şikâyet etme, zira sevgilim işitmeyebilir;
Ey kalbim, benim devamlı hasretimden korkmuyor musun?

¹⁸⁴ Arasteh, *age*, 53.

¹⁸⁵ Arasteh, *age*, 53-54.

Hatırlamıyor musun konuşurken dediğini:

“Benim bahçemi (varoluş düzeyi) artık isteme...”

Ey kalbim! Kınama, nehir gibi akan göz yaşlarıma karışma

Sabahtan akşama kadar süren bu acı feryatları duymadın mı?

Haddini bil! O, birleşme bahçesinden bahsetme

Dikenlerin farkına varman yetmez mi?

Dedim ki, ruhumu kurtar. Arkadaşlığına ihtiyacım var

Sen kurtarıcısın. Başım çok ağırlaştı ey benim sarhoş sâkim!

O güldü ve şöyle dedi: “Ey oğul, bu doğrudur, fakat fazla ileri gitme!”

O güldü ve şöyle devam etti: “Ey benim tarafımdan uyandırılan, sen, benimle sarhoş edilen

Davana bağlılığını görünce ayağına düştüm.”

“Ben dünyada bir hiçim, eğer arkadaşım olmazsan.” dedim

Dedi: “Bir hiç olursan eğer bu dünyada, işte o zaman yüzümü açıkça görebilirsin

Benliğini kaybet eğer bunu istiyorsan; benliksizlikte varlık düzeyimi tanı.”

Dedim ki: “Senin tuzağında, senin kadehin olmadan nasıl benliği kaybedebilirim ki

Bana hayatın bedeli olarak bir kadeh sat, ondan sonra pazarımda neler var onları gör.”

Dedim ki: “Ey sevgili, üzgünüm, siman beni sersemletmektedir Ben kalpsizim, hayatsızım, sen hep kalbimin arzusu olarak kal.”

Dedi: “Birçok sevgiliden namaz seccâdelerini kaptım

Özellikle de sade kalpli olanı, sen yaptıklarımı rüzgâra savurdun

Buna karşın ben sana dünyayı ve bir ruh verdim, sen ruhların ruhu gibi olacaksın

Meleklerin sarayında cennetin komutanı ol;

Şimdi sırlarımın kalbinde hükümdarı ol

Neşeli bir raksla bahçemin sırlarına gir.”

Padişahım Şemseddîn, Cebrail’in komutanı

Senden dolayı ruhum, senden dolayı hayatım ne kadar mutludur, ey bahçemin aydınlığı (Rûmî, *Dîvân-ı Şems*)...¹⁸⁶

¹⁸⁶ Arasteh, *age*, 54-55.

Varoluş düzeyinde Mevlânâ genellikle şiirlerini, kendi imajı ile Şems'in imajı arasındaki monolog tarzından çıkıp diyalog üslûbunda sunar. Rehberinin yakınlığını hisseder. Şimdi sorgulama aşamasına vardığından şüphesi yoktur:

Gece yarısı bağırdım: "Bu kalp evindeki kimdir?"

Dedi: "Çehresinden ayın ve güneşin utandığı benim."

O dedi: "Neden bu kalp evi farklı imajlarla doldurulmuş?"

Dedim ki: "O, yüce zâtınızın yankısıdır ey yüzü Çigil mumu olan."

Dedi: "Bu kalp kanına değmiş diğer imaj nedir?"

Dedim ki: "Bu benim sûretimdir, kalbim mustarip ayağım çamurda

Ruhumun boynuna ipi geçirdim ve kendime nişan

Olarak getirdim, o aşkın sırdaşıdır; sırdaşını kurban etme."

O bana ipin bir ucunu verdi, hile ve aldatma dolu bir ip.

"Çek!" dedi, "Çekeyim ve çekerken onu kırmayayım."

Ruhumun çadırından sevgilimin sûreti parladı, öncekinden daha güzel

Elimi ona (Şems'e) uzattım; o elime vurarak "Bırak gitsin" dedi.

Ben: "O kadar katısın ki" dedim.

Dedi: "İyilik için katıyım, öç ve kinden değil."

Kim girer ve "O benim!" derse, onun yüzüne çarparım

Çünkü bu aşk mabedidir ey salak, koyun ağılı değil!

Elbette o yakışıklı imge Selâhaddîn olanın sûretidir;

Gözlerini ovuştur, kalp gözüne bak, kalp gözüne..." (Rûmî, *Dîvân-ı Şems*)¹⁸⁷

Mevlânâ, zihnindeki imajları çizen ressam olarak kendisini görmeye başlar. Ancak Şems'in imajı akla gelen bütün imajları yakar, yok eder. Bu varlık düzeyinde, evrensel imajlar yaratma arzusu depreşir:

¹⁸⁷ Arasteh, *age*, 57-58.

Ben bir ressamım, resim yapıcısıyım, her dem güzel bir şekil meydana getiririm.

Sonra sen buradayken onların hepsini eritirim.

Yüzlerce hayali çağırır ve ruh ile donatırım;

Senin hayaline batınca onları bir ateşe atarım.

Siz şarap tüccarının sâkisi misiniz, yahut onun

Bir türlü sarhoş olmayan düşmanı mı?

Yahut siz misiniz her yaptığım evi yıkan, ruh sizde erimiştir ve o sizinle mezcolunmuştur.

İşte! Ruhu aziz tutuyorum; çünkü o senin kokunu taşımaktadır

Benden akan her damla kan şöyle demektedir:

Senin aşkınla rengim aynıdır, ben senin aşkına ortağım

Bu çamur ve su evinde bu kalp sizin için harap olmaktadır

Ey sevgili, eve gir, yoksa ben onu terk edeceğim.”¹⁸⁸

Bazı zamanlarda Mevlânâ, Şems’le ayrı ayrı iki bedende tek ruh olduklarında, gerçek saadetin doruğuna ulaştığının dayanılmaz hazzını yaşamaktadır:

Ne mutlu andır ki, o sen ve ben

Sarayda oturduğumuzda iki vücut ile iki sûret

Tek ruh, zâtınız ve ben, koruluğun renkleri, kuşların ötüşü

Bize ebedîliği bağışlayacaktır

Biz bahçeye girdiğimiz zaman, zâtınız ve ben göklerdeki yıldızlar

İmrenerek bizi seyredecekler, biz onlara ayın kendisini göstereceğiz

Vecd halinde birbirimize karışmalıyız, neşeli ve gevezelikten

uzak, zâtınız ve ben

Cennetin bütün parlak tüylü kuşları kıskançlıktan kalplerini yiyip yutacaklar.

Orada öyle bir tarzda güleceğiz ki, zâtınız ve ben

Bu çok hayret edilecek bir şeydir, zâtınız ve ben burada, bu kuytu yerde birlikteyiz,

İkimiz şimdi hem Irak’tayız, hem Horasan’da, zâtınız ve ben.”¹⁸⁹

¹⁸⁸ Arasteh, *age*, 58 (naklen; R. A. Nicholson, *Selected Poems from the Diwan-e-shams Tabriz*, Cambridge University Press, Cambridge 1952).

¹⁸⁹ Arasteh, *age*, 59 (naklen; Nicholson, *Selected Poems from the Diwan-e-shams Tabriz*).

Bu vuslat gerçekleşikten sonra Mevlânâ, Şems imajının göz önünde kıvılcım gibi gelip gittiğini duyumsuyordu. Niha-i safhada Mevlânâ, Şems'in hayalini kendi hayaliyle özdeşleştirdi. Bu birleşmiş varlık düzeyinde Şems'in ruhu, artık kendisinininkine çok yakındı. Bu noktada eğer Şems bir şeyi biliyorsa, kendisinin de bildiğini söylüyordu. Bunun üzerine şunu söylüyordu: "Her nefeste benim kalbimin rengi, onun düşüncesinin rengini almaktadır." (Rûmî, *Dîvân-ı Şems*)¹⁹⁰

Bu bölümü bitirmeden, bu iki 'Dost' ve "Sevgili" ile ilgili bir hususu irdelemekte ve açıklığa kavuşturmakta fayda olacağını düşünüyorum. O da Şems ve Mevlânâ'nın dostluk ve yakınlığını çarpıtan, onu cinsel sapmalarına taşımaya çalışan, ruh ve düşünce bozukluğu içerisindeki yurt içinde ve yurt dışında insanların bulunmasıdır. Örneğin, bazı Avrupalı yazar ve ressamlar, Şems'i 14 yaşlarında, sümbül gibi simsiyah saçlı bir oğlan gibi göstermişlerdir. Bu şunu, ancak halkın zihnini bulandırmaya yönelik bir manipülasyondan başka bir şey değildir. Tarihen biliniyor ki, Mevlânâ, Şems ile buluştuğunda 50 yaşını geçkin idi. Şems'in ise, Mevlânâ'nın yazdığı gazellerden anlaşıldığına göre, 70 yaşını aşkın olduğu düşünülmektedir.¹⁹¹

IV. İKİ MÜRŞİD/İKİ MÜRİD ARASINDAKİ MEKTUPLAR

Şems'in ilk gidişinden/kayboluşundan birkaç ay sonra ilk havadisler Konya'ya ulaştı. Onu Şam'da görenlerin olduğunu duyan Mevlânâ, bu habere çok sevinmiş, hemen o gün manzum ilk mektubunu kâğıtlara dökmüştü.¹⁹²

Mektup gönderilmiş, fakat aylar geçtiği halde, hiçbir cevap gelmemişti. Şems de bunu istiyordu. Mevlânâ yalvaracak, o direnecekti. Böyle bir ayrılık, Mevlânâ'yı daha da pişirecek, kavuracaktı. Gönderilen ilk mektuba cevap vermemişti. Bir süre sonra, Mevlânâ ikinci mektubu yazdı: Yine yollar, haberciler gözleendiği

¹⁹⁰ Arasteh, *age*, s59.

¹⁹¹ Etik, *Şems ve Mevlânâ*, s. 35 (dipnot).

¹⁹² Önder, *Mevlânâ*, 50-51.

halde cevap gelmiyordu. Mevlânâ mum gibi erimiş, sararıp solmuş, başka bir hâli yaşıyordu.

Üçüncü mektup, kırık-dökük bir gönlün hıçkırıklarıyla bezendi: Çok şükür, Şems'ten ilk haber gelmiş, mektubu alınmıştı. O da aynı coşkunluk, aynı özleyişle cevap veriyordu. Mevlânâ sevinç içindeydi:

"Yürüyen ey erler, cânânı getirin..."

Bizden kaçan o müstesnayı getirin."

diye gazeller söylüyor, dîvânlar yazıyordu.¹⁹³

Eflâkî'nin bildirdiğine göre, Şems ilk defa Şam'a gidişinde, Mevlânâ birkaç defa ilginç mektuplar gönderip onu dönmeye hâretle ikna etmeye çalıştı.¹⁹⁴ O manzum mektuplardan elde ettiklerimizi müdahale etmeden, bozmadan ve değiştirmeden olduğu gibi zikredeceğiz:

A. Birinci Mektup

Selamlardan ve acımadan sonra, şiir.

Ey kalbimizde olan nur! Gel, didinmelerimin ve arzumun sonu, gel.

Hayatımız, senin elinde olduğunu biliyorsun, hayatı kullarına sıkıntılı yapma, gel.

Ey aşk! Ey ma'sûk! Engelleri aş ve inadı bırak da gel. Ey Hüdhüd'lerin sahibi olan Süleyman!

Lütfedip de bizi aramak üzere gel. Ruhlar senin kaybolmadan ötürü inleyip feryat etmedeler; miadını doldur da gel. Ayıpları ört, iyilikleri saç, cömert olanların adeti de böyledir, gel. Farsça 'gel' nasıl derler? 'Biya' mı? Ya gel veya bizim davetimize hak ver de gel.

Geleceğin zaman muradımız ne de açılır. Gelmeyeceğin zaman da, muradımız ne de kesat olur; gel.

Ey Arab'ın Küşadı! Ey İran'ın Kubadı! Kalbimi hatıranla fethedersin, gel.

İçim, sana 'gel' deyicidir. Ey senin varlığından olacak olan varlık, gel.

¹⁹³ Önder, *age*, s51.

¹⁹⁴ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 283.

Ey benim ayım! Senin için ülkeleri dolaştım. Beni ve ülkeleri çevrelediğin halde gel.

*Sen yaklaşan ve uzaklaşan güneş gibisin. Ey kullara yakın olan, gel.*¹⁹⁵

B. İkinci Mektup

Ey dünyanın zarifi! Selam senin üzerine olsun. Benim hastalığım ve sağlığım senin elindedir.

Kulun derdinin dermanı nedir? Söyle, bu eğer alırsam, senin dudaklarından aldığım öpücüktür.

Eğer vücudumla senin hizmetine ulaşmazsam, ruhum ve kalbim senin yanındadır.

Mademki sözsüz hitap ulaşmıyor, o halde dünya niçin leb-beykle (buyurla) doldu.

*Nahs, sana beni sa'da değişir der; Sa'd sana, ey iki saadet der. Senden feryatla (yine) senin önüne gelirim. Ah, senden sana karşı yardım isterim.*¹⁹⁶

C. Üçüncü Mektup

Vezîrin (Sadr-ı Âli) ömrü yüce olsun, Tanrı onun bekçisi ve koruyucusu olsun.

Talihlilerin ileride görecekları her ne dirlik varsa onun yanında peşin alınmış olsun.

Onun tatlılığı ile dolu olan hararetli mecliste, donuk kalpli arkadaş bulunmasın.

Gaybın kapısında bağları çözülmüş olan canlar, onun önünde halının nakışları gibi bağlı olsunlar.

Sağında ve solunda olan devlet, güney ve kuzeyinde de olsun.

Cisim ve canın istediği vilayette o, her ikisinin (yani cisim ve canın) padişahı ve valisi olsun.

*Şems-i Tebrizî nakit bir talihtir. O bana yeter. Ondan başkası krediyle olsun.*¹⁹⁷

¹⁹⁵ Eflâkî, age, 283-284; krş. Fırûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 92-94.

¹⁹⁶ Eflâkî, age, 284-285; krş. Fırûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 94.

¹⁹⁷ Eflâkî, age, 285; krş. Fırûzanfer, age, s94-95.

D. Dördüncü Mektup

Ezelî olarak diri olan, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her an işte-güçte olan Tanrı'ya and olsun...

Onun ışığı, yüz binlerce gizli şeyler bilinsin diye aşk mumlarını yaktı, parlattı.

Onun bir buyruğuyla dünya, âşıkla, aşkla, hâkimle, mahkûmla doldu.

Onun görülmemiş definesi de, Tebrizli Şems'in tılsımlarıyla gizlendi.

İşte öylesine bir Tanrı'ya and olsun, sen gittin gideli biz, mum gibi tatlılıktan ayrıldık.

Bütün gece mum gibi yanıp durmadayız; ateşiyle eşiz, dostuz da baldan mahrumuz.

Onun yüzünün ayrılığıyla bedenimiz yıkıldı gitti; cansa bu yıkık yerde baykuşa döndü.

O dizgini artık bu yana çevir; zevk ve safâ filinin hortumunu bu yana uzat.

Sen olmadıkça semâ helâl değildir; zevk ve neşe, şeytan gibi taşlanmıştır.

Sen yokken, okunup anlayacak, zevk alınacak bir tek gazel bile söylenmemiştir.

Mektubu dinleyince, bu zevkle beş altı gazel nazmedildi ancak.

Ey Şam'ın da, Ermen ülkesinin de, Rûm diyarının da övüncü, gecemiz, seninle sabah gibi aydın olsun.¹⁹⁸

Mevlânâ, o ayrılık ateşi içinde büyük sıkıntılar çekerken Şam'dan gelen bir mektup umutları canlandırdı. Çünkü Şems'in Şam'da olduğu öğrenilmiş ve kayıp hazinenin mekânı tespit edilmişti. Şems'in mektubu şu ifadelerle başlıyordu:

“Mevlânâ'ya malum olsun ki, bu zaif, hayır duası ile meşguldür.

Hiçbir yaratıkla ilgisi yoktur. Her birinin ahvali sohbet sırasında

¹⁹⁸ Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, çev: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1999, 217; krş. Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 127-128; Eflâkî, *age*, s. 285-286; Fîrûzanfer, *age*, s. 94-95; Gencosman, “Giriş”, 9.

anlaşıldıktan ve dostlar ayrı ayrı kendilerini gösterdikten sonra ancak pek değerli, diri gönüllü bir dervişe rastladım. Öyle bir derviş ki, Mevlânâ eğer onun iç yüzünü, gerçek tarafını bilselerdi şüphe yok ki ona sevgi nazarıyla bakar, saygı göstermekten geri durmazlardı. On yıldan fazladır ki burada bu duacınızın sohbetinde bulunmuş olan bu eski dost, Şam'a tekrar gelişimde bana yine dostluk ve aşinalık gösterdi."¹⁹⁹

Mevlânâ, Sultan Veled'e öğütler verdi:

“Benden selam götür, âşıkane secdeler et. Şam'a girer girmez Salihiye semtinde meşhur bir han vardır, oraya git ve mümkün ise şu gazeli de onun huzurunda inşad et”, dedi:

*Gidin ey yoldaşlar, dostumuzu bu tarafa çekmeye bakın!
Nihayet o kaçak sevgiliyi tekrar bana getirin!
Tatlı teraneler, renkli bahanelerle o güzel yüzlü ay parçasını,
o hoş çehreli sevgiliyi eve doğru yürütmeye çalışın.
Eğer başka zaman gelirim diye söz verirse aldanmayın! Bütün sözleri hile ve kaçamaktır. O, sizi aldatır.
Onun çok sıcak bir nefesi vardır. Cadılıkla, büyücülükle suya düğüm vurur, havayı bağlar.
Eğer mübarek ve sevinçli haliyle o sevgilim buraya gelirse, sen otur da seyret; bak Tanrı'nın ne garip işlerini göreceksin.
Bir kere onun cemali parlayınca, güzellerin güzelliği hiç kalır.
Onun güneş gibi parlayan yüzü karşısında bütün ışıklar söner.
Ey hafif kanatlı gönül kuşu, git bensiz benim dilberime uç;
o değer biçilmez mücevhere selam ve sevgiler götür.”²⁰⁰*

Mevlânâ'nın Bombay'da 1340/1920 yılında basılan *Mesnevî*'sinin ilavesi olan biyografisinde, Şems'in Mevlânâ'ya bir mektup gönderdiği kaydı bulunmaktadır. Bu rivayetin kaynağı, yazarına göre Eflâkî'nin *Menâkıb*'ı ile 40 sene Mevlânâ'ya müsahip olan

¹⁹⁹ Gencosman, *agm*, 18-19.

²⁰⁰ Gencosman, *agm*, 19-20.

derviş *Sipehsâlâr*'ın menakıbıdır. Şüphesiz ki, *Sipehsâlâr*oğlu'nun *Risâle*'sindekiler Mevlânâ ile olan münasebetlerinden elde edilerek yazıldığından güvenilir niteliktedir:

Efendinin ulu topluluğundaki yaşayış, yücelikle, murada erişmekle devam etsin.

Temiz insanların, daima sayesinde güzel ad kazandıkları kutlu adımız devamlı olarak sağolsun.

Selamını, hürmetlerini arz ederim, çünkü siz, bu yolun velinimetisiniz.

İhtiyaklarımı nasıl anlatayım ki, ben bir balığım, sen ise inayet ve ikram denizisin.

Susamış balık su olmaksızın durur mu? Ey canın hem dânesi, hem tuzağı olan zât.

Bu selam mektubunun arzına sebep odur ki siz, zaten benim işlerimi sona erdirirsiniz.

Şu hizmet mektubu elinde bulunan kişi, sizin şeker saçan lütuflarınızdan bir şerbet içmek diler.

Senin halka ettiğin keremlerden ötürü havas da, avam da rahattadırlar.

Sen onu himayene al, çünkü bu zaman halkının koruyucusu sensin.

Sen canın sığınağı olduğun için, bu da senin gölgede dîlensin.

Böylece minnetinize batmış olayım, çünkü sen başlamıştın, yine sen devam et.

Sen Müslümanların güneşi olduğundan, senin gölgen Müslümanlar üzerinde ebedî kalsın.

Eğer burada bir iş, bir hizmet olursa, ben de itaatle, kabul ile hizmet eylerim.

Ey Tebrizli Şems, sen varlık cihanında, âşıklara rahatlık veren cansın.²⁰¹

Gerçekten de Şems, varlık âleminde âşıklara ilham veren candır.

²⁰¹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, 92 (167 nolu dipnot).

SONUÇ

Şems-i Tebrizî, kimliği ve kişiliği hep tartışıldığından dolayı bazılarınca saygın bir velî, bazılarınca da “iğrenç” ve “patavatsız” biriydi. Ancak bazı kimseler tarafından evliyâ derecesinde hürmet gören, bazıları tarafından da iğrenç ve sinik görülerek nefret kazanmış bir insandır.

Başkalarının üstünde tesir yapmaktan hoşlanan bir kişiliğe sahip Şems, dış görünüşü dikkate almazdı. Hatta dış görünüşü önemseyenlerin düşüncelerinin aksine tavır geliştirdi. Bununla birlikte Şems, kendisinden beklenen davranışları sergilemeyen veya ne tepki vereceği tahmin edilemeyendir.

Aşk, vecd ve hakikat dervişi Şems, özgürlüğünden kolay kolay taviz verecek bir model değildir. O aynı zamanda keskin bir zekâ, insanları iyi tanıyan bir bilge ve şöhretten kaçan bir sûfidir. Özgür ruhlu ve çekici bir insan olan Şems, sırlar sırrı ve aydınlanmanın nurudur. Bir rehber olarak ulaşılması zor bir yetenek ve irfana sahiptir.

Dışa açık, inandığı ideallerini sonlu hiçbir güçten –buna Mevlânâ da dahildir- çekinmeden söyleyen ve savunan Şems, kendisi için prensip edindiği özgürlüğü ve serbestliği, karşısındaki insana da tanıtmaktan kaçınmaz.

Şöhreti afet olarak kabul eden ve deşifre olmaktan sakınan Şems, geniş bir bilgiye ve gelişmiş, eleştirel bir zekâyâ sahip olan, insanı çok iyi tanıyan ve onun eylemlerinin doğurduğu problemleri iyi tahlil eden, tanınmaktan kaçan bir derviş profili çizer.

Sıradanlık ve basitlik Şems'in ruhuyla uzlaşmaz bir haldir ki, bu durum onda gurur ve kibire de yol açmaz. Kendisinin diğer nefislerden ayrıştırılmasına tahammül edemeyen, hatta fırsat bile tanımayan Şems'e yakışan da bu olsa gerektir. Zira o, bizden biri olup, bize tüm varoluşumuzla bizi anlatan ve bizi yaşatandır.

Sözlerin ve kelimelerin anlatmada güçlük çektiği makamlara erişen Şems, çıktığı en uzun yolculuk ve bunun yansıması olan gurbet sonucunda ailesine ve en yakınlarına yabancılaşan bir kimliğe bürünür. Bu o derece hüznü bir gurbettir ki, adeta sürgündeki bir Şems ortaya çıkar.

Şems'in kayboluşu veya öldürülüşüyle ilgili meselede ise, mevcut farklı rivayetler bezen birbirini desteklerken, bazı zamanlar da birbirlerini nakzeder.

Ömrü boyunca Şems'in, Tebriz'de Ebû Bekr Sellebaf ve Konya'da Mevlânâ olmak üzere iki gönül sultanının dışında herhangi bir bağlantısı yoktur.

Şems olmasaydı, Mevlânâ belki de babası gibi ikinci bir sultânü'l-ulemâ olarak medrese hocası olacak, dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Bu, Şems için de geçerlidir. Mevlânâ olmasaydı, onu da kimse bilmeyecek, tanımayacaktı. Ancak şu da bir gerçektir ki, bilinmemek ve tanınmamak Şems'in doğasında mevcuttur.

Şems ile Mevlânâ'nın buluşması, yakınlaşması ve nihaî aşamada bir olması, hem madde hem de gönül cihanında ender gerçekleşmiş hadiselerdendir. Bunu aşırı şekilde büyütmemizin ve yüceltmemizin sebebi, evrensel vuslatın sonuçları itibariyledir. Aslında sonuç, birleşmenin, dostluğun ve muhabbetin zirvesidir; kısaca "ikiz ruhlar"ın iki ayrı bedende, ama tek bir ruhta kavuşmasıdır.

Hakikî velî ve hakikî dost olarak nitelendirdiği Mevlânâ için methiyeler düzen Şems, kendisini onun karşısında hiçliğe indirmektedir. Her ne kadar Mevlânâ, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasın-

daki, yahut bir şakirtle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder.

Şems'in hayat lügatinde dostluk, Mevlânâ'yı gördükten sonra nefsinin öldürmektir. Dostluk, Mevlânâ ve Şems'te doruğa ulaşmıştır. Şems-i Tebrizî'nin kaybolmasından sonra Mevlânâ çok defa onun ismini kullanarak, bazen onun ağzından olmak üzere birçok gazel ve rubâilerini yazmış; Şems'i sembol gibi göstererek ilâhî aşkı, vahdet-i vücûd görüşü içinde mistik bir ruhun duyguları halinde dile getirmiştir. Ayrıca *Makâlât*'la *Mesnevî* arasında çok kuvvetli bir bağlantı vardır. Mevlânâ *Makâlât*'ın birçok hikâyelerini, meselelerini, bahislerini *Mesnevî*'sine almıştır.

Tebrizli Şems, Mevlânâ'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infilâk karşısında kalmıştı ki, onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı. Aslında Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlânâ'nın kendine gelişini, kendi kendini buluşunu doğurmuştur. Mevlânâ, kaybolan Şems'i kendi ruh ve bedeninde bulmaktadır.

Şems, Mevlânâ'ya salt aklın, rasyonalizmin zincirinden kurtulmanın formülünü vermiştir. Sûfilik, yaşadığı bir tecrübe olmasına rağmen yine de sıradan bir din bilgini olarak yaşayan Mevlânâ, Şems'le tanıştıktan sonra aşkıdan coşan ve kaynayan okyanus halini almıştır.

Okyanusların birbirlerinde buldukları, fakat başkalarının bulamadıkları en önemli zenginlik, zahirî dünyada bulunmayan *aynayı*. Bunlar, şeyhlik, mürşîdlik, halifelik, mürîdlik makamlarının daha da ötelерini aşarak birbirlerine ayna oldular.

Şems, Murad yani istenilen kişi. Mevlânâ ise Murad'ın Murad'ı olmuştur. Manâ denizinden inci çıkaran Mevlânâ'dır. Şems ise tüccardır, incileri alandır; ancak o, değer biçer.

Nihayetinde Şems ve Mevlânâ, yetkin insan olmanın, erdem ve yaratılışın sırrıdır. Hakikatin terennümü, muhabbetin tecellisi ve insanlık dokusunun birer atlasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÂŞIKLARIN (MEVLÂNÂ VE ŞEMS'İN)
AŞKIN RAKSI/DEVERÂNI
(SEMÂ')

GİRİŞ

Yaratıcı'ya olan aşkı en güzel şekilde simgeleyen zikirlerden birisidir, semâ. Ancak son yıllarda semâ gösterilerinin seviyesi o kadar düşürüldü ki, bu görsellikten ziyade içsel olan zikri, eğlence merkezlerinin açılışlarında bile görmek mümkündür. Daha da ötesi bazı cinsiyet ve kimlik krizi yaşayanların semâ'da yer almaları, semâ'nın ifade ettiklerini ruhunda hissedenenlerin içini sızlatmaktadır. Gerçekten semâ ve onun sembolleri kolay ve ucuz tüketilecek kadar değersiz(!) midir? İşte semâ'nın tarihî, fikrî ve tefekkür (tezekkür) boyutları ve alt yapısı bunu ortaya koyacak zenginliklerden beslenmiştir.

I. "İKİZ RUHLAR"IN KONUŞMA DİLİ SEMÂ'

A. Semâ'nın Çıkış Noktası

Mevlânâ'nın (ö.1273) kendi eserlerinde ve Eflâkî'nin *Menâkıb*'ında, onun, düzenlenen semâlara iştirak ettiği haber verilmektedir.²⁰²

²⁰² Bkz. Mevlânâ Celâleddîn, *Divân-ı Kebîr*, haz: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 2000, I, 172, b. 1619; I, 178, b. 1688; Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, çev: Ahmed Avni Konuk, haz: Selçuk Eraydın, İstanbul 1994, 70; Ahmet

Mevlevî semâ'ının ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en çok anlatılan menkıbe de, zikredilen eserde geçmektedir:

Bir keresinde Mevlânâ hazretleri, kuyumcular civarından geçerken, çekiçlerden çıkan tak tak sesleri kulağına erişince, o seslerin güzelliğinden, Mevlânâ'da bir hal tecelli etti ve dönmeye başladı. Kuyumcu Şeyh Selâhaddîn'e (ö.1258) gayb âleminden, *"Dışarı çık, Mevlânâ dönmededir, halk etrafında toplanmıştır"* diye ilham gelmesiyle, o feryat ve figân ile dükkândan dışarı çıktı; Mevlânâ'nın ayaklarına kapanıp kendinden geçti. Hz. Mevlânâ semâ'da olduğu halde ona iltifatlarda bulundu. Şeyh Selâhaddîn ri-yâzet ve mücâhadeden, Mevlânâ hazretlerine, *"Benim Mevlânâ ile semâ etmeye gücüm yetmez"* dedi. O anda çıraklarına, *"Mevlânâ semâ'dan çekilinceye kadar altın varakları parça parça ve lime lime olsa da hiç durmadan çekiç vurun"* diye emretti. Bu sanat öyledir ki altın varaklar üzerine vurulan çekiç adedi sayılıdır, fazla çekiç darbesi olursa parça parça olur, bir şeye yaramaz. Böylece Mevlânâ bir süre semâ'ya ara vermedi. O sırada gazel okuyanlar şu sözleri terennüm ettiler: *"Bu zerkubluk dükkânında bir hazine çıktı. Bu ne güzel sûret, bu ne güzel manâ, ne güzel! Ne güzel!.."*

Ancak şaşılacak bir hal gerçekleşti: Şeyh, bir yaprak altının parçalanmadan ve bir şey telef olmadan, bütün dükkânın altın yapraklarla dolduğunu ve çekiç vuranların bütün aletlerinin altına dönüştüğünü söyledi. İki alemin madenini kendi dükkânında gören Şeyh, üzerindeki elbiselerini yırtıp dükkânı yağma etmelerini emretti. Hemen dünya ve ahiret dükkânının sevdasından vazgeçip Hüdâvendigâr'ın sohbetine dahil oldu.²⁰³

Ancak bu hadise, Şems'in kayboluşundan/öldürülüşünden sonra gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Mevlânâ'yla ilgili ilk dönem eserler, Şems'in Mevlânâ'yı semâ'ya teşvik ettiğini bildirmektedir. Şu halde

Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifîn)*, çev: Tahsin Yazıcı, III. baskı, İstanbul 2001, 175, 258-260, 294, 296, 317, 331, 345, 402-403, 422, 435, 480, 491, 493, 546, 633, 652-654, 715, 720-724.

²⁰³ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifîn)*, çev: Tahsin Yazıcı, III. baskı, İstanbul 2001, 293; I, 653.

Hiz. Mevlânâ'nın Şems'le semâ'ya yöneldiğini söylemek mümkündür. Aşağıda bu hususa kısmen de olsa değinilecektir.

Aslında tüm olanlar Mevlânâ'nın semâ etmeye koyulması için bahaneydi. Altın dövücülerin çıkardıkları ses, değirmenin çarkına dökülen suyun sesi... Her daim vecd halinin kıyısında bulunmaktaydı; Allah'a en yakın olmanın, O'nunla bir olmanın sınırındaydı. Bu hal ki, ona şunları söylettirmiştir:

“Birleşti, benim ruhumla seninkisi başlangıçta; senin görünüşün ve sırrın, benim görünüşüm ve sırrımdı onlar. ‘Benimki ve seninki’ demek boşunadır artık. Çünkü ne ben vardır, ne sen, benimle sen arasında.”²⁰⁴

B. Mevlânâ İçin Semâ'nın Anlamı

Mevlânâ'yı vecde ulaştıran, bu âlemden alıp ötelere ötesi âleme götüren semâ'dır.²⁰⁵ Bundan dolayı semâ', Mevlânâ için yemekten ve içmekten daha önemliydi. Semâ'ya başlandığı zaman her şeyi unuttu. Açlıktan düşkün bir hale gelse bile.²⁰⁶ Öyle ki bazı zamanlar gece başlayan semâ', bitip tükenmeden sabah ezanına kadar devam etmekteydi.²⁰⁷

Semâ' esnasında kudümler, katılanların nabzını da ritmik bir şekilde yavaş yavaş hızlandırır. Ondan sonra semâ' nabzın atışıyla kudüme vurulan darbelerin sesi aynîleşirdi. Semâ edenler, kendilerinden geçerler, varlıklarından sıyrılırlar; öyle bir hale gelirler ki, bugünkülerin cismi mi, dünkülerin ruhu mu belli olamazdı. Onlar için dönüşlerde yönler kaybolur ve yok olur. Bunun sonucunda insan, mekân âleminden mekânsızlık âlemine ulaşır; artık en, boy ve vecdin anlatıl(a)maz kıvâmını elde eder ve o anın lezzetini doya doya tadar.²⁰⁸

²⁰⁴ Eva de Vitray –Meyrovitch, *İslâm'ın Güler yüzü*, çev: Cemal Aydın, VII. baskı, İstanbul 2003, 72.

²⁰⁵ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1986, 112.

²⁰⁶ Bkz. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 296, 720.

²⁰⁷ Bkz. Eflâkî, *age*, 317.

²⁰⁸ Arif Nihat Asya, “Semâ”, *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997, 25.

Def, ney ve semâzenlerin hareketlerinin anlattıkları, özeldir ve derinliklidir. Özellikle dönme fikrinden çok etkilenen Mevlânâ, semâ'nın ilhamı altında dönen menziller ve gezegenler, değirmen taşı ve çarkına ilişkin mükemmel bir sembolizm ortaya koymaktadır:

“Senin güneş dağını, bir değirmene benzeteceğim. Ve benim sularım aktıkça, seni istediğim gibi döndüreceğim.”²⁰⁹

Semâ' ancak bir “Sevgili” olunca anlam taşır. Zira güneş olmandan zerrelere nasıl harekete geçirilip raksettirilebilir? Aksi halde zerrelere yalnızlaşıp donarlar,²¹⁰ hareketsiz kalır ve kaybolurlar.

Sevgili'ye olan sınırsız aşkı ifade eden semâ' niçin yapılır? Bunun cevabını Mevlânâ'dan dinleyelim:

“Dervişler vecde kapılırlar da, Tanrı'yı özleyişleri artsın, ahirete inanış sevgileri çoğalsın, gönüllerinden dünya sevgileri dağılsın, dünyaya gönülleri yabancı olsun diye semâ' ederler.”²¹¹

Celâleddîn Rûmî'de ilâhî aşkla dile gelen coşkun gazeller, harekete geçen semâ' raksları, dinamik bir ruhun kendiliğinden bir yansımasıdır.²¹² Mevlânâ'nın bütün eserleri Allah'ın, sevgilinin ve aşkın sırrı etrafında daimî bir dönüştür, bir deverândır, anlatıl(a)mayı kelimelerle ifade etme çabasıdır. Rûmî'ye aşkın sırrını az da olsa anlatacak yegâne çare, “Müzik ve semâ” idi.²¹³ Mevlânâ için yaratılış, ilâhî müziğin ilk sesi ve melodisidir; zirâ ilâhi sesle hayat bulan yaratıklar, âlemin raksına katılmak için birbirini etkiler ve harekete geçirirler. Bir gazelinde Mevlânâ, “mekânsızlık mekânından” semâyâ bir çağrı beklediğini anlatır:

²⁰⁹ A. J. Arberry, *Tasavvuf (Müslüman Mistiklere Toplu Bakış)*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2004, 113.

²¹⁰ Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çev: S. Özkan, II. baskı, İstanbul 2000, 202.

²¹¹ H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul 2001, 81.

²¹² Halife Abdülhakim, “Mevlânâ Celâleddîn Rûmî”, *İslâm Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif) içinde, İstanbul 1991, III, 48.

²¹³ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, 197.

Dünyadaki raksların hepsi, sadece semâvî raksın bir koludur. Hayattaki raksların hepsi de, ruhun raksının bir dalıdır. Sonra o Allah'ın, yokluğu varlığa dönüştürdüğü “kün” (Ol!) sesini işitir: Bir çağrı yankılandı yoklukta: Bunun üzerine dedi ki yokluk: “Elbette! Ayağımı o ülkeye basarım, memnun, taze ve yeşil görünmek için!” Ve Allah'ın ezelî çağrısını duydu, semâ'ya geldi ve mest oldu; yoklukta idi, şimdi var oldu...(Dîvân-ı Kebîr)²¹⁴

Mevlânâ için semâ' ve müzik, Allah'ın o ilk hitâbının tekrarı şeklinde tezâhür eder veya onu akla getirir. Semâ', Allah'ın onu cennete geri getirmesi için gökyüzüne açılan bir pencere veya bir merdivendir.²¹⁵ Ama kanadı olmayan bir pencere ve basamağı olmayan bir merdivendir.

Mevlânâ daha da ileri giderek musikî ve semâ'nın görünmeyen âlemden madde âlemine yolculuğunu da anlatır:

“Çok bilgili kişiler: Bu güzel sesleri, bu musikî nağmelerini göklerin dönüşünden aldık, demişlerdir. Halkın tamburlarla, musikî aletleri ile çaldıkları ve ağızları ile söyledikleri bu hoş sesler, göklerin dönüşünden alınmadır. Biz hepimiz Âdem'in cüzleri idik. Cennette o nağmeleri dinledik. Gerçi su ile topraktan yaratılmış bu ten kafesine girmek, balçığa bürünmek, ruhumuzu şüpheye düşürmüş, bizi yanıltmıştır. Fakat ne de olsa, o nağmeleri birazcık olsun hatırlıyoruz. İşte bu yüzdendir ki semâ', âşıklara gıdadır. Çünkü semâ'da kalp huzuru ve Allah'ı hissetme, sevgiliyi bulma hayali vardır. Biz o güzel sesleri dinlerken, gönümüzdeki hayaller kuvvetlenir; hatta hayaller o güzel seslerden, nefhalardan sûretlere bürünür.”²¹⁶

Semâ' ile ilgili çok sözler söylenmesine rağmen, onu en çok hisseden, en güzel anlatan, duyan ve duyuran Hz. Mevlânâ'dan başkası değildir:

²¹⁴ Schimmel, *age*, 202.

²¹⁵ Schimmel, *age*, 202.

²¹⁶ Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyet ve Fikirleri*, İstanbul 1995, 263.

“Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? Allah’ın, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ sorusuna, ruhların; ‘Evet, Rabbimizsin!’ deyişlerinin sesini duymak, kendinden geçmek, Rabb’ine kavuşmaktır.

Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? Semâ, dostun hallerini görmek, lahut perdelerinden Hakk’ın sırlarını duymaktır.

Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? Kendindeki varlıktan geçmek, mutlak yoklukta, zevalsız, devamlı varlık tadını tatmaktır.

Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? Dostun aşk vuruşları, darbeleri önünde başını top gibi yapıp, başsız, ayaksız dosta koşmaktır.

Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? Ya’kûb’un derdini ve devasını bilmek. Yûsuf’a kavuşma kokusunu, Yûsuf’un gömleğinden koklatmaktır.

Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? Mûsâ peygamberin âsâsı gibi her an Firavun’un sihirlerini yutmak, yok etmektir.

Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? ‘Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki, o vakitte ne Allah’a yakın bir melek, ne de bir peygamber aramıza girer’ hadîsinde buyrulduğu gibi, semâ’ bir sırdır. İşte meleğin bile sığmadığı o yere vasıtasız varmaktır.

Semâ’nın ne olduğunu biliyor musun? Semâ’ Şems-i Tebrizî gibi, gönül gözlerini açmak ve kutsî nurları görmektir.²¹⁷

Semâ törenlerine katılmakla birlikte Mevlânâ’nın kulağına gelen ve hoşuna giden güzel ve manâlı bir ses, bir söz yahut heyecan verici bir hadise onu, semâ’nın en önemli figürü haline getiriyordu. Semâ’da yaşadığı bu tecrübeyi ve semâ’nın ne olduğunu en iyi tasvir eden yine Mevlânâ’nın kendisi olmuştur:

“Semâ bir yerde durmayan canın işidir. Tembel ile oturma, çabuk kalk, sıçra, beklemek gerekir mi? Burada kendi düşüncene dalıp oturma, eğer yiğit isen sevgilinin bulunduğu yere git.” “Semâ diri olan kişilerin canlarının rahatıdır. Bunu ancak canın canı olan bilir.” (*Dîvân-ı Kebîr*).²¹⁸

²¹⁷ Can, *age*, 264-265.

²¹⁸ Can, *age*, 269.

Semâ'yı bu kadar duyan, hisseden, özümseyen ve içselleştirip yaşayan Hz. Mevlânâ, görüntü ve merasimle kayıtlı olmadığı için semâ' adâb ve usûlünden sayılan mekân, zaman, ihvân şartlarını önemsemezdi. Zaman ve mekândan bağımsız, ulaştığı vecde bağlı olarak her yerde, medresede, evde, bağlarda, sokaklarda onun semâ ettiği görülmüştür.²¹⁹

Mevlânâ, coşkun aşkını, müzik ve semâ' ile anlatıyor, gösteriyordu. Müzik, aşkla dolup taşan gönlün oynaşı, semâ bu aşkın vecdi ve fiiliyâta geçmiş şekliydi. Şiirse aşkın dili, gönül kandi-
linin yakıtıydı. Bu üç unsur, yani müzik, şiir ve semâ bir oldu mu, bir aşk çağlayanı oluyor, köpüre köpüre Mevlânâ'nın ruhundan, benliğinden dökülüyor ve bu çağlayanın girdabında Mevlânâ dahi kayboluyordu. Mevlânâ'nın olduğu yerde müzik, şiir ve semâ yan yanaydı ve girift bir hale dönüşüp bir senfoni oluşturunuyordu. Bu ahenkli sesler ve melodiler, bu nefesler, ta-
assup içerisindeki softaları feveran ettiriyor, *"Bu çengilik de ni-
ye? Biz bir eşek yükü kitap okuduk. Müziğin helâl olduğuna da-
ir bir tek satır bile göremedik"* diyorlardı. Bu sözler, Mevlâ-
nâ'nın dilinden, sahiplerinin hak ettiği şekliyle karşılık buluyor-
du: *"Onlar eşekçesine okumuşlar!"*²²⁰

Her şeye rağmen semâ', özel ve halka açık mahfillerde hiçbir zaman eğlence ve oyun aracı olmamış, raksların en asili olarak varlığını korumuştur.²²¹ Özellikle de insanların hazlarına hitâb eden ve doyum-
suz iştiaklarını tatmin eden ticârî bir sektöre dönüşmemiştir.

Mevlânâ'nın semâ'ya katılımıyla ilgili malûmât, herkesin ha-
berdar olacağı kadar açıktır. Mevlânâ ve semâ' ile ilgili tartışmalar-
a açıklık getirmesi düşüncesiyle bu nokta üzerinde durulması ge-
rekmemektedir. Mevzuuyla alakalı bilgilere Eflâkî'nin *Menâkıb*'ında
sıklıkla rastlanılmaktadır:

"Şiddetli bir kış ortasında bir gün, zamanın Cüneyd'i, Çelebi
Hüsâmeddin'in evinde büyük bir semâ' vardı. O gün Mevlânâ

²¹⁹ Can, *age*, 270.

²²⁰ Mehmet Önder, *Mevlânâ*, Ankara trz, 110-111.

²²¹ Asya, "Semâ", 25.

hazretleri bir hayli feryat etti ve sonra mübarek göğsünü açarak âşıklara yaraşır ahlar çekti.”²²²

“Bir gece Muîneddîn Pervâne, Mevlânâ için büyük bir semâ tertip edip birçok büyük kimseleri çağırmıştı. Semâ bittikten sonra büyükler sofraya oturup yemek yeyip dağıldılar. Mevlânâ hiç elini yemeğe uzatmadı. Bundan Pervâne’nin yüreğine bir ateş düştü. Mevlânâ’nın mumu karşısında pervane gibi yandı. Pervâne adamlarına mayhoş hoşaf yapıp bir çini kâse içine koymalarını emretti. Pervâne kâseyi eline aldı, bir kaşık olsun yemesi için Mevlânâ’ya sundu ve tekrar tekrar: ‘Bu, helâlinden yapılmıştır’ dedi. Mevlânâ bundan bir kaşık alıyor, ağzına kadar götürüp tekrar kâsenin içine koyuyordu...”²²³

“Bir gün Mevlânâ hazretleri, Tanrı’nın yarattıkları arasında halifesi olan Çelebî Hüsameddîn’in bağında idi. O gün, gün doğumundan ikinci vaktine kadar büyük bir semâ oldu. Mevlânâ oturmak isterken kendini iki eliyle yukarı kaldırıp bağırdı.”²²⁴

Semâ’, Mevlânâ için, varlığından, benliğinden, hâsılı tüm zahirî kayıt ve takıntılardan azât olma halidir. Zira o, her ne zaman semâ’nın coşkunluğuna dalsa, hakikât âleminin sâkinleri arasında, fâniliğini unutup kaybolmaktadır:

“Sâlihlerin kendisiyle övündüğü Hacı Mübarek Hayderî, Kutbeddîn Haydar’ın itibarlı halifelerinden ve Hüdavendigâr hazretlerinin muhiblerindendi. Onu Tâceddîn Vezîr’in Dâru’z-Zâkîr adı verilen medresesine şeyh tayin ediyorlardı. Büyük bir posta oturtma töreni yapıyordu. Bütün bilginler, fakirler, emîrler, ileri gelenler ve ahiler orada bulunuyorlardı. O gün Mevlânâ hazretleri çok büyük bir heyecan içinde tamamıyla semâ’a dalmıştı. Semâ’ın güzelliğinden, yüce göğün bile dönerek ve bir deve gibi raks ederek altüst olmasından korkuluyordu. İşte o halin şevkinden o, hâlâ dönmededir.”²²⁵

²²² Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu’l-Ârifin)*, 175.

²²³ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu’l-Ârifin)*, 491, 546.

²²⁴ Eflâkî, *age*, 654.

²²⁵ Eflâkî, *age*, 402-403.

Mevlânâ, semâ'nın mistik işaretlerini çözemeyen ve algılayamayanların, âşıkların raksına müdahil olmalarına müsbet bakmaz ve taraftar da değildir:

“Evvelâ semâ yeteneğini elde et, ondan sonra semâ yap. Nitekim ben, dün şekeri burnuma tuttum, burnum şekerden bir şey anlamadı; çünkü o anlamaya hazırlıklı değildi.”²²⁶

Mevlânâ'nın içinde bulunduğu semâ', nihayetinde zikirdir ve içinde Âşıkların Sultanı'na dua ve selam vardır. Maddenin içindeki hareket gibi, semâzenler de coşkun raksın girdabında yok olurlar. Ancak onlar, ötelerin ötesine vâsıl olmanın sonucu olarak yaptıklarını sınırsız bir ruhsal hazla yaşamının keyfini tadarlar:

“Mevlâna hazretleri semâ'da mest olduğu vakit kavvalleri yakalayıp raks ederek, ayakları ile tepinerek: ‘Ya Rabbi! Muhammed ve onun ailesi üzerine salât olsun’ diye salavât getirir ve tekrar semâ'a başladılar.”²²⁷

Nitekim semâzenin ayağını bastığı yerde, zerreden hayat kaynağı fışkırır.²²⁸

Âşıkların yaşadığı hal, öyle bir manevî lezzet anıdır ki, kendilerine isabet eden her türlü eza ve cefa, tıpkı ateşin hârî içindeki Hz. İbrahim'in serinliği gibi, yerini bir ruh dinginliğine terk eder. Mevlânâ'nın başından geçtiği bildirilen menkıbede olduğu gibi:

“Mevlânâ Bahâüddîn-i Bahri hazretleri şöyle anlattı ki: Sonbaharın sonları ve kışın başlarında idi. Bir gün Mevlânâ hazretleri benim bostan dolabına teşrif etmişlerdi. O günlerde sular donmaya başlamıştı. Mevlânâ hazretleri elbiselerini çıkarıp havuza girdi ve orada bir hayli gecikti. Huzurum kaçtı, onun arkasından

²²⁶ Eflâkî, *age*, 480

²²⁷ Eflâkî, *age*, 633.

²²⁸ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, , 203 (naklen; Rubâiyât 322 a 5).

dışarı çıktım; onun havuza girip oluğun altında oturduğunu, mübarek başına suyun aktığını ve gırtlığına kadar soğuk suya gömüldüğünü gördüm. Böylece üç gün üç gece orada kaldı. Kimsenin ‘Niçin ve nasıl böyle yapıyorsun?’ demeye cesareti yoktu. Zavallı ben, (bu hali görünce) kendimden geçtiğimden ve kalbim parça parça olduğundan feryat edip elbiselerimi yırttım ve ona: ‘Aman! Bu mevsimde soğuk su zararlıdır. Mübarek vücudunuz çok zayıf ve nazik olduğu için, soğuşun tesir etmesinden korkuyorum’ dedim. Mevlânâ: ‘Soğuk, kalbi donmuş insanlara tesir eder. Tanrı erlerine değil’ buyurdu ve hemen dışarı çıkıp semâ’ya başladı. Dokuz gün ve gece bir an bile durup dinlenmedi ve uyumadı. Daima sırlar ve gazeller söyledi.²²⁹

Semâ’ âyini, Mevlânâ’da, tüm insanî ihtiyaçları, törenin nihayete ermesine kadar ertelemekte, âdeta bir oruç hali yaşatmaktaydı:

“... bir defasında yedi gün yedi gece semâ’ etti ve hiç yemek yemedi. Dostlar, belki Mevlânâ merhamet buyurur da bir miktar yer diye, latif ve güzel bir yemek hazırladılar...”²³⁰

Mevlânâ’nın katıldığı semâ’lara, bazı zamanlar Konya’nın büyükleri ve zamanın yöneticileri de katılır ve çeşitli kıymetli hediyeler takdim ederlerdi. Ancak Gönül Sultanı, sunulan değerli eşyaları, Hz. Peygamber’in bir takipçisi olarak, hemen etrafındakilere dağıtırdı. Zira her türlü mücevher ve paha biçilmez eşya, Mevlânâ için, dünyevî bir meşgaleden başka bir anlam ifade etmez:

“Yedi gün yedi gece arka arkaya semâ’ oldu. Şehrin büyükleri ve zamanın sultanları o kadar şükrâne ve bağışlarda bulundular ki, hesaba gelmez. Hudâvendigâr bunların hepsini Gûyendelere, seçkin dostlara verdi.”²³¹

²²⁹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 719-720.

²³⁰ Eflâkî, *age*, 720.

²³¹ Eflâkî, *age*, 721.

Almadan ve kabul etmeden ziyade, vermeyi ve dağıtmayı seven Mevlânâ, bu vasfının karşılığını başka âleme kalmadan görme bahtiyarlığına kavuşur. Semâ'yı, sadece basit bir rakstan ibaret görenler için, bu uygulamaların gerçekleştiği anlar/zamanlar, mekânlar ve bunların sonuçları daha bir önem kazanmaktadır:

“Ediblerin sultanı malûm konağında oturan ilimler ocağı Mevlânâ Selâhaddîn-i Maletî şöyle rivayet etti ki: Bir gün Alemeddîn-i Kayser büyük bir semâ' tertip etmişti. Bütün emîrler, büyükler, bilginler ve fakirler orada hazırıldılar. Mevlânâ hazretleri büyük bir heyecan gösterip, üstündeki bütün elbiseleri kavallere bağışlayıp çıplak oynuyordu. Derhal Alemeddîn Kayser, eşi benzeri olmayan vaşak kürkü ile kaplı ve altın düğmeli kırmızı uskurlat çuhasından yapılmış bir elbise ile yünden yapılmış bir elbise ile yünden yapılmış bir mısır sarığını getirip Mevlânâ Hazretlerine giydirdi. Semâ'dan çıktıktan sonra mahallenin başından geçerken bir meyhanenin kapısından Mevlânâ'nın mübarek kulağına rebâb sesi geldi. Biraz durdu, sonra dönmeye başladı. Sevinçler gösterdi. Horoz ötümüne kadar nâralar atıp bağırdı. Bütün ayak takımı (runûd) dışarı çıkıp Mevlânâ'nın ayaklarına kapandılar. Mevlânâ üstündeki bütün elbiseleri bu ayak takımına verdi. Bu ayak takımının hepsinin Ermeni olduğunu söylerler. Medreseye geldiğinin ikinci günü bu ayak takımı toplanıp geldiler, tam bir doğrulukla Müslüman ve onun mürîdi oldular, semâ'lar tertip ettiler.”²³²

Mevlânâ Celâleddîn, azınlıkta kalan bazı araştırmacıların iddia ettikleri gibi, hiçbir zaman kadınlarla birlikte semâ'da bulunmamıştır. Ancak onunla ilgili ilk dönem kaynakların bildirdiğine göre, Mevlânâ, Sultan nâibinin hanımının sadece hanımlar için düzenlediği semâ' törenlerine katılmıştır. Bu ayinler, asla İslâm'ın ve Peygamberinin getirdiklerinin sınırlarının dışına çıkacak bir hal almamıştır. Gönül mimarının, kadınların tertip ettiği bir semâ'

²³² Eflâkî, *age*, 722.

meclisine katılması, onun toplumun annelerinin ruh eğitimine verdiği hassasiyeti ortaya koyar. Zira Mevlânâ'nın ne böyle bir törene ihtiyacı vardır, ne de buna ayıracak zamanı vardır. Kadınların manevî islâhının ehemmiyeti, onu bu tür zikir meclislerine müdahil olmaya yöneltir.

Yine bu semâ törenlerinde, altın ve değerli taşların hediye edilmesi, Aşk Ustası Mevlânâ için, hiçbir kıymet taşımaz. Ancak onun için önemli olan zikir, namaz ve tesbihâttir. Yoksa semâ', hakikatte bu güzellikleri gerçekleştiren bir vasıttan başka bir anlam ifade etmez:

“Konya'nın bütün hanımları her cuma akşamı sultanın has nâibi olan Emînüddîn Mikâil hanımın huzurunda toplanırlar ve mutlaka Hüdâvendigârı davet etmesi için yalvarırlardı; çünkü Mevlânâ hazretlerinin o ahiretlik hanıma karşı hadden aşırı iltifat ve yardımları vardı ve ona hanımların şeyhi (şeyh-i Havâtîn) derdi. Bu cemâat toplanınca hepsi tam bir huzur içinde Mevlânâ'nın teşrifini beklerlerdi. Mevlânâ kendisine haber verilmeksizin akşam namazından sonra, kimseyi rahatsız etmeden yalnız başına onların yanına gelir, ortalarına otururdu; kadınların hepsi o kutbun etrafında halka olurlardı ve Mevlânâ'nın üzerine pek çok gül yaprağı dökerlerdi. Sonra bu yaprakları alır, onları uğur sayarlardı. Mevlânâ hazretleri bunların arasında, gül ve gül suyu içinde tere boğulur, gece yarısına kadar manâlar ve sırlar saçmakla, nasihat etmekle meşgul olurdu. Nihayet sonunda şarkı söyleyen cariyeler, nadir tefçiler, kadın neyzenler çalmaya başlar; Mevlânâ hazretleri de semâ'ya kalkardı. O topluluk, başlarını ayaklarından ve külâhı başlarından ayırt edemez bir hale gelirdi. Mevlânâ Hazretleri, bir şeycik kabul etsin ve iltifatta bulunsun diye, bütün altın ve mücevherlerini o keşif sultanının ayakkabısının içine dökerlerdi. Mevlânâ bunlara hiç bakmaz ve sabah namazını onlarla kılar, hareket ederdi. Böyle bir usûl ve âdet hiçbir peygamber ve velînin zamanında olmamıştır. Yalnız Tanrı elçilerinin seyyidi (yani Muhammed s.) zamanında Arap hanımları onun yanına gelir, şeriat hükümlerinin sırlarını sorup faydalanırlardı. Bu, onun için helâldi ve o Hazret'in hususiyet-

lerindendi. Bu hanımların kocaları da nâible birlikte evin dışın-
da toplanıp sohbet ederler ve yabancıların bu sırları bilmemele-
ri için göz kulak olurlardı.”²³³

Semâ', Mevlânâ için, toplumdan uzaklaşıp sadece kendi benli-
ğiyle baş başa kalma hali değildir. O, semâ' anında bile, yine nasi-
hat ve sohbet halkasını kesintiye uğratmaksızın devam ettirir:

“Gönül sahibi bir derviş, Mevlânâ'dan fakirliğin ne olduğunu
sormak istedi. Mevlânâ derhal bulunduğu semâ içerisinde şu ru-
baiyi okudu:

‘Fakirlik cevher, fakirlikten başkası arazdır, fakirlik şifa, fakirlik-
ten başkası hastalıktır. Dünya baştan başa aldatma ve aldanmak-
tır. Fakirlik bu âlemden bir hazinedir ve her şeyden maksat
odur.’”²³⁴

Mevlânâ, semâ'nın usûlüne uyularak yapılması hususunda
hassastır. Bu anlamda büyük velînin katıldığı semâ' törenleri,
ahenk ve estetiğin birer numûnesi haline dönüşür. Ayrıca şu hadi-
se bize, Mevlânâ'nın zamanında ve onun bizzat katıldığı semâ'ya
başlanılmadan önce Kur'ân okunmasının vazgeçilmez bir uygula-
ma olduğunu anlatmaktadır:

“Vezîr Nasreddîn, hankâhını tamamlayınca büyük bir posta
oturtma töreni yaptı. Şehrin bilginleri, şeyhleri, uluları toplan-
mıştı. Kur'ân okunduktan sonra semâ'a başlandı. Semâ'da Nas-
reddîn vezîrin eli ve eteği, sık sık Mevlânâ Şems'e çarpıp onu ra-
hatsız ediyordu. Onda basiret sahiplerini gözetme yoktu. Mev-
lânâ, son derece kızdı ve Şemseddîn'in elini tutup semâ'dan çı-
kardı. Ulular, ne kadar yalvardılsa da, Mevlânâ'nın bu hareke-
tine mani olamadılar. Semâ' durduktan sonra, vezîr Nasred-
dîn'in çavuşları gelip hararetle kendisini alıp götürdüler...”²³⁵

²³³ Eflâkî, *age*, 723-724.

²³⁴ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 157.

²³⁵ Eflâkî, *age*, 276.

Ancak Mevlânâ'nın kendi sözleri, semâ'da kendisine çarpan veya temas edenlere sinirlendiğini aktaran Eflâkî'nin ifadelerini desteklememektedir. Bilakis büyük velî, her yerde olduğu gibi, semâ'da da bütün insanlara karşı hoşgörülü ve geniş gönlüdür:

“Benim bir huyum vardır ki, benden dolayı hiçbir kimsenin gönlünün kırılmasını istemem. Birtakım kimseler, semâ’ esnasında kendilerini bana çarparlar ve yârânın bazıları da onları men ederler. O bana hoş gelmez ve yüz defa demişimdir ki, benim için kimseye bir şey söylemeyiniz; ben ondan râzıyım, o da benden râzı.”²³⁶

Semâ'da, vaaz, dua, nasihat ve yakarış, birbirinin içerisine girift bir halde karışıp harmanlanır. Nihayetinde bunların tümü, Hakk'a ubûdiyetin birer yansımaları değil midir? Ubûdiyette aşk, heyecan ve ihlâs vardır. Semâ'da da aynı duygu ve lezzetler mevcuttur. Semâ' meydanı, âşıkların ve gönül erbâbının meydanıdır. Bu mütevazi alanda, madde, beden ve cisim, ölçülerini kaybeder. Tek kıtas ve kriter vardır ki, o da hâlis kalb ve ruh güzelliği/sâfiyetidir. Semâ anında, arı ve duru ruhlar, bedenlerini yitirirler. Semâhaneler, hakikat ve dinginlik atmosferine gark olurlar. Sesin, sözün ve kelâmın varlığı yok olur. Zira tek irtibat makamı vardır; semâ. Yokluğu asla düşünilemeyen Varlık'tan başka bir varlık yoktur:

“Bir gün şehrin büyükleri, tam bir niyaz ile Mevlânâ hazretlerinden va'zetmesini rica ettiler. O da âleme şâmil olan kereminden ve hilminin büyüklüğünden bu ricayı kabul etti. Va'zederken birçokları kendilerinden geçti ve hâlis âşıklar can verdiler. O gün Şeyh Selâhaddin de bu mecliste hazırды. Hadden aşırı heyecanlar gösterdi ve semâ ederek çıkıp gittiler. Bundan sonra Mevlânâ bir daha çıkmadı.”²³⁷

Semâ' ile yapılmaması imkânsız olan ibadetleri birbirinden ayırmayan Mevlânâ, ramazan itikafının ardından, yani ruhânî ve

²³⁶ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, 70.

²³⁷ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 292.

nurânî halin aralıksız tezahür ve temaşâ edildiği anda, kulluğun bir başka doyumsuz hali olan semâ'yı ihmal etmez. Yüreği ateşin kordan harlanmış bir şekle bürünen Mevlânâ, semâ' ile birlikte lisanından dökülenlere de engel olamaz:

“Mevlânâ'nın yakınlarından olan arkadaşların azizleri şöyle rivayet ettiler ki: Ramazan ayının ilk günü idi. Mevlânâ, birdenbire dostların arasında kayboldu. Muayyen yerlerde ne kadar aradılsa da hiç kimse ondan bir haber getirmedi; dostlar bölük bölük olup her tarafı aradılar, nerede olduğu bilinmedi. Hepsi atlara binmiş, bu durum karşısında şaşakalmışlardı. Meğer Mevlânâ, medresenin bahçesinde bulunan kuyuya girmiş, Yûsuf gibi orada itikafa çekilmişti. Hiç kimsenin bundan haberi yoktu. Bayram günü bütün arkadaşların matem içinde bulunduğu bir anda kuyudan çıkıp medresede salınarak yürümeye başladı. Bunu gören âşıklar bir feryat ve figân koparıp sevinç içinde kaldılar. Mevlânâ semâ ederek şu gazele başladı:

‘Feleğin bile rüyasında görmediği o ay yine geldi. Gönlümüze su ile sönmeyen bir ateş saldı ilâh...’²³⁸

Hakikatte semâ, görünen ve görünmeyen âlemlerin arasında bir bağıdır. O, her iki âlemin de neşesidir, heyecanıdır, gıdasıdır, güç ve kudretidir.

Nesrinle gülün gerdeğinde davulu boynuma astım. Bu gece tefle, dümbelek en güzel elbisemiz.

Sus, bu gece Zühre sâki oldu, kadeh sunuyor. Bizim pembe beyaz tenli sevgilimiz de kadehi aldı, çekip duruyor.

Tanrı hakkıyçin bu anda sûfiler, bizim rahmet dilememizden şekva geldiler de gaybleri bilen Tanrı'nın gayb huzurunda neşelendiler, bellerine gayret kemerlerini kuşandılar, sema'a girdiler. Bir bölük halk deniz gibi köpürüyor; dalgalar gibi secde ediyor; bir bölük halk da kılıç gibi savaşıyor; bütün kederlerimizin kanını içiyor.²³⁹

²³⁸ Eflâkî, *age*, 144.

²³⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 33, b. 260-263.

Varlığını, benliğini, hâsılı, dünyevî yüklerini boşaltan ve atan kişi, semâ'da varlık gösterebilir, ona dahil olabilir ve mertebe kat edebilir. Aksi takdirde, şehvet ve ihtiraslarının bendesi olanın bu meydanda hissedebileceği bir vasıf yoktur. Hak erleri ve erenleri, semâ'da nefislerini ve ruhlarını tımar ederler ve onarırılar. Bu hale ulaşma, gönül âşıklarının ıstırabını dindirir, ruhlarını dingin bir ahvâl içinde sükûnete kavuşturur. Ruh mekânsızlık mekânında teskin olunca, semâ' meydanındaki beden, yerinde duramaz, raks eder, oynar ve çırpınır. Çünkü azâlar, hareket eder, dile gelir. Coşan ve taşan gönül ve onu taşıyan beden hareketlerini kontrol edemez ve kendini ahenkli bir deverânın seline kaptırır. O sel ki dalgalanır, köpürür, coşkunluk sınırlarını zorlar; o anda tesbihler ve zikirlerin sesi işitilmez. Zira bunları duymak için baş kulağı yetersizdir. Onları işitecek yegâne şey (enstrüman) can ve gönül kulağıdır. Can şehrini görmek için, can gözü ve gönül gözü gerekir:

“Ey harîs kişi! Varlığını, benliğini kırıp yok et de, öyle sevin, oyna; oyna da, bir an önce kapanması için şehvet yarısının üstündeki pamuğu çek çıkar!”

Hakk yolunun yolcuları, raksı, oynamayı, nefis savaşı meydanında kanlara bulanarak yaparlar. Yani, onlar nefislerini yendikleri için kendilerinden geçerler de, ruhânî oyun, gönül oyunu, aşk oyunu oynarlar. Nefis zindanında kalan dünyalık âşıkları ise, nefislerinin hevâsına uyarak, sadece kendilerini göstermek için, bedenleri ile oynarlar. Bu yüzdendir ki semâ, iyi kişilerin manevî ve ruhânî oyunu, kötü kişilerin de sırf tenlerine, bedenlerine ait bir oyundan ibarettir.

Varlıklarının ellerinden yani, benliklerinden kurtulunca el çırpırlar; kendi noksanlarından, hatalarından sıyrılınca manevî bir neşe duyurlar da oynamaya başlarlar.

Onların mutribleri, yani çılgınları, gönüllerinden def çalarlar. Denizler bile onların coşkunluğunu görüp dalgalanır, köpürür, coşar.

Ey gafil! Sen görmüyorsun ama, Hakk âşıklarının coşkunluğu yüzünden dallar üstündeki yapraklar bile el çırpmakta, oynamaktadır.

Sen yaprakların el çırpıdığını göremezsın. Onların çıkardıkları neşe seslerini, zikirlerini, tesbihlerini duyamazsın; bunları duymak için can kulağı, gönül kulağı gerek, baş kulağı değil!

Aklını başına al da, baş kulağını yalana, faydasız sözlerle tıka; tıka da “can şehrini” aydınlanmış olarak gör!”²⁴⁰

Semâ', Mevlânâ'nın gönlünde, Şems'le bir anlam ve zenginlik kazanır. Hatta Şems'in bulunmadığı semâ, ona göre, helâl bile değildir. Onsuz müzik de şeytan gibi taşlanmayı gerektirir. Şems'in olmadığı zamanlar, şiir yazmak isteyen Mevlânâ'nın eli ve dili tutulur, yüreği sıkılır ve kulaklar hikmetli sözlerden mahrum kalır. Nitekim Mevlânâ, Şems'in Şam'a gidişinden dolayı dillendirdiği şiirlerinde bunu anlatır:

“Ezelde olan, daima yaşayan, bilen, kâdir ve kayyûm olan Allah'a yemin ederim ki onun nûru, aşkın mumunu alevlendirmiş ve böylelikle yüz binlerce sırlar ayân olmuştur. Onun bir emriyle bütün bu âlemler, aşklar, âşıklar, hâkimler ve mahkûmlarla dolmuştur. Tebrizli Şems'in tılsımıyla acayip âleminin hazineleri saklanmıştı. Seyahate çıktığı andan itibaren bir mum gibi bütün tatlılıklardan uzak kaldık. Bütün gece mumlar gibi yandık. Baldan uzakta ve ateşle kucak kucak idik. Güzellikten mahrum kalınca cismimiz harap oldu ve ruhumuz da o harabelerde tüneyen baykuşa döndü.

Dizginini artık bu tarafa çevir. Zevk filinin hortumunu ziftle. Senin yokluğunda semâ' helâl olmaz. Senin olmadığın yerde mûsikîyi şeytan taşlamak gibi taşlamak lazımdır. Sensiz şiir bile yazılmıyor. Ancak senin mektubunu dinlerken beş altı gazel söyleyebildim. Ey Şam'ın, Ermenistan'ın ve Rum'un kendisiyle iftihar ettiği Şems! Gel de bizim akşamımız senin nûrunla sabaha dönsün!”²⁴¹

²⁴⁰ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev: Şefik Can, IV. baskı, İstanbul 2002, III, 20, b. 95-101.

²⁴¹ Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, İstanbul 2002, 40.

Evrensel benliği elde etme amacıyla, Mevlânâ, halka vaaz etmeyi terk eder ve toplumsal gruplarla ilişkisini koparır. Ancak bağını sağlamlaştırdığı bir kişi vardır, o da Şems'tir. Bu bağla birlikte, Mevlânâ, kendiliğinden gelen duygularını sanatsal vasitalara dönüştüren anlamlı raks, şarkı ve müziğin sentezinden hasıl olan semâ'yı ortaya koymuştur.²⁴²

Bazı kimseler, büyük bir müderris olan Mevlânâ'nın kendini kaybetmiş bir insan gibi raks etmesindeki hikmeti çözemiyorlar ve hayretler içerisinde kalıyorlardı.²⁴³ Ancak onu bu hale getirenin, Şems'le olan muhabbet ve dostluğu olduğunu bilenlerin sayısı çok değildi.

Şems'in ortadan kaybolmasının Mevlânâ üzerindeki etkilerini, oğlu Sultan Veled, semâ'yı öne çıkararak şöyle tasvir eder:

“Gece gündüz, semâ'ya düştü; yeryüzündeki gök gibi dönüp durmadaydı.

Sesi, ağlayışı Arş'a ağıdı; feryadını büyük de duydu, küçük de...

Gümüşü, altını çalıp söyleyenlere vermekte, neyi varsa hepsini onlara saçıp dökmekteydi.

Bir soluk bile semâ etmeden durmamakta, gece-gündüz, bir soluk bile dinlenmemekteydi.

Bir derecede ki, neşideler söyleyenlerden hiçbiri kalmamıştı ki söylemekten dilsiz, sessiz bir hale düşmesin.

Hepsinin de söylemekten dilleri, damakları kurumuştu; hepsi de paradan puldan bezmişti.

.....

Şehri bir gürültüdür, kaplamıştı. Şehir de nedir ki? O gürültüyle zaman da dolmuştu, mekân da.

Böylesine bir kutup, böylesine bir İslâm müftüsü ki iki âlemde de onun gibi bir şeyh, bir imam yoktu;

²⁴² A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, çev: B. Demirkol, İ. Özdemir, Ankara 2000, 46.

²⁴³ Arasteh, *age*, 48.

Delicesine coşkunluklar ediyor, kimi gizli, kimi apaçık coşup köpürüyordu.

Halk, onun yüzünden şeriaten, dinden olmuş, herkes aşkta rehin olup gitmişti.

Hâfızların hepsi, şiir okumaya başlamıştı; hepsi de çalıp çağıranlara koşuyordu.

İhtiyar, genç, herkes semâya düşmüştü; sevgi burakına binmişti. Virtleri beyitti, gazeldi artık; bundan özge ne namazları kalmıştı, ne ibadetleri.

Yolları yordamları âşıklık olmuştu; onlarca aşktan başka her şey saçmaydı artık.”²⁴⁴

C. Semâ' ve Aşk

Mevlânâ, semâ'yı doyumsuz bir aşk şarabına benzetir. İçmeye doyulmayan aşk, bunun için Mevlânâ'ya günlerce ve gecelerce semâ yaptırır:

“Semâ' var da çeng yok...

Şarap var da renk yok... Kadeh kadeh üstüne yüzlerce kadeh sunulmada? Kadehi tutan nerede? Meydanda değil.”²⁴⁵

“O seyre dalmışım ya; sarhoşum, semâ'ya düşmüşüm... Fakat herkesin semâ'sı varlıktan, benlikten temiz olamaz. Bizim semâ'muz bakiştir, görüştür; onun semâ'sı boşuna... Fakat oğul, Türk, Ermeni'nin dilini bilmez ki.

İnananlar, mezarlarının içinde oynarlar, el çırpırlar... İnanç şarabını içmişlerdir, mekânsızlık meclisinde sarhoş olmuş gitmişlerdir.

O, senin yanındadır, önündedir şu an; fakat sen, sevgiliden bir koku alamıyorsan da göz ucuyla her yana bakıp duruyorsun.”²⁴⁶

²⁴⁴ Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, çev: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1976, 69-70.

²⁴⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 169, b. 2138.

²⁴⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 171, b. 2163-2166.

Âşık, Ma'şûk'un aşkıyla, nerede olursa olsun yerinde durmaz. İster ana rahminde, isterse mezarlıkta olsun. Kabirdeki kemikleri de, kemikleri henüz oluşmamış cenini de karanlıkların en kesifinde harekete geçiren bu aşıktır:

"İki gözünün karanlığında lütuf âb-ı hayâtı gizlenmiştir; o gözbebeğiyle gözleri denize çevirmiştir.

Senin lütfunu görmedikçe kimseler oynamaz; hattâ rahimdeki çocuklar bile lütfunla oynar.

Rahimden oynamak da nedir ki? Yoklukta oynamak da bir şey mi? Mezardaki kemikler bile nûrunla raksa girer.

Dünya perdelerinde çok oynadık, dostlar; çabuk olun, davranın o dünyadaki raksa.

Canlar, şu koca, şu kaba kalıplarla oynuyor; şu ağır yükü bir attılar mı seyret oyunlarını o zaman.

Doğmadan önce de ayak vurup sıçramada, rahimlerin karanlıklarında candan şükretmek için oynayıp durmadaydık.

*Hepimiz de oynaya oynaya, şu besbedava nimetlere şükretmek için tekkeden gelmiş sûfîleriz."*²⁴⁷

Ma'şûk'un huzurunda olduğunu âşıklara anlatan Mevlânâ, Hz. Eyyûb'la aynı gönülleri paylaşanların da, Hz. Yûsuf ve Hz. Ya'kûb'la kalpleri beraber çarpanların da raks ve semâ'dan uzak kalamayacaklarını söyler:

"Sen de boyuna ayak vurup duruyorsun amma, üzümü görmüyor musun? Halbuki senin şu sûfîye benzeyen canın, ayakları altında boyuna üzüm eziyor.

O hemdem, sanki bütün mihneti, bütün gamı, derdi bana veriyor; bağ, senin olursa kimin üzümünü ezebilir ki?

Eyyûb'la aynı hırkayı giyinmişsin de onun için ayağını vurup duruyorsun; "vur ayağını yere" sesini kim duyarsa, vefa ayağını yere vurur, oyuna girer.

Yûsuf'un zemzemesinden Ya'kûb raksa girdi, o dudakları

²⁴⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 226, b. 105-112.

*tatlı Yûsuf da ayak vurup duruyor, ayak vurup oynuyor.
Ey canlar, mademki o sevgilinin huzurundasınız, ayak vur-
run, oynayın, olur da kutluluk ayağı ayağınıza dokunur,
seninle beraber oynamaya koyulur.”²⁴⁸*

Semâ', aşkla, şevkle ve heyecanla yapıldığında manâ âleminin giriş kapıları açılır. Rabb katında değer kazanır. Aksi takdirde yapılanlar, semâ' olmaktan çıkar, organların istemli hareket ve oyunlarına dönüşür:

*“Bugün semâ'mız pek canlı, pek hareketli; ya Rabbî, sen ağır canlılığa düşmekten koru.
O sırça gönüllü, hani dün nâmertler gibi kaçıyordu ya, bak, bugün pişman olmuş, utana utana nasıl da geliyor.”²⁴⁹*

Canla ve gönülle katılan semâ'lar, can sahiplerini yerinden oynattığı gibi, cansız zerrelere bile tazyike getirir. O zerrelere ki, bütün kâinatı raksın içine dahil eder. Aşkın lezzetinden ve hazzından kaybolan can için, bütün âlemleri yaratan Hallâk'ı temâşâ etmek nihaî amaçtır, gayedir, hedeftir. “Asıl olan zâhirî raks değildir”, diyen Mevlânâ, bâtinî raksla da yetinmez. Çünkü ona göre her şey Ma'sûk içindir:

“Bil ki beden toza toprağa benzer, cansa onu tozutan yeldir; fakat canı bildiren, gene de toza benzeyen bedenin hareketidir.

Can da bir toz sayılsa, bu sefer o tozun içine bir başka can gelir, hem öylesine bir can ki sesinden, zerre zerre bütün âlem raksa girer.

Cihan bir tandır, orada renk renk ekmekler var; fakat ekmekçiye gören, ne yapsın tandır, neylesin ekmeği?

Gönlün rakısı, içten de değildir, dış âlemden de değil; ca-

²⁴⁸ Mevlânâ *Divân-ı Kebîr*, II, 41, b. 337-341.

²⁴⁹ Mevlânâ , *Divân-ı Kebîr*, II, 240, b. 1951-1952.

nım feda olsun sana, nerede olursa olsun, nereden olursa olsun okşa onu, lütfet."²⁵⁰

Mevlânâ, semâ'yı, ancak Şems'le birlikte düşünür. Şems'siz bir semâ onun için anlamsızdır ve amaçsızdır. Onun için Mevlânâ, Şems'i semâ bahçesinin yürüyen selvisine benzeter. Semâ, âdetâ Şems için yapılıdır. Şems'in saçtığı ışık karşısında güneş bile gölge mesabesine iner. Semâ'ya giren, iki âlemden de kendini soyutlar. Semâ, sınırsız bir âlemin sınırlarını da aşar. Semâ'da, ayağı yere vurmamak, Mevlânâ'nın anladığı anlamda, Sevgili'den gayrısını ötelemektir. Aslında var olan her şey, zerreler ve atom da kendi içinde bir devir/deverân içerisinde. Sürekli hareket ve çırpınış halini yaşarlar. Ancak bu, evren gibi, ahenkli ve ritmik bir dönüştür ve belirli mecrada hareket eder; kaos, karmaşa ve kargaşa, semâ mahalline uğramaz. O, bizâtihî aşk âleminin iksiridir. Orada her şey bir intizam ve nizâm halini yaşar:

"Gel gel ki sen, semâ'nın canının canına cansın; gel ki semâ bahçesinin yürüyen selvisisin sen.

Gel ki senin gibisi ne gelmiştir, ne gelir; gel ki semâ'nın gözleri, senin gibisini ne görmüştür, ne görür.

Gel ki güneş kaynağı bile gölgendedir senin; semâ' göğünde binlerce Zühre'n var senin.

Semâ', açık, düzgün, yüzlerce dille sana şükretmededir; semâ'nın dilinden bir iki nükteceğiz söyleyeyim bâri.

Semâ'a girdin mi iki dünyadan da dışarı çıkarsın; semâ'nın şu âlemi, iki âlemden de dışarıdadır.

Yedinci göğün damı, yüce bir damdır amma, semâ merdiveni bu damı da aşar, geçer, bu damdan da yücedir.

O'ndan gayrı ne varsa ayağınızın altına alın, vurun ayağınızı, ezin; semâ, sizin malınız-mülkünüz, siz de semâ'nın malısınız, mülküsünüz.

Aşk, kollarını boynuma dolarsa ne yapabilirim ben? İşte

²⁵⁰ Mevlânâ , *Dîvân-ı Kebîr*, III, 219, b. 2042-2048.

böylece, *semâ* ederken kucaklarım onu, bağrıma basarım. Zerrelerin kucakları güneş ışıǵıyla doldu mu hepsi de *semâ*'ın feryadı olmaksızın oyuna girer, oynamaya koyulur. Gel ki Tebrizli Şems, şekle bürünmüş aşktır; *semâ*'ın ağzı aşktan açık kaldı gitti.”²⁵¹

Semâ'nın ne olduğunu sorar, Mevlânâ. Cevabını da kendisi verir. *Semâ*, gönlün gizli erlerinden bir selâmdır, bir duyustur, bir sesleniştir:

“*Semâ*' nedir? Gönüldeki gizli erlerden bir selam; garip gönül, onların mektupları gelince dincelir, rahata kavuşur. Aklın dalları budakları, bu yelle açılır saçılır; bu vuruşla beden genişler, ferahlar, huzura erişir. Seher çaǵı can âlemi horozunun sesi duyulur; Behrâm'ın nöbet sesinden zaferler elde edilir.”²⁵²

Semâ', bir taraftan Hz. Ya'kûb'un, Hz. Yûsuf'un gömleğini derin derin ve hasretle kokladığında kalkıp sıçramasıdır. Bu sıçrama ve onun verdiği aşk ve heyecan öyle bir haldir ki; tıpkı İsrâfil'in sûr'u üflemesiyle, var olmuş tüm düşünen varlıkların bu sesin zevk ve nefasetiyle uyanıp sıçramasını çağrıştırır:

“Seyret de gör, şu anda binlerce gam akrebi kıvrılıp ölmüş; binlerce ferah, neşe zamanı, aramızda kadehsiz dönüp durmada. Akrep sokmaması için muska yazan bayram gelip çatar; zaten akrep afsununu okuyup üfüren, şerbet muskasını yazıp sunan kişiler, daima şak mahallesindendir. Her yandan bir Ya'kûb, kararsız bir halde kalkıp sıçrar; çünkü burnuna Yûsuf'un gömleğinin kokusu gelir. Canımız “ruhumdan ruh üfürdüm ona” sırrıyla dirilmiştir; “ruh üfürdüm” deyişi, yemek, içmek olsa değer mi değer.

²⁵¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 225, b. 2095-2114.

²⁵² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

Mademki bütün yaratıklar, sûrun üfürülmesiyle olacak, sûrun teranesinin zevkiyle ölümler uykularından uyanacaklar, sıçrayıp kalkacaklar.”²⁵³

Semâ', Sevgili ve Can içindir diyen Mevlânâ, kendisinin aslında semâ'ya düşkün olmadığını söyler. Onu semâ'nın cazibe ve çekim alanına çeken, Sevgili'dir. Yoksa Mevlânâ, salt iradesiyle semâ'nın halkasına katılmış değildir:

“Semâ'ı kızıştır, eşeklerin hatırını pek gözetme; çünkü sen semâ'ın canına cansın, zaman parmaklığısın, neşesisin.”²⁵⁴
“Ben semâ'a düşkün değilim, sen beni yoldan çıkardın; yüz binlerce hırsızın, yankesicinin, düzencinin bile yolunu ke-sersin sen.”²⁵⁵

Gönlün aşk merdiveninde, Mevlânâ, Sevgili'yi hiçbir an aklından çıkarmaz. Nitekim onun için, gökler âlemindeki kozmik olaylar, semâ'nın başka bir tezâhürüdür. Aşk bağında semâ bir başkadır:

“İpe benzeyen saçların yüzünden dünya halkı cana geldi; o ipe oynamaya geldi şûhlar, cambazlar.
Her şûhun, her cambazın gönlünde aşk, bir yıldız sanki;
Ay'ın çevresinde oynaya oynaya, nur saça saça geldiler.
Bu semâ'a heves ettiler de aşk bağının ardından, selvi boy-lular, çınar gibi ellerini çırpa çırpa çıkageldiler.”²⁵⁶

Semâ', Sevgili'nin hayaline bir çağrıdır. O hayale dalmak için semâ'ya katıl, sırların sırrı içinde varlığını yitir. Senin dışındakiler, âtil da dursa, tembellik de etse, sen çıkar hırkanı ve sarığını deve-rânın halkasına müdahil ol. Hayattaki düzen ve intizamı bırak da, alçak ve gaddar dünyanın hışmından kendini kurtar. Yapacağın ye-

²⁵³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

²⁵⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

²⁵⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 319, b. 3110.

²⁵⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 330, b. 3177-3179.

gâne şey, semâ' içinde Ehad'den/Bir'den başkasını unutman ve hatırlamaman:

“Dostum, semâ' çağı geldi, sıçra, kalk; iş, güç vakti geldi çattı; yarış herkesle.

Binlerce başının ağırlığı yüzünden çok uyudun; şimdi uyardılar seni; kalk.

Hele a uçup duran düşünce, uç bakalım; sen de şu gezip duran kalıptan sıçra bakalım.

Kendine gel; sûfî, içinde bulunduğu vaktin oğludur; geçen yıldan, gelecek yıldan geç; sıçra.

Aşka ar, namus sığmaz; utanmayı, ululanmayı bırak, kalk.

Ârif hânende tembellik ediyorsa hırkanı, sarığını ver ona; sıçra.

Tanrı'nın buyruğunca cömertlik, kârdır, faydadır; yüzlerce kantardan daha yeğdir bir aşk, kalk, sıçra.

Ayağının altında inciler döşeyenin aşkıyla coşup köpüren denizin dalgası gibi kalk, sıçra.

İkiye ayrılmış saç gibi seni tutar, aşağıya çekerse sen, sevgilinin kıvrıcık saçları gibi kalk, sıçra.

Sevgilinin hayalinden bir davettir, geldi; sen de hayal gibi sırlara dal da sıçra.

Düzenlere düştün, hilelere kapıldın hayli demdir; bir kere de şu gaddar âlemden sıçra gitsin.

Kafiyeler düzmeye çok sarıldın; sus da sözsüz bir sıçra bakalım.”²⁵⁷

Aşkın raksla birlikte zerreler/atomlar, aynı hedefe doğru bir hareket içine girerler. Böylece ferdî akış mecrasından alınırlar. Güneşin çekim gücüyle şekillenmiş ve canlanmış yeni bir birliğin/tev-hîdin merkezi çemberinde dairevî halkaya müdahil olurlar. Çünkü fenomenler çelişkili görünseler de, hayat akışları farklı olarak gerçekleşir. İlâhî aşk, her dâim ana merkezdedir; var edilmiş her varlık, kozmik sistemin sınırlarını aşamaz ve çiğneyemez. Fakat Mev-

²⁵⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VI, 288, b. 2917-2928.

lânâ kendisini, her şeyin etrafında deverân ettiği ilâhî Ma'sûk'un tecellisi olarak gördüğü Şems'in huzurunda bir zerre olarak tasavvur eder.²⁵⁸ Nitekim semâ, bir sevgilin olunca anlam kazanır. Güneş olmadan zerreler hiç raks edebilirler mi? Aksi takdirde zerreler yalnızlaşırlar ve hareketsiz kalırlar.²⁵⁹

D. Semâ' ve Şems

Şems'in (ö.1247) "kayboluşu"nın Mevlânâ'ya tesirlerini müşâhade eden Sultan Veled (ö. 1312), bu hususta semâ'yı öne çıkarmaktadır.²⁶⁰ Bu çerçevede, Şems'in Mevlânâ'yı semâ'ya teşvik ettiği sırada söylediği sözler, semâ'nın nefis ve hevânın bir vasıtası olmadığını, ehline hitap ettiğini söyleyen uyarılarla doludur:

"Semâ' ediniz. Semâ'nın halka haram olması nefis hevâsiyle meşgul olmalarındandır. Onlar semâ' ettikleri zaman kendilerinde o iğrenç hal ziyadeleşir. Hak ve hakikatten gafil olarak hareket ettikleri için semâ' kendilerine haram olur. Halbuki Hakk'ı isteyen ve ona âşık olanlar semâ' ettikleri zaman aşkları ve manevî halleri çoğalır."²⁶¹

Şems'ten önce Mevlânâ'nın semâ edip etmediğini kesin olarak tespit etmek güçtür. Ancak genel kanâat, Mevlânâ'nın Şems'ten önce semâ' etmediği, etse bile semâ'ya meyletmediği yönündedir.²⁶²

İnsanlarla ilişkisini kesen Rûmî, buna karşın Şems ile bağlarını güçlendirdi. Sonradan, kendiliğinden gelen duygularını sanatsal vasıtalarla dönüştüren anlamlı raks, şarkı ve musikîden oluşan semâ'yı Mevlevî yolunun bir sembolü haline getirdi.²⁶³

²⁵⁸ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, 202-203.

²⁵⁹ Schimmel, *age*, 202.

²⁶⁰ Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, 69-70.

²⁶¹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, 82.

²⁶² Top, *age*, 83.

²⁶³ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, 46.

Bu anlamda Mevlânâ yolunun en gözde özelliklerinden biri olan semâ', bütün kâinatı kucaklayan kutsal bir âyin ve zikirdir. Mevlânâ'dan sonra, oğlu Sultan Veled, semâ'nın usûl ve kaidelerini belirleyip belli bir düzene koymuş ve kurumsallaştırmıştır. O, bu hususu Ma'ârif'te, "*Babamın verdiği dersler ne de olsa bâtinî ve çok girift idi. Ben onları geniş halk kesimleri için açıklamaya çalıştım*" sözleriyle anlatır.²⁶⁴

Semâ', Mevlânâ'ya göre, "*ilâhî vuslata erişmek için*" bir yoldur. Bu vuslat yolunun zevkini alan âşık, zaman ve mekân gibi maddî engelleri aşar. Mevlânâ'nın, "*semâ' ederken, ne neyden haberimiz olur, ne teften...*" dediği gibi, âşığın cezbe ve vecd hali, onu, o anda dünya meşakkatlerinden arındırır. Bu hal, bir süre devam ettikten sonra, yerini yavaş yavaş sükûna terk eder. Allah'ın mutlak cemâline ve celâline şükreder: "*Artık öyle bir makama ulaşmıştır ki, orada ne zikir, ne zikreden, ne de zikredilen vardır*". Bunun için Mevlânâ, "*semâ, âşıkların gıdasıdır. Çünkü onda cânân'a vuslatın hayali vardır*" demektedir. Şems-i Tebrizî: "*Hakk'ı isteyen ve O'na âşık olanlar, semâ ettikleri zaman, âşkları ve manevî halleri çoğalır*" diyerek, Mevlânâ'yı daima semâ'ya yönlendirmiştir.²⁶⁵

Buna karşı kendisinden habersiz ayrılan Şems'e Mevlânâ şu haberi gönderir:

*Ey tez giden seher yeli, var git, Tebrizli Şems'e de ki: Hallerini söyle bana, benimle raksa gir, benimle oyna.*²⁶⁶ *Tebrizli Şems, bir kerecik gönül mushafına bakarsa o mushafın üstünü, esresi, ötresi de raksa girer, senin cezmin (niyetin) de.*²⁶⁷

Semâ'ya katılan gerçek âşıkların hallerinin ve makamlarının zenginleştiğini söyleyen Şems, "*Semâ' ne yapar?*" diye sorar. İşte

²⁶⁴ Meyerovitch, *İslâm'ın Güliyüzü*, 69.

²⁶⁵ Önder, *Mevlânâ*, 112.

²⁶⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 172, b. 1619.

²⁶⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 178, b. 1688.

bu noktada Şems, dünyevî semâ'nın âfet ve tehlikelerine dikkat çekerek soruyu kendisi cevaplar:

“Cisimle ilgili olan semâ', yiyip içmektir. Onun azığı nefis ile olur, hep yenecek şeylerden ibarettir.”²⁶⁸

Şu halde Mevlânâ ve Şems'in gönül dünyasında semâ', âşıkı halk içinde Hakk'a/Sevgili'ye ulaştıran ve O'nda Vahdet'i buldurup, Tevhîd'i yaşatan bir deverândır. O Sevgili'ye ulaşmayı arzu eden ve O'na iştîyak duyanı, maddî kayıt ve takıntılardan azâd edip, Tevhîd girdabında kaybettiren/yok ettiren bir yakarıştır, bir çırpınıştır.

Semâ'ya gösterilen tepkiler çerçevesinde Şems, *Makâlât*'ında semâ'yı yasaklayan halifenin başından geçen bir menkıbeyi şöyle anlatır:

“Halife, semâyı yasak etti. Bu yasak, dervişin içinde bir düğüm oldu. Hastalandı; onu çok uzman bir hekime götürdüler; nabzını tuttu, ondaki hastalığın sebeplerini araştırdı. Okuduğu ve bildiği hastalıklardan hiçbirine benzemiyordu; onda hiçbir şey göremedi. Derviş öldü, doktor dervişin mezarını açtı, göğsünü yardı, içindeki sert düğümü dışarı çıkardı; tıpkı akik taşı gibi olmuştu. Hekim bu akiki, yoksul bir zamanında satmıştı. Elden ele dolaştıktan sonra halifeye kadar dayandı. Halife bunu yüzük taşı yaptırdı. Bir gün bir semâ âleminde aşağı bakarken, elbisesinin kan içinde kaldığını gördü. Kendini yokladı, hiçbir tarafında bir yara izi göremedi. Elini yüzüğüne götürdü, yüzüğün taşı eriyip akmıştı. Bunu satanları aradılar, birer birer hekime kadar dayandı. Hekim de geçen hikâyeyi anlattı.”

Şems-i Tebrizî, menkıbeyi naklettikten sonra, “Semâ' ne yapar?” diye bir soru yöneltir ve buna şöyle cevap verir:

²⁶⁸ Şems-i Tebrizî, *Makâlât (Konuşmalar) I*, çev: M. Nuri Gençosman, İstanbul 1974, 45-46.

“Semâ’ ne yapar? Cisimle ilgili olan semâ’ yiyip içmektir. Onun azığı nefis ile olur, hep yenecek şeylerden ibarettir. Nasıl ki, ‘Kâfirler yerler ve faydalanırlar tıpkı hayvanların yiyip içmeleri gibi” (Muhammed, 12) buyrulmuştur.”²⁶⁹

Semâ’ töreninde, maddî tüm takıntılardan soyutlananları kendi yakını kabul eden Şems, semâzenlerin hırkalarını çıkarmalarını bununla sembolize eder:

“Bizim yakınımız, semâ’ vaktinde hırkasını atan ve bir daha dönmeyen adamdır. O hırka, her ne kadar bin cevher değerinde olsa bile, o semâda ve o halde aldanmış bulunsa bile, bir kere ben o zevkin o hırkaya değdiğini sandım ve vermiş bulundum.”²⁷⁰

II. TEFEKKÜR VE BİLİMİN SENTEZİ SEMÂ

Semâ’, bir ibadettir, bir zikirdir. Nitekim, Mevlânâ (ö.1273) için “*semâ’, âşıkların gıdasıdır. Çünkü onda sevgili ile buluşmanın zevki, heyecanı var*”.²⁷¹ Dolayısıyla semâ’ danstan da öte bir şey, bir tür kulluktur,²⁷² yakarıştır. Onda mûsikî, raks ve zikir mükemmel bir şekilde harmanlanmıştır.²⁷³

A. Semâ’ ve Zikir

Semâ’daki dönme ve devir, mûsikînin nağmeleri birbirine karışır; her ani dönüşte (çark atışta), dile getirilen “Allah” lafzı bütün varlığıyla gönlü bir ağ gibi sarmalar, kuşatır. Derviş erir, saflaşır, şeffaflaşır; Nûrlar Nûru’na yükselen bir nûr hâlesine dönüşür. İcra edilen mûsikî melodilerinin gönlü harekete geçiren etkisi, bedeninin dön-

²⁶⁹ Şems-i Tebrizî, *age*, 45-46.

²⁷⁰ Şems-i Tebrizî, *age*, 74.

²⁷¹ Abdullah Cizre, “Mevlânâ Celâleddîn, Anadolu’ya Süleyman Paşa’dan Önce Gelmişti” *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997, 99.

²⁷² Meyerovitch, *İslâm’ın Gülüryüzü*, 71.

²⁷³ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 81.

me refleksleriyle, o da gönülden fıskıran ve tekrar gönüle dökülen zikir ve fikir coşkusuyla birleşir, hemhal olur, kaynar ve kaynaşır. Bu aşk ve zevk anaforuna kapılan semâzen, benliğinden geçer, hâle hâle semâlara kanatlanır. Mûsikînin cezbese, semâ'yı öylesine etkili bir vecd atmosferi içerisine çeker ki, semâzen gönlündeki kandilleri tutuşturur, ışık ışık yanar ve her tarafına nurlar saçarak döne döne aşkın alana doğru yönelir, semâları aydınlatır.²⁷⁴

Mûsikînin coşkusu, semâ'yı aşk ve vecde ulaştırır, gönüllerden kelimelere dökülen zikrullah, kapalı sırlı kapıları açar, akan ilâhî feyz coşar, taşar, yanar, yakar; bütün cemâllerin bulunduğu yerin manevî burçlarından yükselen görülmez, basamaksız merdivenlerle semâ'lara yükselen âşık, mekânsızlık âleminin güzelliklerinden kaybolur ve orada semâ'ya devam eder. Semâzenin özünü oluşturan tevhîd de semâ'ya başlar. Böylesi bir deverân, bitmeyen senfoninin sona ermeyen semâ'sıdır.²⁷⁵

“Semâ’ vaktinde sûfilere, Arş’tan, bir başka coşkunluk gelir.

Sen, bu semâ’ın görünüşünü işit; dervişlerinse bir başka kulakları var.

Burada yüzlerce tencere kaynıyor; fakat dervişin kaynayıp coşması, büsbütün başka bir şey.”²⁷⁶

Hakikî semâ’ eri, zikir meclisinde sarhoş olandır. Bütün benliğinden sıyrılamayanın semâ’da yeri yoktur. Semâ’, ruhanî ve nuranî bir zevk halinin tasviridir. Semâ’ coşkunluğunu yaşayan sûfi, sarhoş olmaya, görünmeyen âlemin kapılarını aralamaya ve üzerine kapanan perdeleri açmaya namzettir:

“Yurdun sevgiliyle dolmasını istiyorsan yürü, evden yabancılarını çıkar.

Semâ’ meclisinin neşeli, sargın olmasını istiyorsan, inkâr

²⁷⁴ Top, age, 81.

²⁷⁵ Top, age, 81.

²⁷⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 287, b.3386-3388.

gözünden uzak tut o meclisi.

Semâ', kimi sarhoş etmediyse, ikrar etse de münkir say onu.

Kim ikrâr eder de şarabı bilir ve tanırsa akıllı adını tak ona; sarhoş deme.

Münkirleri, bir bahaneyle yola sal da semâ'dan bir zevk al, neşelen.

*Hattâ kendini bile çıkar aradan da kendini bulup coşasın.*²⁷⁷

Semâ' vaktinde sûfilere, Arş'tan, bir başka coşkunluk gelir. Sen, bu semâ'ın görünüşünü işit; dervişlerinse bir başka kulakları var.

*Burada yüzlerce tencere kaynıyor; fakat dervişin kaynayıp coşması, büsbütün başka bir şey.*²⁷⁸

Vuslat, semâ' için var olmanın anlamını aksettirir. Sevgili, gönüllerdeki aşka talip ve bunun sonucunda buluşmaya aday ise, aradığını semâ'nın halkasında bulacaktır:

Sevgili geldi, sevgili geldi, iştियak çekenlerin gönüllerini almaya. Hekim geldi, hekim geldi, ünlü buluşma geldi.

*Semâ' geldi, semâ' geldi, başağrısı olmayan semâ' geldi. Buluşma geldi, buluşma geldi, ünlü buluşma geldi.*²⁷⁹

Cana canlar katan Can'a ulaşma, semâ'daki maddî ve manevî tüm noksanlıklardan kurtulmayla gerçekleşir. (Şems'ten) Ayrılığın panzehiri, Mevlânâ için, semâ'dır, rakstır:

Felek, kariyla kocanın doyasıya geçimini asla görmemiştir, bir kerecik de gör ne olur ki?

Yabancıları birer birer çıkarın aradan; çıkarın da o bildiği mi bir doyasıya kucaklayayım.

²⁷⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VII, 147, b. 1700-1705.

²⁷⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VII, 287, b. 3386-3388.

²⁷⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VII, 416, b. 5644-5645.

Elini tutup meydana getireyim, oyuna sokayım da onunla bir güzel raks edeyim.

Ne mutlu gündür o gün ki, elbisesinin düğmelerini birer birer çözer de onu çırlıçıplak, doya doya bağırma basarım.

*Cana canlar katan canlara canlar bağışlasın diye beden, Tebrizli Şems'in ayrılığıyla eridi gitti.*²⁸⁰

Sûfîlerin bitmeyen zikridir, semâ'. Hz. İbrahim'i yakmayan ateş, semâzenin içini yakar ve pişirir. Semâ' tükenmeyen zevklere mekânlık yapar. Semâ'nın olmadığı yerde neşeden ve yaşama aşkından söz etmek boş konuşmaktan başka bir anlam ifade etmez:

*"Sûfîlerin semâ'ı, bitmez de bitmez, sönmez de ateş, odunu ıslatmaz ki."*²⁸¹

"Şeker yurduna benzer bir sâkinin sunduğu Selsebil ve Tensîm şaraplarına alışmışız.

Raksa girmiş şeker dudaklı güzellerle her solukta düğünümüz, toyumuz var.

*Bir sınanmayla dağılıp giden şu zevk ve neşeye yazıklar olsun."*²⁸²

"A dostum, nasıl, neden deme; vazgeç hayvanlarla yayım yayım otlamaktan.

*O evde neşe var, semâ var, sünnet düğünü var; fakat temizlere mahsus..."*²⁸³

B. Semâ'nın Sembolleri

Semboller bahçesinin aşk demeti olan semâ'yı, Mevlânâ'ya ilk olarak Şems (ö.1247) tattırmıştı. Ancak semâ'yı sürdüren Mevlânâ oldu.

²⁸⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 451, b. 4320-4324.

²⁸¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 166, b. 1586.

²⁸² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 344, b. 4280-4282.

²⁸³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 289, b. 2936-2937.

*Ey tez giden seher yeli, var git, Tebrizli Şems'e de ki: Hal-
lerini söyle bana, benimle raksa gir, benimle oyn.*²⁸⁴

Semâ, madde denizinden çıkıp, vecde gelerek mutlak fânîlik içinde, sonsuz âlemin zevkine ulaşmaktır. Semâ'da Sevgili'ye kavuşmanın doyumsuz hayalleri vardır. Bu vuslatın anlatılamaz zevkini tadan âşık, artık zaman ve mekânın fizikî şartlarına bağlı değildir. İşte bu Allah aşkıyla oluşan cezbe hali, “ikiz ruhlar” olan Mevlânâ ve Şems'i kendi varlıklarından koparmış, görünmeyen âlemin sonsuzluğuna daldırmıştı. Feleklerin her zerresinin güneş etrafında ilâhî bir vecdle dönüşü gibi, onlar da benliklerinden ve bedenlerinden sıyrılıp semâ ediyorlar; yalnız Allah'ı zikrediyorlar²⁸⁵ ve O'nu tefekkür ediyorlardı.

Semâ törenlerinde ifa edilen her hareket, ilâhî bir mânâ ve şura işaret etmektedir. Semâ'da çark atmak, yani ani dönmek, tüm mekân ve yönlerde Allah'ı temâşâ etmeyi ve her taraftan feyz bereketiyle nasiplenmeyi temsil eder. Ayak vurmak, nefsin sınırsız ve doyumsuz isteklerini ayaklar altına alıp ezmek ve onunla mücadele edip mağlup etmektir. Kolları yana açmak, En Mükemmel'e yönelik bir acziyettir. Semâ'da secde, nefsin arzularından kurtulup kulluk olma bilincinin hatırlanmasıdır.²⁸⁶

Bu bilinçle hareket edip kemâlât yolunun halkalarından olan Mevlânâ'nın, semâ' esnasında vecd ve cezbe halleri, asla asâlet ve vakârını kaybetmeden, coşkunluğun zirvesine ulaşmıştır. Dolayısıyla semâ, vuslata ermemiş, onun zevkini tadamamış, olgunlaşmamış ham ruhlara haram kılınmıştır. Onun için bu hassas noktaya dikkat çeken Şems, “*Semâ'nın halka haram olması, onların nefis hevasıyla meşgul olmalarındandır. Onlar semâ' ettikleri zaman nefisleri kabarr. Hak ve hakikatten gafil olarak hareket ettikleri için semâ kendilerine haram olur. Halbuki, Hakk'ı isteyen ve ona âşık olanlar semâ ettikleri zaman, aşkları ve manevî halleri çoğalır*” demektedir.²⁸⁷

²⁸⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 72, b. 1619.

²⁸⁵ Önder, *Mevlânâ*, 44-45.

²⁸⁶ Önder, *age*, 44-45.

²⁸⁷ Önder, *age*, 60.

Mevlânâ'nın hem mürîdi ve hem de mürşîdi olan Şems'e, semâ'nın içinde barındırdığı sırların hikmetini sordular. O da şöyle cevap verdi:

"Allah'ın tecellisi ve görünmesi, Allah erlerine semâ'da daha çok vâki olur. Onlar, kendi varlık âleminde dışarı çıkmışlardır. Semâ, onları diğer âlemlerden çıkartır, hakkın likasına ulaştırır. Hulâsa haram olan bir semâ vardır. O da ululuk (etmektir). Böyle haram olan bir semâ'da el ve ayağın vecdsiz hareket etmesi küfürdür. Bu el ve ayak mutlaka Cehennem'de azap çeker. Bir vecdle (hal) hareket eden el ise mutlaka Cennet'e ulaşır. Mübah olan semâ, riyazet ve zühd ehlinin semâ'sıdır. Onların bundan gözleri yaşarır ve kalpleri rikkate gelir. Farz olan semâ' da, hal ehlinin semâ'sıdır. Bu, beş vakit namaz, ramazan orucu ve zarûret zamanında su içmek ve etmek yemek gibi farz-ı ayındır; çünkü "hal" sahiplerinin hayatı bununla kâimdir. Eğer bir semâ' ehli doğuda, biri de batıda semâ' etse, her ikisi de birbirinin halinden haberdâr olur."²⁸⁸

Semâ' törenindeki dört selam, cenaze namazındaki dört tekbiri çağrıştırır. Semâ', ölüm ve yokluk demektir. Zira kul, fânî olmadıkça hakikî Varlığa ulaşamaz. Onun için Mevlânâ, "*Cenâbı Hakk, varlık tezgahını yokluk yolunun başına kurmuştur*" der.

Değirmenin buğdayı öğütmesi gibi, semâ, varlık düşüncesini ve enâniyeti parçalar ve eritir; yokluğa savurur. Benliğin yokluğu; gerçek varlığın bilincine varılması ve tevhidin tecelli etmesi anlamına gelir.²⁸⁹

Mevlânâ, İranlı mistik şairlerin çokça başvurduğu aşk ve şarap dilini, tasvir ve benzetme üslûbunda gösterir. Onun yolunun beliren enstrümanları, raks ve müziğin sentezinden oluşup, def, ney ve semâ' yapan semâzenlerin hareketlerinin belirli ve özel mistik anlamları vardır. Bu çerçevede, Mevlânâ, dönme fikrini öne çıkarmıştır. Mevlevî semâ'sının ilham verdiği şekilde dönen menziller ve gezegenler, değirmen taşı ve çarkına ait mükemmel bir sembolizmi yansıtmaktadır:

²⁸⁸ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, 236-237.

²⁸⁹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul 2001, 142.

Senin güneş dağını
 Bir değirmene benzeteceğim
 Ve benim sularım aktıkça
 Seni istediğim gibi döndüreceğim.²⁹⁰

Semâ' törenlerinin, en çok Batı insanını etkilediğini söylemek mümkündür. İşte bunlardan biri Marcel Schneider isimli Fransız'dır. Onun semâ'yı izledikten sonra kaleme aldığı makale, farklı bir bakışı sergilemektedir:

“Semâzenlerin dönüşü, insana kâinatın boşluğunda göklerin dönüşünü hatırlatıyor. Müziğin ritmine uyarak ve gittikçe artan bir hızla vecd halinde dönen semâzenlerin hallerinde bir huzur ve asâlet göze çarpıyor. Semâzenlerin kozmik danslarında, bazı Afrika ve zenci Amerikalıların iman tazeleme merasimlerinde görülen çılgınlık tezahürlerine hiç rastlanmıyor.

Mevlevî semâzenleri dönerken, adeta tek bir vücut haline gelirler ve bu hal içindeki Hak ile birleştiklerini hissederek. Bu düşünce ve duygu birliği onlara manevî bir güç kazandırıyor. Böylece günlük hayatın maddî dert ve endişelerini unutup, kendilerini üzüntülerden sıyrabiliyorlar.”²⁹¹

C. Semâ' ve Müzik

Semâ'yı müzikten bağımsız düşünmek mümkün değildir. Çünkü semâ', müzikle icra edilir. Dolayısıyla müziksiz semâ' düşünülemez.²⁹²

Âşıklar meclisi olan semâ'da, şiir ve söz, hakikî manâyı ve ebedî sırrı dile getirmekten acizdir. Maksat, rebâbın dilinde, kudümün sesinde, neyin ahenginde ve mutriblerin hünerinde hâsıl olur.²⁹³

²⁹⁰ Arberry, *Tasavvuf (Müslüman Mistiklere Toplu Bakış)*, 113.

²⁹¹ Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyet ve Fikirleri*, 268 (naklen; Marcel Schneider, *Conba Gazetesi*, 12.6. 1970).

²⁹² Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul 2001, 78.

²⁹³ Cizre, “Mevlânâ Celâleddin Anadolu'ya Süleyman Paşa'dan Önce Gelmişti” 99-100.

Mevlânâ, ham iken yandı, yandıktan sonra da pişti. Pişen Mevlânâ, artık sevgiliye kavuşmuştur. Benliğinden kurtulup aşk sarhoşu olan Mevlânâ, müzik aletlerinden saza çatmadan edemez. Sazı kendisiyle özdeşleştirerek her ikisinin de sarhoş olduğunu söyler:

“Senin aşkına tutulalı, senin sevdanı benimseyip kabul edeli, seninle savaştan ayrırım, tekim; seninle barışa eş oldum ben.

Beni ıspanak say da istersen ekşi pişir, istersen tatlı; neyle pişersem pişeyim, piştim mi sana kavuştum, seninle birleştim demektir.

Sazı öylece durup durmada; halbuki hiç de naz etmeyi bilmezdi o saz; bir yanlışlık varsa benden oldu mutlaka, çünkü ben sarhoş bir halde sıçrayıp meydana çıktım.

Sen de sarhoşsun, ben de sarhoşum, senin sarhoşluğunla benim sarhoşluğum birbirine karışmış; zaten biz, havan eliyle havan gibi hem ikiyiz, hem bir.”²⁹⁴

Aşk ateşi Mevlânâ’yı, güzeller diyarında sabahlara kadar semâ’ ile meşgul eder, buna bir de aşk şarabı eklenince müzik eşliğindeki raks, insanı âdeta kendisinden başka varlığa taşır:

“Nazlılarlayız, güzellerleyiz; geceye dek onlarla ayak vurmada, oynamadayız; keşişler pîrinin her solukta bağışladığı şarapla kendimizden geçmiştiz.”²⁹⁵

Nağme, Mevlânâ’nın dilinde can sesine dönüşür. O da semâ’ya katılır:

“Sus a nağme, sıçra damın kıyısından...çünkü can sesisin sen, tümünden nağmesin sen.”²⁹⁶

Artık her şey, her varlık, canlı ve cansız her nesne yerinde duramamaktadır. Hepsı sıçramakta, oynamakta ve raks etmektedir:

²⁹⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 123, b. 996-999.

²⁹⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 575, b. 7616.

²⁹⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 581, b. 7705.

“Ey sucubaşı, o kadar çeşmeyi aç, aç da bahçe de uyansın,
çiçekler de göz açsın.

Oynayan her zerre, el çırpın her yaprak, dilsiz ayaksız gel
der sana, gel gökyüzünde yurt edin.”²⁹⁷

Yorgun ve bitkin gönüller ve bedenler, aşkın nefesiyle tazele-
nir, tabiatı da kendi varlığını oynatır:

*Kalıbımız, tembel, yorgun argın, meşgul bir halde uykudan
kalktı; şu yorgun argın, şu tembel bedeni oynatıp zıplatan
nerede?*

*Bedeni oynatan, gönül perdesini de yırtar gider; fakat bü-
tün bunlar, kokusunun yaptığı işler; onu görmekse bam-
başka, apayrı bir şey.*

*Halkın oynayıp hareket etmesi aşktan, aşkın oyununa, ha-
reketi neyse ön yok; hava, göğün dönüşünden oynar, ağaç-
larsa havanın dönüşünden, esişinden.”²⁹⁸*

Gönül âlemi, müziğin ritmiyle hareketlenir. Sevenler, Sevgi-
li'ye vâsıl olmak için gönül kulaklarını, gönül bahçesine açılmış
müzik penceresine dayarlar da, gıdalarını ve hayat nefeslerini ala-
bilsinler diye:

*Müzik, senin gül bahçene açılmış bir penceredir; âşıkların
gönül kulakları, hep bu pencerenin başındadır.”²⁹⁹*

Mevlânâ'yı en gamlı ve kederli anlarında bile teskin eden ve
sükûnete erdiren, semâdır:

“Dostçağızlar, gamlı bir haldeyim; bu gamlı halimde, şu
oynadığınızdan daha da bir halde oynayın; aşk atım kaçtı,
ne dizgin kaldı elimde, ne eyer.”³⁰⁰

²⁹⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 151, b. 1208.

²⁹⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 323, b. 3114-3116.

²⁹⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 407, b. 3927.

³⁰⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 638, b. 8490.

Semâ' yaparken, çalınan müzik enstrümanlarına tepki gösterenlere Ankaravî şu cevabı verir:

"Mûsikîsiz semâ' olmuyor, onun için semâ' ile mûsiki birlikte düşünölmüş ve ellinin üzerinde semâ âyini bestelenmiştir. Mûsikî, semânın rengi, tadı, tuzu ve ahengi mesâbesinde olup, semâ', mûsikî temelleri üzerine bina edilmiş, göz kamaştıran manâ burçları halinde yükseldikçe yükselmiştir."³⁰¹

Nitekim Mevlânâ da semâ'nın müzikten yoksun olmasını düşünemez. Savaş alanında davul nasıl yürekleri harekete geçirip, cengaverleri cesaretlerinin nirengi noktasına ulaştırıyorsa, semâ' anındaki müzik sesi de semâzenleri kendilerinden geçirip mekân-sızlık mekânına taşır:

*"Bir parmak şeker istiyorsan zaten var, hem de bedava; fakat şeker madenini istiyorsan, o da burada.
Semâ, kararsız can içindir; tez sıçra, beklenecek yer değil.
Burada, kendi düşüncene dalıp oturma; ersen, sevgilinin bulunduğu yere git.
Bizi o ister elbette deme; susamış adamın bu düşünceyle işi ne?
Pervane, ateşi düşünmez bile; aşka dalan cana düşünce, ayıptır.
Savaş eri, davul sesini duydu mu, o anda binlerce heyecana uğrar, atılmaya kalkışır."*³⁰²

Semâ, Mevlânâ gözünde, diri ve canlı gönüller için bir hayattır. Canında can olan ve Cânânı olan bunun farkındadır. Nasıl ki ölüm, düğün gecesidir (şebh-i arûz); semâ' da düğün olan yerde yapılır, yeni bir hayata başlamak için. Dünya hayatının karmaşasının ve metanın hüküm sürdüğü yerde semâ'nın gönüllere vereceği bir ışık yoktur. Zira semâ', insanın şehvet ve ihtiraslarının bir malzemesi değildir. Gönöl ve kalp gözlerinde setre bulunanlar için, ne müzik ne de

³⁰¹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, 141.

³⁰² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 134, b. 1226-1239.

semâ bir vasıta olamaz. Çünkü, gönül yüzlerini Kâ'be'ye yöneltenler, dünyada semâ' halini yaşarlar. Semâ' halkasında, ortasında Kâ'be yoksa, yapılanların bir anlamı kalmamıştır:

“Semâ, diri kişilerin canlarına rahat ve huzurdur; canında can olan bilir bunu.

Gül bahçesinde yatıp uyuyan kişi, uyanmayı ister.

Fakat zindanda uyumuş olan, uyanırsa ziyana düşmüş olur.

Semâ' düğün olan yerde olur, yas olan yerde değil; yas yeri, feryat figân yeridir.

Üzerindeki cevheri görmeyen, öylesine bin ay'ı gözüyle görmeyen kişi yok mu;

Böyle kişiye müzik ne yapsın, def ne etsin; semâ, gönüller alan sevgiliyle buluşmak içindir.

Yüzlerini kibleye dönmüş kişiler, bu dünyada da semâ' dadır, o dünyada da;

Hele halka olup semâ' ederek dönüp duranların ortasında Kâ'be de olursa...”³⁰³

Mevlânâ'nın ortaya koyduğu bütün külliât, Allah'ın, sevgili-nin ve aşkın çevresindeki daimî bir deverandır; ifade edilemeyişi sözle ifade etme çabasıdır. Mevlânâ, kelimelerin içindekilerini anlatmak için yetersiz olduklarının farkındaydı. Onun için bu bari-katı aşacak bir vasıtanın varlığı gerekiyordu ki, bu da semâ ve müzik olmuştur.³⁰⁴

Semâ' ve müzik, Mevlânâ'nın gönlünde Allah'ın “misâk”taki insanlara ilk hitabının tekrarı olmakta veya hiç olmazsa onu hatırlatmaktadır. Semâ', Allah'ın, insanlığın yitirdiği cenneti geri getirmesi için gökyüzüne açılan bir pencere veya yükselen bir merdivendir:

Bütün zerreler de güneşin önünde raks etmezler mi?

Bir zerre misâli her sabah onun önünde raks ederiz

³⁰³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 134, b. 1226-1239.

³⁰⁴ Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, 197.

Biz;

Zira bu, güneşe tapanların âdetidir! ³⁰⁵

Mevlânâ, semâ'yı var edilmiş tüm yaratılmışlara münhasır kılar. Tıpkı Yûnus'un çiçekle konuşması gibi, Mevlânâ da dalları, yaprakları, ağaçları rüzgârın çıkardığı müzikal sesle raks ettirir, semâ'nın halkasına dahil eder:

*“Ölümün elinden kurtulduğu için havada oynayan dal, yaprak gibi raks ediyor, sallanıyor, el çırpıp duruyordu.”*³⁰⁶

Dallar, yapraklar toprak hapsinden kurtulunca, başlarını kaldırıp rüzgârların eşi, dostu olurlar, rüzgârlarla oynasirlar.

Yapraklar, daldaki tomurcukları yarıp çıkınca, ağacın tepesine kadar tırmanırlar.

Her yaprak, her meyve, kendi tomurcuğunun dili ile ayrı ayrı Allah'a şükreder:

İhsân, iyilik sahibi Allah, bizim kökümüzü besledi; ağaç da o kökten kuvvet alıp kalınlaştı. Doğrulup yükseldi.

Su ve toprak içinde mahpus bulunan, yani balçığa saplanmış kalmış olan canlarımız da balçıktan kurtulunca neşeli bir halde,

Hakk'ın aşk ve muhabbet havası içinde, neşeli neşeli oynarlar, ayın ondördü gibi noksansız ve tastamam bir hale gelirler.

*Onların tenleri oynayıp durur, canlarının nasıl olduklarını sorma. Hele cismâniyeti kalmamış, tümünden can kesilmiş olanların halinden hiç sorma, onları anlatmaya imkân yoktur.”*³⁰⁷

Mevlânâ sisteminde “semâ”, danstan da öte bir şey, bir tür ibadettir.” Gönül Sultanı'nın gözünde, müzik de aynı yeri işgal eder. Eflâkî'nin bildirdiğine göre, Mevlânâ sevdiği bir müzik aletini din-

³⁰⁵ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, 202.

³⁰⁶ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I, 76, b. 1341.

³⁰⁷ Mevlânâ, *age*, I, 99-100, b. 1345-1348.

lerken ezan okunur. Kendisiyle beraber olan dostu, çalmayı bırakmak ister. Bunun üzerine Mevlânâ şu alışılmamış ifadeyi söyler:

*“Hayır, çünkü bu da bir duadır. Her ikisi de, Allah’a sesleniyor. O, birini kendisine ibadet için dıştan, diğerini ise Kendi aşkı ve Kendi bilgisi için içten istiyor.”*³⁰⁸

Semâ’da müziğin bulunması, Mevlânâ için, namazdaki imam mesabesindedir. Cemaatin, namazda imama tâbi olması gibi; semâ’ yapanlar da müziğin armonisine kendilerini kaptırırlar ve ona ittiba ederler:

*“Ehlullah için salât ve semâ dahi bunun gibidir. Onlar sırren işittiklerini, evâmîr ve nevâhî-i ilâhiyyeye muvâfakattan dolayı onları bend ve teşvik için nâzırîne gösterirler. Semâ’da mugannî, salâtta imam gibidir ve ehl-i semâ’ ona ittiba ederler. Eğer mugannî ağır tegannî ederse, onlar da ağır raks ederler; ve eğer hafif tegannî eyleser, onlar da hafif raks eyleyler. Bu hâl emir ve nehyin münâdîsi olan bâtından, onların mütâbaatlarına timsâlen vâki olur.”*³⁰⁹

Sonuç olarak raks hoş görülmez; ancak semâ’ halini alınca kutsallaşır, zikre dönüşür. Halkın dümbelek dediği müzik aleti, sûfîlerce kudüm-ü şeriftir. Ney de, insan-ı kâmil’i simgeler; Mevlânâ’nın aşkını dillendirdiği için kutsal kabul edilmiştir.³¹⁰

D. Semâ’ ve Bilim

Semâ’nın hikmeti “küçük âlem” denilen insanla sınırlandırılmayacak kadar geniş ve kapsamlıdır. Bu zikir ve tefekkür hâlesi/şûlesi, aynı zamanda “büyük insan” denilen kâinatı da temsil etmektedir.

³⁰⁸ Meyerovitch, *İslâm’ın Gülüyüzü*, İstanbul 2003, hs. 71.

³⁰⁹ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, 126.

³¹⁰ Malik Aksel, “Mevlânâ ve Sanat”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997, 20.

Semâ'yla zerreler, amaçlı olarak belirli bir hedefe doğru yönelirler. Bu şekilde zerreler ferdî akış halinden alınır, güneş merkezli yeni bir (tevhîdî) sistemin etrafında dairesel olarak yörüngeye girerler. İlâhî aşk, her zaman ve her varlık için merkezdir. Hiçbir kudret ve kuvvet, her şeyi düzenleyen ve nizâma sokan Yüce Yaratıcı'nın kurduğu bu kâinat sisteminin dışına çıkamaz ve müdahale edemez. İşte bu mükemmel nizâmın şuur ve idrâki içindeki Mevlânâ ve onun takipçileri kendilerini, her şeyin etrafında rastgele olmayıp, ölçülü bir şekilde döndüğü ilâhî ma'sûkun tecellisi olarak temâşâ ettikleri, Şems-i Tebrizî'nin huzurunda bir zerre olarak tasavvur ediyorlardı.³¹⁰

Mevlânâ'nın tefekkür dünyasında, semâ', kâinatın gerçek dansıydı. Yine onun için semâ', atomların ve gezegenlerin baş döndürücü dönüşünü yansıtan ayındı. Bu tasavvurdur ki, Mevlânâ'ya şu sözleri söylüyordu: *"İnsanı Allah'a götüren pek çok yol vardır. Ben semâ' ve mûsikî yolunu seçtim... Mûsikînin ahenginde bir sır gizlidir. Ben bu sırrı açıklayacak olsam, dünya altüst olur."* Mevlâna bu sırrı ifşa etmedi; fakat kâinatın raksı üzerine enfes beyitler, gönlünden koparak kelimelere döküldü:

"Ey güneş! Doğ artık! Raks ediyor atomlar, raks ediyor vecde gelmiş ruhlar. Söyleyeceğim kulağına, bu raks nereye götürür? Bütün atomlar; hem havadaki hem de çöldeki, kendisini kaybetmiş, bilesin; öylesine ki, her bir atom, sefil ya da bahtiyar, vurgun güneşe hiçbir şey diyemeyecek kadar."³¹¹

Mevlânâ'nın, kendi zamanında kozmik düzen içerisindeki gezegenlerin sayısını bilmesi şaşırtıcıdır. Kâinat düzeninin bir yansıması olarak, Mevlânâ, semâ'daki semâzenlerin sayısını, güneş sistemindeki gezegenlerin sayısını esas alarak tespit etmiştir. Onun için semâ ayini esnasında, semâzenlerin sayısı ya dokuz, ya da dokuzun katları şeklinde olmak durumundadır.³¹²

³¹⁰ Schimmel, Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, 202-203.

³¹¹ Meyerovitch, *İslâm'ın Gülüyüzü*, 70.

³¹² Meyerovitch, *age*, 71.

Mevlânâ'nın semâ'sı, atomun ve evrenin yapısını birlikte sembolleştirir. Onda birçok fizik ve fizik ötesi hakikatler karşılığını bulmaktadır. Mevlânâ'nın semâ'sı, bir anlamda âlemin fizikî yapısını simgeler; bununla birlikte bir bütün olarak âlemin fizikî yapısıyla, onun en küçük parçası olan atomların arasındaki denge, uyum ve benzerliği sergiler. Böylece Mevlânâ semâ'sı, âlemin ve atomun yapısını aynı anda ve birbiriyle paralel olarak yansıtmaktadır. Bu vecd ve cezbe halinde Mevlânâ, âlemin ve atomun hakikatine vâkıf olduktan sonra, buna uygun olarak semâ'ya başlamış ve bu yapıyı da semâ'ya uyarlamış ve uygulamıştır.³¹³

Nihayetinde Celâleddîn-i Rûmî, evrenin ve onun en küçük parçası olan atomların, Allah'ı zikir ve tefekkürünü semâ'sında gösterir, hem kendisi döner ve kendisiyle birlikte dost ve şakirtlerini döndürür. Sonradan Mevlevîlik'in yolu ve en önemli özelliği olan bu dönme, evrenin ve atomun halini ve yapısını özetlemektedir. Semâ'yla anlaşılan odur ki, Mevlânâ atomların dahi Allah'ı tesbîh ve zikrettiklerini temâşâ etmiştir.³¹⁴

*Oynayıp uçuşan zerreler, senden ne nağme işittiler acaba?
İşittikleri nağmeyi dağa da işittirsen, o da kalkar, oynama-
ya koyulur.*³¹⁵

Gökler âleminin bir sembolü olan Mevlevî semâ'sında; ortada bir semâzenbaşı, onun çevresinde dairesel olarak dönen semâzenler bulunmaktadır. Merkezdeki semâzenbaşı, hem güneşi hem de atomun çekirdeğini (nötron ve protonları) simgelemekte, onun etrafındakiler dönen gezegenleri (ve atom çekirdeği etrafında dönen elektronları) sembolize etmektedir. Mevlânâ, âlemin ve atomların her an değiştiğini, her şeyin hareket halinde olduğunu dillendirir. Nitekim hareket, evrenin aslıdır; kalıcı ve sabit olan hiçbir zerre yoktur. Her şey ve her varlık, Mevlevîler gibi semâ halindedir.³¹⁶

³¹³ Mehmet Bayrakdar, "Semâ'da Anlatılanlar", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997, 46.

³¹⁴ Bayrakdar, *agm*, 47.

³¹⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, III, 319, b. 3119.

³¹⁶ Bayrakdar, *agm*, 48.

Pencerenin önündeki zerrelere bak, havada ne de güzel oynuyorlar; kimin kiblesi güneş olursa, namazı böyle olur onun. Şu zerrelere, güneşin ışığında sûfîler gibi semâ' edip dururlar; fakat hangi nağmeyle, hangi vuruşla, ne biçim bir sazla semâ ederler, kimsecikler bilmez.

Her gönülde bir başka nağme, bir başka vuruş; oynayan meydandadır da çalgıcılar, sır gibi gizli.

Hepsinden üstün, bizim iç semâ'mız; bütün cüzlerimiz, yüz çeşit yücelikle, yüz çeşit nazla onun ışığında oynayıp duruyor.³¹⁷

Semâ'da çalınan davulla birlikte, semâzenin kalbi her seferinde Allah'ın isimleriyle birlikte çarpar, görünmeyen âlemin zirvelerine yükselir. Şahinin davul sesini duyduğunda avını bırakarak kralın bileğine hareket etmesi boşuna değildir. Semâzen de, sûfî de bu mertebede bütün organlarıyla atom (dünya) gibi kendi etrafında döner bir şekilde, varlığından sıyrılarak (Sonsuzluk) Güneş'ine/ötelerin ötesine doğru mesafe alır:

*"O muhteşem Mevcûdiyet, bal gibi tatlı, şefkatli
bir çağrıyla kendisine gelir ve 'Yüksel!' der de,
ruh nasıl olur da kalkıp havalanmaz?
Serin sulu okyanusun dalgalarının gürültüsü
Kulağına gelir de,
Kuru topraktan balık derhal nasıl suya sıçramaz?
Kendisine dön işareti veren tokmakla dövülen
Davulun sesini duyar duymaz
Şahin nasıl olur da, avı unutarak,
Kralın bileğine doğru uçmaz?
Bu gelip geçici dünyadan kendisini kurtarsın diye,
Nasıl olur da sûfî, atom misali kendi etrafında dönerek,
Sonsuzluk Güneş'ine doğru raksa koyulmaz?
Uç kuş, uç, doğruca anayurduna,
Bak kurtuldun kafesten ve açıldı kanatların.*

³¹⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 463, b. 4430-4433.

*Uzaklaş acı ve tuzlu sudan,
Koş çabuk hayatın kaynağına” (Dîvân)³¹⁸*

Âlemin ve onun en küçük zerrelerinin Allah’a zikretmelerini, Mevlânâ, semâ’sında anlatır. Böylece o döner ve dostlarını da döndürür. Zerrelerin zikirlerini ve tesbihlerini müşâhade eden Mevlânâ, elbette Kur’ân’da geçen ayetin de varlığından haberdar idi: “Göklerde, yerde ve aralarında her ne varsa, Allah’ı tesbîh eder.”³¹⁹

Evren hakkında çok az malûmâtın bilinebildiği ve atomun yapısı hakkında bugün ulaşılan bilgilerin hayal bile edilemediği bir zamanda (13. yüzyıl), Mevlânâ, atomun parçalanabileceğini keşfetmiştir:

*“Eğer bir atomu kesersen,
Ortasında bir güneş
Ve güneş etrafında da,
Durmadan dönen gezegenler görürsün.”*

Bu ifadelerle Mevlânâ, bir taraftan merkezi güneş olan gezegenler sistemini ve onların güneş etrafındaki deverânlarını, diğer taraftan da atomun parçalanabileceğini, atomun içindeki çekirdek ve onun çevresinde dönen elektronları anlatmak istemiştir. Aynı zamanda o, her şeyin, var olan her şeyin durmaksızın hareket halinde bulunduğuna işaret etmiştir. Zikredilen dörtlükte ifade edilenler, semâ’da görsel olarak sembolize edilmiştir.³²⁰

E. Semâ’ya Tepkiler

Yaşadığı dönemde Mevlânâ’ya muhalif olanlar, semâ’nın ve onda önemli bir enstrüman olan rebâbın haram olduğunu ileri sürerek sözlü sataşmalarda bulundular.³²¹ Hatta şehrin bilginleri, bu hususu Kadı Sirâceddîn Urmevî’ye şikâyet konusu yaptılar. Eleştirileri ciddiye almayan Kadı Sirâceddîn, onlara şunu söyledi:

³¹⁸ Meyerovitch, *İslâm’ın Güler yüzü*, çev: Cemal Aydın, VII. baskı, İstanbul 2003, 70-71.

³¹⁹ Bayrakdar, “Semâ’da Anlatılanlar”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, 47.

³²⁰ Bayrakdar, “Semâ’da Anlatılanlar”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, 47.

³²¹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu’l-Ârifîn)*, 331.

“Bu kişi Allah tarafından kuvvetlendirilmiştir. Bütün zâhir ilimlerde de eşi benzeri yoktur. Onunla pençeleşmeye gelmez. Onu, o ve Allah’ı bilir.”³²²

Mevlânâ’ya ve semâ’ya karşı olanlar, belki de, Hallâc-ı Man-sûr’a yapılanların bir benzerini yapmayı tasarladılar. Ama hareketleri sonuçsuz kaldı. Dolayısıyla hedeflerine ulaşamadılar. Zira Mevlânâ, hem halkın gözünde, hem de siyasî idare nezdinde zâhîrî ve bâtînî ilimlerde yetkin bir mürşiddi.

Hakikatte fitnecileri harekete geçiren başka sebepler bulunmaktaydı. Mevlânâ, Şems’le tanışıp bir araya geldikten sonra, öğretimi ve vaaz etmeyi bırakmış, semâ’ya ve raksa başlamıştı. Fakihlere özgü kıyafetini çıkarıp, onun yerine Hind alacasından hırka ve önü açık gömlek giymiş, başına bal renginde yünden külah takmış ve Mevlevî çizmesini ayaklarına geçirmişti. Ayrıca sarığını şekerâviz bir şekilde sarmıştı. Ondan sonra Mevlevî semâ usûlünü tertip etmişti.³²³

Bugün dahi Mevlânâ’nın eserlerini ve o devirde yazılmış kitapları okumayanlar veya onlardan habersiz olanlar, ona semâ’yı yakıştırmazlar. Bir kısım insanlar da mûsikî ve semâ’ya yöneldiği için onu reformcu olarak kabul etmektedirler. Halbuki Mevlânâ, kendisini *Kur’ân’ın kulu ve kölesi, Hz. Muhammed’in (s) ayak bastığı yer saymış*, kutlu Peygamber’in yolundan asla çıkmamıştır.³²⁴

Şu halde, bazı filozoflar, mûsikîyi gök cisimlerinin yörüngelerinde dönerken evrende çıkardığı sesler³²⁵ olarak tanıtmışlardır. Semâ’ya hayat ve hareket veren de mûsikîdir. “Büyük insan” olarak kabul edilen âlem ve onun en küçük parçası olan atomun hareketlerini sembolize eden semâ, “küçük âlem” olarak da bilinen insanı, görünen âlemden, *mekânsızlık mekânına* taşıyan bir ruh sıçramasıdır.

³²² Eflâkî, *age*, 345.

³²³ B. Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev: Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul 1986, 99-101.

³²⁴ Can, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyet ve Fikirleri*, 266.

³²⁵ Bkz. İhvân-ı Safâ, *Resâil-u İhvânî’s-Safâ ve Hullânî’l-Vefâ*, haz: Butrus el-Bustânî, Beyrut trz, I, 206 vd.

SONUÇ

Celâleddîn Rûmî'de ilâhî aşkla dile gelen coşkun gazeller, harekete geçen semâ raksları, dinamik bir ruhun kendiliğinden bir yansımasıdır. Mevlânâ'yı vecde ulaştıran, bu âlemden alıp ötelerin ötesi âleme götüren, semâ'dır.

Mevlânâ, coşkun aşkını, müzik ve semâ ile anlatır. Müzik, aşkla dolup taştan gönlün oynaşı, semâ bu aşkın vecdi ve fiiliyâta geçmiş şeklidir. Şiirse aşkın dili, gönül kandilinin yakıtıdır. Aynı zamanda, semâ, bütün kâinatı kucaklayan kutsal bir âyin ve zikirdir.

Dolayısıyla semâ danstan da öte bir şey, bir tür kulluktur, yakarıştır. Onda mûsikî, raks ve zikr mükemmel bir şekilde harmanlanmıştır.

Mûsikînin coşkusu, semâ'yı aşk ve vecde ulaştırır, gönüllerden kelimelere dökülen zikrullah, kapalı sırlı kapıları açar, akan ilâhî feyz coşar, taşar, yanar, yakar; bütün cemâllerin bulunduğu yerin manevî burçlarından yükselen görülmez, basamaksız merdivenlerle semâlara yükselen âşık, mekânsızlık âleminin güzelliklerinden kaybolur ve orada semâ'ya devam eder.

Semâ' olayını mûsikî ile birlikte ele almak gerekir. Zirâ semâ', mûsikî ile birlikte icra edilir ve mûsikî, semâ'nın ayrılmaz bir parçasıdır.

Semâ', öyle bir aşklar meclisidir ki orada şiir ve söz, gerçek manâyı ve ebedî sırrı ifade gücünde değildir.

Semâ'nın hikmeti "küçük âlem" denilen insanla sınırlandırılmayacak kadar geniş ve kapsamlıdır. Bu zikir ve tefekkür hâlesi/şûlesi aynı zamanda "büyük insan" denilen kâinatı da simgelemektedir.

Mevlânâ'nın tefekkür dünyasında, semâ', kâinatın gerçek dansıdır. Yine onun için semâ, atomların ve gezegenlerin baş döndürücü dönüşünü yansıtan ayındır.

Mevlânâ'nın semâ'sı, atomun ve evrenin yapısını birlikte sembolleştirir. Onda birçok fizik ve fizik ötesi hakikatler karşılığını bulmaktadır.

Semâ'ya hayat ve hareket veren de mûsikîdir. "Büyük insan" olarak kabul edilen âlem ve onun en küçük parçası olan atomun hareketlerini sembolize eden semâ, "küçük âlem" olarak da bilinen insanı görünen âlemden, *mekânsızlık mekânına* taşıyan bir ruh sıçramasıdır.

Semâ', Mevlânâ için, varlığından, benliğinden, hâsılı tüm zâhirî kayıt ve takıntılardan azâd olma halidir. Zira o, her ne zaman semâ'nın coşkuluğuna dalsa, hakikât âleminin sâkinleri arasında, fâniliğini unutup kaybolmaktadır.

Mevlânâ'nın içinde bulunduğu semâ', nihayetinde zikirdir ve içinde Âşıkların Sultanı'na dua ve selam vardır.

Semâ', Mevlânâ için, toplumdan uzaklaşıp sadece kendi benliğiyle baş başa kalma hali değildir. Semâ'da, vaaz, dua, nasihat ve yakarış, birbirinin içerisine girift bir halde karışıp harmanlanır. Nihayetinde bunların tümü, Hakk'a ubûdiyetin birer yansımalarıdır. Ubûdiyette aşk, heyecan ve ihlâs vardır. Semâ'da da aynı duygu ve lezzetler mevcuttur. Semâ' meydanı, âşıkların ve gönül erbâbının meydanıdır. Bu mütevazi alanda, madde, beden ve cisim ölçülerini kaybeder. Tek kıstas ve kriter vardır ki, o da hâlis kalp ve ruh güzelliği/sâfiyetidir.

Hakikatte semâ', görünen ve görünmeyen âlemlerin arasında bir bağıdır. O, her iki âlemin de neşesidir, heyecanıdır, gıdasıdır, güç ve kudretidir.

Varlığını, benliğini, hâsılı, dünyevî yüklerini boşaltan ve atan kişi, semâ'da varlık gösterebilir, ona dahil olabilir ve mertebe kat

edebilir. Aksi takdirde, şehvet ve ihtiraslarının bendesi olanın bu meydanda hissettirebileceği bir vasıf yoktur. Hak erleri ve erenleri, semâ'da nefislerini ve ruhlarını tımar ederler ve onarırlar. Bu hale ulaşma, gönül âşıklarının ıstırabını dindirir, ruhlarını dingin bir ahvâl içinde sükûnete kavuşturur.

Semâ', Mevlânâ'nın gönlünde, Şems'le bir anlam ve zenginlik kazanır. Hatta Şems'in bulunmadığı semâ, ona göre, helâl bile değildir. Mevlânâ, semâ'yı, ancak Şems'le birlikte düşünür. Şems'siz bir semâ' onun için anlamsızdır ve amaçsızdır. Semâ', Sevgili ve Can içindir. Mevlânâ'yı, semâ'nın cazibe ve çekim alanına çeken, Sevgili'dir.

Semâ', aşkla, şevkle ve heyecanla yapıldığında mânâ âleminin giriş kapıları açılır. Rabb katında değer kazanır. Canla ve gönülle katılınan semâ'lar, can sahiplerini yerinden oynattığı gibi, cansız zerrelere bile tazyike getirir. O zerrelere ki, bütün kâinatı raksın içine dahil eder. Aşkın lezzetinden ve hazzından kaybolan can için, bütün âlemleri yaratan Hallâk'ı temâşâ etmek nihaî amaçtır, gayedir, hedeftir.

Aşkın raksıyla birlikte zerrelere/atomlar, aynı hedefe doğru bir hareket içine girerler. Böylece ferdî akış mecrasından alınırlar. Güneşin çekim gücüyle şekillenmiş ve canlanmış yeni bir birliğin/tev-hîdin merkezî çemberinde dairevî halkaya müdahil olurlar. Çünkü fenomenler çelişkili görünseler de, hayat akışları farklı olarak gerçekleşir. İlahî aşk, her dâim ana merkezdedir, var edilmiş her varlık, kozmik sistemin sınırlarını aşamaz ve çiğneyemez.

Hakikî semâ eri, zikir meclisinde sarhoş olandır. Bütün benliğinden sıyrılamayanın semâ'da yeri yoktur. Semâ, ruhanî ve nuranî bir zevk halinin tasviridir. Semâ' coşkunluğunu yaşayan sûfi, sarhoş olmaya ve görünmeyen âlemin kapılarını aralamaya ve üzerine kapanan perdeleri açmaya namzettir.

Vuslat, semâ' için var olmanın anlamını aksettirir. Sevgili, gönüllerdeki aşka talip ve bunun sonucunda buluşmaya aday ise, aradığını semâ'nın halkasında bulacaktır.

Mevlânâ, İranlı mistik şairlerin çokça başvurduğu aşk ve şarap dilini, tasvir ve benzetme üslûbunda gösterir. Onun yolunun belirgin enstrümanları, raks ve müziğin sentezinden oluşup, def, ney ve

semâ' yapan semâzenlerin hareketlerinin belirli ve özel mistik anlamları vardır. Bu çerçevede, Mevlânâ, dönme fikrini öne çıkarmıştır. Mevlevî semâ'sının ilham verdiği şekilde dönen menziller ve gezegenler, değirmen taşı ve çarkına ait mükemmel bir sembolizmi yansıtmaktadır.

Mevlânâ'nın ortaya koyduğu bütün külliât, Allah'ın, sevgilinin ve aşkın çevresindeki daimî bir deverândır; ifade edilemeyişi sözle ifade etme çabasıdır. Mevlânâ, kelimelerin içindekilerini anlatmak için yetersiz olduklarının farkındaydı. Onun için bu barikatı aşacak bir vasitanın varlığı gerekiyordu ki, bu da semâ' ve müzik olmuştur.

Mevlânâ'nın semâ'sı, atomun ve evrenin yapısını birlikte sembolleştirir. Onda birçok fizik ve fizik ötesi hakikatler karşılığını bulmaktadır. Mevlânâ'nın semâ'sı, bir anlamda âlemin fizikî yapısını simgeler; bununla birlikte bir bütün olarak âlemin fizikî yapısıyla, onun en küçük parçası olan atomların arasındaki denge, uyum ve benzerliğini sergiler. Böylece Mevlânâ semâ'sı, âlemin ve atomun yapısını aynı anda ve birbiriyle paralel olarak yansıtmaktadır. Bu vecd ve cezbe halinde Mevlânâ, âlemin ve atomun hakikatine vâkıf olduktan sonra, buna uygun olarak semâ'ya başlamış ve bu yapıyı da semâ'ya uyarlamış ve uygulamıştır.

Semâ, madde denizinden çıkıp, vecde gelerek mutlak fânilik içinde, sonsuz âlemin zevkine ulaşmaktır. Semâ'da Sevgili'ye kavuşmanın doyumsuz hayalleri vardır. Bu vuslatın anlatılamaz zevkini tadan âşık, artık zaman ve mekânın fizikî şartlarına bağlı değildir. İşte bu Allah aşkıyla oluşan cezbe hali, "ikiz ruhlar" olan Mevlânâ ve Şems'i kendi varlıklarından koparmış, görünmeyen âlemin sonsuzluğuna daldırmıştır.

Mevlânâ ve Şems'in gönül dünyasında semâ, âşıkı halk içinde Hakk'a/Sevgili'ye ulaştırıcı ve O'nda Vahdet'i buldurup, Tevhîd'i yaşatan bir deverândır. O Sevgili'ye ulaşmayı arzu edeni ve O'na iştiahtan duyulan, maddî kayıtlar ve takıntılardan azâd edip, Tevhîd gir-dabında kaybettiren/yok ettiren bir yakarıştır, bir çırpınıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLÂNÂ ÖĞRETİSİNDE MÜZİK VE NEY*

*“Mevlânâ Öğretisinde Müzik ve Ney”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri* (25-28 Mayıs 2006), Çanakkale 2006.

I. FİLOZOFLAR VE MÜZİK

Müziğin, insanlık tarihi kadar kadîm bir geçmişi vardır. Nitekim Yaratan'ın, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'e "*Eşyanın isimlerini öğretmesi*"ni de bu kapsamda hatırlamak yerinde olacaktır. Eşya-yı, varlığı tanıyan, bilen ve öğrenen insan, kendi lisanında bunları isimlendirmiş ve bazen de melodik alana taşımıştır. Ancak filozof ve hakîmler, müziğin hayat bulmasını, insanlığın varlık alanında teces-süm etmeden önceki zamanlara kadar götürmektedirler.

Müzik usûlü, ses ve nağmeler hakkında konuşan ilk kişi, tıpkı matematik biliminde olduğu gibi, Pisagor'dur (ö. M.Ö. 497). Son-raları bu ilimle uğraşan ve aktaranlar, astronomi ve matematikte de ilk düşünceleri ortaya koyan Nikomakos, Batlamyus (ö.168) ve Öklid (ö. M.Ö. 374) olmuşlardır.³²⁶

İslâm filozofları içerisinde müzik eserleri günümüze kadar gelebilmiş ilk düşünür Kindî'dir (ö. 866). Kindî'nin müzik ilmine ait on eseri mevcuttur.³²⁷ O, müziğin nefisle olan ilişkisini ele alarak,

³²⁶ İhvânü's-Safâ, *Resâilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, neş: Butros el-Bustânî, Dâru Sâdır, Beyrut trz, I, 208; krş. Resâil, III, 94.

³²⁷ Ahmed Hakkı Turabi, *Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*, M.Ü.S.B.E. (Basılmamış yüksek lisans tezi) İstanbul 1996, 13; Elif Çiftçi, *Fârâbî Düşünce Sisteminde Müzik*, C.Ü.S.B.E. (Basılmamış Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi), Sivas 2006, 11.

insan ruh ve bedeni üzerindeki olumlu tesirlerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla müzik kanalıyla psikolojik hastaların tedavisinin yapılacağını ispatlayarak modern tıbbı öncülük yapmıştır.³²⁸

A. Gök Cisimlerinin Dönüş Sesleri: Müzik

Müzik konusunda İhvân-ı Safâ (IV. yüzyıl) ve Kindî'nin beslendiği Pisagor ve Eflâtun'un (ö.M.Ö.347) tesirleri Fârâbî'de (ö. 950) görülmez. Bu bağlamda müzikal seslerle sayılar ve gök cisimleri arasında bağlantılar kuran düşünce Fârâbî'de mevcut değildir.³²⁹

Yine İbn Sînâ, müzik ile ilgili eserinde gök cisimleri ve insan nefsinin huyları (ahlâk) ile müzikal ses aralıkları arasında kurulan benzerlikleri dikkate almadığını ve bu düşüncelerin felsefeleri eskimiş bir gruba ait bilimsel temellerden yoksun fikirler olduğunu bildirmektedir.³³⁰ İbn Sînâ'ya (ö. 1037) göre insanın temel tabii donanımı düşünmeye bağlı ses çıkarmadır. İnsan, ses çıkarma noktasındaki uzlaşmacı yöntemi sonucunda doğal bazı biçimler ortaya çıkarmıştır. Bunlar; karşı tarafı güzel sözlerle kandırma; boyun eğme; teslim olma; zayıflığın, aczin ve bağışlanmaya muhtaç olunduğunun farkına varılması bağlamlarında sesin kısılması; ya da bir tehditle karşılaşıldığında; güç sergileme, kuvvetli gibi görünme ve karşı tarafı barışa râzı etme bağlamlarında sesin hızla ve güçlü bir perdeyle çıkarılması gibi biçimsel özelliklerdir.³³¹

B. Nefsi Arındıran Melodiler

Sesin kök ve kaynağını izahından sonra riyazetin üç gayeye yönelik olduğunu belirten İbn Sînâ, bunlar içerisinden birisinin "*emredici nefsi (nefs-i emmâre) tatmin bulmuş nefse (nefs-i mutmainne) boyun eğdirmek*" olduğunu düşünür. Buna, "*fikirle eşleşen bir takım ibadetler yardım eder. Sonra da vehimlerin kabulünü vaki kı-*

³²⁸ Hilmi Ziya Ülken, "İrak'ta Bağdat ve Kindî'nin 1000. Yıl Dönümünü Anma Töreni", *AÜİFD.*, Ankara 1962, X, 457.

³²⁹ Ahmet Hakkı Turabî, "Giriş", İbn Sînâ, *Mûsikî*, İstanbul 2004, III.

³³⁰ İbn Sînâ, *Mûsikî*, çev: Ahmet Hakkı Turabî, İstanbul 2004, 1-2

³³¹ İbn Sînâ, *Mûsikî*, 5.

lan sözlerin melodilerinden nefsin güçlerine hizmet eden ritmik melodiler yardım eder. Sonra belîğ bir ibare, yumuşak melodiler ve olgun bir düzeyden olan kelimeler ile söz söyleyen arınmış bir kimse-den öğütleyici sözün kendisi yardım eder...”³³²

Müzik konusunda hem bir üstad, hem de ud ve kanunun mucidi olan Fârâbî için müzik, “nağme çeşitlerini onların neden niçin ve nasıl meydana geldiklerinin, daha tesirli ve güzel olmaları için hangi durumlarda olmaları gerektiğinin bilgisini içerir.”³³³

Müzik, Kindî’nin düşünce sisteminde³³⁴ olduğu gibi, Fârâbî³³⁵ ve İhvân’ın da matematik ilimler içerisine aldığı bir ilim dalıdır.³³⁶

C. Sevinç (Ferahlık) ve Hüzün (Elem) Veren Müzik

Müzik sahasında konusunda kapsamlı, müstakil bir risâlesi³³⁷ bulunan İhvân’a göre, dinleyenlerin ruhlarında çeşitli tesirler meydana getiren³³⁸ müzik, sevinç ve ferahlık vakitlerinde olduğu kadar, hüzün ve elemli zamanlarda ve hatta mabetlerde, çarşı pazarda, savaşta barışta da dinlenir ve her seviyeden insan üzerinde etkilidir.³³⁹

Müziğin öfkeyi teskin eden, kini ve düşmanlığı gideren, barışı geliştirip, ülfet ve sevgiyi tesis edenleri de vardır. Müziği aynı zamanda ibadethanelerde, katı kalpleri yumuşatmak, gafil nefisleri cehalet uykusundan uyandırmak, onları ruhanî makama ve hayat evine teşvik edip, oluş (kevn) ve bozuluş (fesâd) âleminden çıkar-

³³² İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler (el-İşârât ve’t-Tenbîhât)*, çev: A. Durusoy, M. Macit, E. Demirli, İstanbul 2005, 185

³³³ Fârâbî, *İlimlerin Sayımı (İhsâu’l-Ulûm)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999, 78.

³³⁴ Kindî, “Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine”, *Felsefî Risâleler* içinde, çev: Mahmut Kaya, İstanbul 1994, 154.

³³⁵ Fârâbî, *İlimlerin Sayımı (İhsâu’l-Ulûm)*, 8-9.

³³⁶ *Resâil*, I, 78-79.

³³⁷ Bkz. *Resâil*, I, 183-241.

³³⁸ İhvân, *Resâil*, I, 23; 183; II, 135.

³³⁹ Bkz. İhvân, *Resâil*, I, 184 vd; *er-Risâletü’l-Câmia*, (*Resâilu İhvânî’s-Safâ ve Hullânî’l-Vefâ* içinde), haz. ve tah: Ârif Tâmir, Beyrut-Paris 1995, V, 50-51.

mak, madde denizinde boğulmaktan ve tabiata esaretten kurtarmak için de kullanılır.³⁴⁰

İhvân'a göre bazı peygamberlerin şeriatlarında müziğin haram kılınmasının nedeni, onun bu faydalı işlevlerinin dışında oyun ve eğlence, dünya lezzetlerine rağbet ve süflî arzular yolunda kullanılmasıdır. Bununla beraber müzik, bedenlerin zor ve yorucu gelen eylemleri başarmasında destek olur ve dinçleştirir. Savaşlarda insanları cesaretlendirmek için kullanılması da, bu etkisi sebebiyledir.³⁴¹ Müzik vasıtasıyla nefis, -ki daha önce matematik ve fizik bilimlerle eğitilmiştir- manevî âleme aktarılır ve kişi, kâinatın sınırsız genişlemesi sırasında ölümsüzlerle beraber olacaktır.³⁴²

D. Uyum ve Ritmik Formların Sanatı

İhvân için müzik, uyum ve ritmik formların sanatıdır.³⁴³ Öğrenci, risâlelerdeki her konu gibi, müziği de alışılmış bir yöntemle bir öğretmenden (üstad) öğrenmelidir. Müzik, bireysel olgunlaşma, arınma, tatmin ve mükemmellik için bir iletkenidir.³⁴⁴

Anlaşılan odur ki, *"Pisagorculuktan doğan pek çok Yunan okullarında olduğu gibi, İhvân için de, insan ruhunu, duygusal hallerin ifadesi demek olan müzik, paralel sezgilere hazırlayıcılık yapan bir sanat olarak var olacaktır."*³⁴⁵

Müziğin kökeni ve kaynağını, gök cisimlerinden neş'et ettiği tezi İhvân-ı Safâ'nın *"Müzik Risâlesi"*nde etraflıca işlenmektedir:

"Gezegenerde yaşayan varlıkların hareketlerinin ses ve nağmeleri olmasaydı, kendilerinde bulunan işitme duyusunun hiçbir

³⁴⁰ *Resâil*, I, 209-210.

³⁴¹ Ahmet Koç, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, İstanbul 1999, 182; R, I, 183-185, 190, 208-210.

³⁴² C. A. Kadir, "İhvân-ı Safâ", *İslâm'da Bilgi ve Felsefe*, haz. Mustafa Armağan, İstanbul 1997, 116.

³⁴³ Tibawi, "Further Studies on Ikhvân as-Safâ", *The Islamic Quarterly*, c. XX, XXI, XXII, 1978, 62.

³⁴⁴ Tibawi, *a. g. m.*, 62.

³⁴⁵ Armand Abel, "Basra'da İhvân-el-Safâ Muamması ve Bunun X. Yüzyılda Halifeler Devletinin Sosyal Tarihi Bakımından Manâsı", çev: Nusret Hızır, *Belleten*, c. XXIX, 1965, 610.

faydası kalmazdı. İşitme duyuları olmasaydı, varlıkları eksik olan hareketsiz canlılar gibi sağır, dilsiz ve kör olurlardı. Felsefî mantık yoluyla elde edilen sahih deliller gösteriyor ki, göklerde ve gezegenlerde yaşayanlar, Allah'ın işiten, gören, düşünen, bilen, okuyan, gece ve gündüz bıkmadan onu tesbih eden melekleri ve ihlaslı kullarıdır. Tesbihleri, Hz. Dâvûd'un mihrabda Zebûr'u okumasından daha tatlı, Kısra'nın saraylarında çalınan fasid ud nağmelerinden daha güzeldir. Eğer onlarda da koku ve tat alma ve dokunma hislerinin bulunması gerektiği iddia edilirse deriz ki; koku ve tat alma ve dokunma hisleri, ancak yemek yiyip su içen canlılara, faydalıyı zararlıdan ayırabilmeleri ve vücutlarını öldürücü ve zarar verici sıcak ve soğuktan korumaları amacıyla verilmiştir. Göklerin ve gezegenlerin halkı ise, bunlara ihtiyacı olmayan varlıklardır. Onların yemek yemeye ve içmeye ihtiyaçları yoktur. Onların gıdaları tesbîh, içecekleri tehlîl, meyveleri tefekkür, araştırma, bilgi, bilinç, marifet, ihsas, lezzet, ferahlık, mutluluk ve rahattır. Gezegen ve yıldız hareketlerinin, güzel, tatlı ve ruhlara ferahlık veren nağme ve melodileri vardır. Bu nağme ve melodiler, orada bulunan basit ruhlara, gezegenler âleminin cevherlerinin üstünde bulunan ruhlar âleminin mutluluğunu hatırlatıyor. Bu ruhlar âlemi, Allah'ın Kur'ân'da bildirdiği ve ancak Cennet'te bulunan güzel koku ve rahatlık nimetlerine sahip olan hayattır.”³⁴⁶

Şu halde, ruhlara tesir eden müzik, bu özelliğiyle insanlar üzerinde farklı etkilere sahiptir. Müzik; mutluluk, sevinç, rahatlık ve umut aşıladığı gibi, hüznün, acı, elem, karamsarlık ve umutsuzluk sebebi de olabilir. Nasıl ki *faydalı ilim* övgüye ve yüceltmeye değer ise, faydasız müzik de yerilmeyi ve eleştirilmeyi hak etmektedir. Sanat olarak müzik, insana insanlığını unutturarak onu vahşi ve çılgın bir hale dönüştürmemeli, hayâ ve erdemi yok etmemeli, cinselliğin ve hazların kölesi yapmamalıdır.

Hakikatte müzik; ruhu arındıran, zihni berrak tutan, eylemleri mutedilleştiren, insan ilişkilerini pekiştiren, hayatı ve dünyayı cehenneme çevirmeyen sanattır.

³⁴⁶ Resâil, I, 206-207; Yalçın Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, İstanbul 1995, 113-115.

II. CENNETTE DİNLENEN NAĞMELER VE MEVLÂNÂ

Mevlânâ düşüncesinde müziğin varlığı, günümüze kadar tartışma konusu olmuştur. Halbuki müzik aleti, câmilere girmemekle beraber klasik müzik, bilhassa cuma ve bayram namazlarında, bayram tekbirlerinde, hatim cemiyetlerinde, mevlidlerde ve mersiyelerde, halkın bu ruhî ihtiyacına cevap vermiştir.³⁴⁷

Nitekim Mevlevî semâ'ları sırasında okunmak üzere bestelenmiş âyin (mukabele) denen mûsikî eserleri bulunmaktadır. Hakikat arayışındaki mûsikî, semâ'nın rengi, tadı, tuzu ve ahengidir.

Mevlânâ düşüncesinde müzik aletleri önemli bir yer tutmaktadır. Eserlerinde, Mevlânâ, tespit edebildiğimiz kadarıyla saz, davul, zurna, rebâb, kemençe, kudüm, def, tambur, kopuz ve neyden bahsetmektedir.

Mevlâna da müziğin çıkış noktasını hikmet erbabının (filozofların) anladığı gibi ifade etmeye çalışır. Her ne kadar o, *“Hoşa giden bu mûsikî nağmelerini gökyüzünün ve gökyüzünde bulunan yıldızların dönüşünden aldık. Halkın tamburla çaldığı, ağızla söylediği sesler, gökyüzünün dönüşünden çıkan seslerdir.”* sözlerini filozoflara atfederse de, kendisinin de bu düşünceleri benimsediği, ifadelerinden hissedilmektedir.

Mü'minlerin müzikle ilgili sözlerine, Mevlânâ, onların ağzından şöyle tercüman olur:

“Cennetin rûhânî tesiri ile bütün çirkin sesler güzelleşir. Biz hepimiz, bütün insanlar, Âdem'in cüz'leriyiz. Biz Cennet'te iken o nağmeleri dinlemişiz. Ruhumuza sindirmişiz. Balıktan yaratılmamız bizi bir şüpheye düşürdü. Ama yine de hatırimızda o nağmelerden, o güzelliklerden bir şeycikler var.”

Cemîl'in Cennetinde her şeyin güzel olduğu gibi, bed sesler de orada insan ruhunu yücelten seslere dönüşmektedir. Her ne kadar insanoğlu hatırlamasa da, ruhu o dayanılmaz tatlılık ve güzellikteki seslerin hazzını, dünya cehennemine düşmeden yaşamıştır.

³⁴⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, İstanbul 2000, 199.

Mevlânâ mü'minlerin sözlerini devam ettirir:

“Fakat, mihnetler toprağı ile yoğrulduktan sonra, bu yüksek, bu güzel, bu hafif-nağmeler, nereden, nasıl o manevî zevki ve neşeyi verecek?”

A. Âşıkların Gıdası

Nihayetinde güzel ses dinlemeyi âşıkların gıdasına benzeten Mevlânâ Celâleddîn, güzel ve hoş sesleri dinlemede buluşma, kavuşma ve vuslatın hayalini görmektedir. Bu halde ezeldeki ilâhî huzuru ve enfes hitabı hatırlama ve tezekkür zevki bulunmaktadır. Nitekim gönüldeki hayaller, güzel sesle tekâmül eder ve bakılmaya kıyılamayacak derecedeki şekillere kalp olur.³⁴⁸

Tabiatı ve varlık alanında her ne varsa, insan kulağı her şeyi duyar.³⁴⁹ Ancak nice sesler vardır ki, duyanı görünmeyen âlemlere taşır. Nitekim Mevlânâ'nın deyişle, “*Seni yücelere, yükseklere çeken her sesi, yücelerden gelen ses olarak bil. Sana hırs veren, nefsânî duygunu artıran sesi de, insanı yaralayan kurt sesi bil.*”³⁵⁰

Misâk âyetinde anlatıldığı üzere³⁵¹, Hakk, ruhlara “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diye nida buyurdu. Sonradan tecessüm edecek bütün ruhlar “*Belâ (evet)*” diye cevap verdiler. İşte bu hitâbın manevî hazzının hiçbir zaman yok olmadığını, bâki kaldığını söyleyen Mevlânâ, cisimlenen ruh sahiplerinin dünyaya indirildikten sonra, ne zaman güzel bir ses işitseler, o ezeldeki Yaratıcı ile buluşmada geçen konuşmanın lezzetini hatırladıklarını bildirir. Hakikatte müzikten zevk almanın sırrı da, ezeldeki ilk vuslatta aranmalıdır.³⁵²

³⁴⁸ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, şev: Şefik Can, IV. baskı, İstanbul 2002, IV, 437, b. 733-738, 742-743.

³⁴⁹ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, VI, 379, b. 662.

³⁵⁰ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, II, 414, b. 1958-1959

³⁵¹ Bkz. A'râf, 172.

³⁵² Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 436 (580 nolu dipnot).

B. Ruhu Diriltten/Arındıran Ses

Ruhu diriltten, arındıran ve ötelere ötesine götüren güzel ses, Mevlânâ cephesinde her türlü dünyevî nimet ve lütuftan daha kıymetlidir. Öyle bir değerli nemâdır ki, bu güzel ses, tıpkı insanı baştan çıkarıp gecelerini gündüzlerine karıştıran bir dilbere benzer. Güzel ses sahibi, belki Mevlânâ için, ezeldaki hitabın sahibi Semî'nin (Her şeyi işiten) sözleri, insanı dünyada diri tutan, mum gibi aydınlatan bir tesirin kesintisiz devamını sağlamaktadır.³⁵³

Kendisini coşturup hakikatler âlemine daldırmayan sözü ve sesi değersiz kabul eden Mevlânâ, söz üstadı olmasına rağmen, söyledikleri insanları etkilemiyorsa sükûtun daha ehven olduğunu düşünür. Bu bağlamda o, Sevgili'nin sözleriyle coşmuştur. Ancak Sevgili'yi atlı kabul ederken, Mevlânâ onun ayağının altındaki tozdan başka bir şey değildir.³⁵⁴

Duyduğu ses, Mevlânâ'nın gönül tandırında çınlayarak, yıkık dökük yüreği heyecandan adeta yerinden fırlayıp raksa başlayacak gibidir.³⁵⁵ Onun dünyasında müzikten etkilenmeyip de buz gibi kaskatı kesilen, ölüden farksız ve belki de ölüden daha beter bir mertebededir.

Nitekim Mevlânâ'yı müzikle beraber helâl aşk şarabı, ayrılık ateşinde kavurur, pişirir ve kemâlâta ulaştırır.

Gaybın dünyevî hiçbir kıyas kabul etmeyen namütenâhi güzelliği ve estetiği, sözlere sığmaz, söz ile ifade edilmez, anlatılamaz, övülmekten ötedir. Binlerce göz de olsa, bir o kadar da ödünç alınsa Nurların Nûru'nu görebilmek imkân dahilinde değildir.³⁵⁶ Ancak, mekânsızlık mekânının gözleriyle Hakikati müşâhade etmek, o mekânlara nâil olanlara vaciptir.

C. Dinlemeyi Seven Mevlânâ

Gerçekte Mevlânâ söz ve ses üretmekten ziyade, dinleyen olmayı taliptir. Zira o, ağzından ballar dökülen sözlerinde şeker tadı olan

³⁵³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, haz: A. Gölpinarlı, II. baskı, Ankara 2000, II, 16-17, b. 162-169.

³⁵⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 124, b. 1010.

³⁵⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 219, b. 2042-2048.

³⁵⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

hatiple tanıştıktan sonra her türlü sese karşı ilgisini kaybetmiştir.³⁵⁷

Müzik ve nağme tesiri, Mevlânâ'nın gözünde, sahibinin vasfıyla mukayyettir. Zira öyle sesler vardır ki, zerrelere oynatıp uçurur; dağ ışıtsa tüm haşmetiyle kalkar, raks etmeye başlar.³⁵⁸

Dağları bile oynatan nağmeler, Sevgili'nin dilinde Mevlânâ'yı sabahlara kadar uyutmaz. Çünkü bu sözler ve sesler, gönül mahal-linin mekânlık ettiği yerden gelmektedir. Ancak Rûmî için buradaki söz ve sesler, çalgıyla harmanlanmış olmalıdır.³⁵⁹

"Can nağmeleriyle neşelendirin beni, tellerin seslerini duyurun bana" diye seslenen Mevlânâ, güzel ses ve şarkı dinlemeye olan düşkünlüğünü gizlemez:

"Güzel seslerle söyleyin, dinleyeyim; şarkılarımız, duyduğum en güzel en temiz şarkılar."³⁶⁰

D. Müzik: Gül Bahçesine Açılan Pencere

Hâsılı, Mevlânâ Celâleddîn, müziğin gül bahçesine açılmış bir pencere olduğuna inanmakta ve âşıkların gönül kulaklarının, hep bu pencerenin başında bulunduğunu söylemektedir.³⁶¹

Bu çerçevede Mevlânâ'nın, eserlerinde iki kavrama yer verdiğini görmekteyiz. Bunlar, müziği icra eden *çalgıcı* ve müzik için yokluğu düşünülemeyen *çalgıdır*.

E. Can Çalgıcısı

Mevlânâ'nın ifadeleriyle seher vakti uyanan cahil bir Türk, içtiği şarabın tesiriyle ve uykunun mahmurluğuyla bir çalgı ister. Mevlânâ için can çalgıcısı, sarhoşların dostudur. Sarhoşun mezesi de odur, gıdası da. Gücü kuvveti, hâsılı her şeyi odur. Can çalgıcısı, sarhoşluğa götürür, onu dinleyenler çalgının nağmesinden, nefesinden tadarlar. Hak şarabı, insanı can çalgıcısına götürür. Ten

³⁵⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

³⁵⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 319, b. 3119.

³⁵⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-169.

³⁶⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 92-93, b. 819-820.

³⁶¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 407, b. 3927.

şarabı ise, nağmeyi bu çalgıcıdan dinler. Mevlânâ burada sözde ikisinin de adının bir olduğunu, ancak bu hisle o his arasında fark bulunduğunu belirtir.³⁶²

Çağımızın son önemli Mevlânâ araştırmacı ve yorumcusu Şefik Can, bu ifadeleri şu şekilde açıklar:

“Hakk şarabı insanı, can çalgıcısına götürür” denilmektedir. Burada çalgıcıdan murad, rûhânî çalgıcıdır. Bu ten şarabı ise de, güzel sesleri bu çalgıcıdan dinler demekle, bildiğimiz şarabı içerek sarhoş olmuş câhil Türk’ün istediği cismânî çalgıcı kast edilmiştir. Aslında Mevlânâ’nın “can çalgıcısı”, “ten çalgıcısı” diye çalgıcıyı ikiye ayırması sembolik bir manâ taşımaktadır. Şöyle ki mûsikî, karakterimize, huyumuza göre bize tesir eder. İyi karakterli, mânâyâ düşkün bir insanı hoş nağmeler ilâhî âleme yükseltirken, bedene ait zevklere düşkün kişiyi de aynı nağmeler cismânî zevklere, nefsânî arzulara götürür.”³⁶³

Güzel yüzlü çalgıcıya müziği el çırpıp okumasını söyleyen Mevlânâ, onu münacat erine benzetirken, kendisini meyhanesinde (kalender) indirgemektedir. Mevlânâ, kendisini görmek isteyen beden nakşına kapılıp bağlanmış kişileri ikaz eder:

“Canı görmeye imkan yoktur; ben de meyhanenin canıyım.”³⁶⁴

Çalgıcıya hitabı devam eder Mevlânâ’nın;
*Allah için aşk sarhoşu gibi muzrap vur; muzrabına öyle bir vur ki, çeng gibi biz de düzene girelim.*³⁶⁵

“Seni anlatmaya dilim dönmüyor benim; o harfler yetmiyor anlatışıma benim.” diyerek gönlüne hitap eden Mevlânâ, bu esnada çalgıcıyı da unutmaz:

³⁶² Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, VI, 378, b. 643-647.

³⁶³ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi* içinde, VI, 378 (324 nolu dipnot).

³⁶⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 127, b. 1024-1025.

³⁶⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 344, b. 4436.

*“O çalgıcı, çalgıya benim vuruşlarımla vurmada, gönlümce çalmada ya; dilimin yerine bütün varlığım onun perdesinden dönüp duruyor; gönlümün halini o vuruşla anlatıyor.”*³⁶⁶

Çalgıcıya çalacağı perdeyi söyleyen Mevlânâ, bunun gerekçesini Sevgili'yle anlatır:

*“Çünkü sevgilimiz sarhoş bir halde geldi; o tertemiz, o vefalı yaşıyış, sarhoş olmuş, çıkageldi.”*³⁶⁷

Mevlânâ, çalgıcıya, yönünü varlığın ötesine, yani yokluğa çevirmesi hususunda nasihat etmeyi ihmal etmez:

*“A çalgıcı, yüzünü yokluğa çevir, çünkü varlık yol kesicidir; çünkü varlık haindir, hain korkak olur, hiçbir korku çeken de neşeli olamaz.”*³⁶⁸

Hakikatte Mevlânâ bir anlamda görünmeyen âlemlerin bâkiliğine, dünyevi maddî âlemin de sahte ve sanallığına dikkat çekmektedir.

Âşıklar çalgıcısı, Rûmî'den gelen nağmeleri terennüm etme tekli-fiyle karşı karşıyadır. Ancak Rûmî'nin kulakları her sese açık değildir. Çok yüksek sesli zurna bile onun kulaklarını etkilemez.³⁶⁹

Mevlânâ'nın zarif nazik çalgıcıdan istekleri bitip tükenmez. Bazen de o, söylediği gazelin kalan kısmını onun tamamlamasını ister. Ancak Mevlânâ, çalgıcıdan gazeli kendi istediği gibi netice-lendirmesini talep eder.³⁷⁰

*“A nâzik çalgıcı, bu gazelin geri kalanını, istediğim gibi sen say, dök artık.”*³⁷¹

³⁶⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 135, b. 1088-1089.

³⁶⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 400, b. 3857.

³⁶⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 432, b. 4151-4153.

³⁶⁹ Mevlânâ *Divân-ı Kebîr*, III, 457, b. 4385.

³⁷⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 301, b. 2471-2472.

³⁷¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 604, b. 8018.

Müzikte önemli bir yeri olan gazel, Mevlânâ için de vazgeçilmezdir. Bu anlamda o söylediği gazeller için okuyucusuna sığınır:

*“Gazel, güdük kaldıysa ayıplama; uçup giden hatırda vefâ yoktur ki.”*³⁷²

Mevlânâ gazel söylemeden edemez, yoksa rahatsızlanır ve gazeli vurmali enstrüman çalan davulcudan ayırmaz:

*“Gazel söylemezsem ağzımı yarar benim; çal çağır, fazlalaştır sözü, fazlalaştır neşeyi, nihayet sen bir davulcusun”*³⁷³ der.

Ancak onun için gerçek gazel, harfe bürünmüş şekilde olan değildir. Gazel, candan, sûretsiz ve harfsiz olmalıdır.³⁷⁴

F. Çalgı: Hasta Gönüllerin Mahallesine Getirilen Alet

Çalgıcıdan sonra Mevlânâ, çalgıyı ele alır. Onun için çalgı, hasta gönüllerin mahallesine getirilen bir alettir:

*“Getir meclisimize çalgıyı, kerem sahibi ol bize karşı, kerem sahibi; hasta gönüllerin mahallesinde merhametli davar, merhametli.”*³⁷⁵

Ancak Mevlânâ, çalgının büyüğü ve şatafatlı sesine kendisini kaptırıp ana istikametten çıkanları ikaz eder. Bu çerçevede o, bu halin geçiciliğinden dem vurur:

“Nice çalgıyla neşelenip sarhoş olan var ki, ahengi bıraktı da o helvalar yiyen tatlı, güzel dudaklara düştü gitti. Başını küpe daya, testiye küpün yanına koy, sıçrayıp kalkacak-

³⁷² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 26.

³⁷³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 343, b. 3151.

³⁷⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 83, b. 690.

³⁷⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 257, b. 2440.

san sıçra, kalk, küpün yanına var a kavgadan, gürültüden sarhoş olmuş kişi."³⁷⁶

Hakikî çalgı, Mevlânâ için, halkı coşturan değildir. Onun nezdinde dinlenilecek olan "*kendinden geçen canın çalgıcısıdır*":

*"Gece oldu; halkın coşuşu dindi; kalk, coşma sırası bizde artık. Bu gece, senden değer buldu, üstünlük elde etti de kibrinden, düne omuz vurmada. Bir müddet çalgı dinledik; şimdi de kendinden geçen canın çalgısını dinleyelim."*³⁷⁷

Şu halde, Mevlânâ öğretisinde, güzel ses dinlemek âşıkların gıdasıdır. Zira güzel sesleri dinleyişte buluşma, kavuşma hayali vardır. Gönüldeki hayaller, güzel sesle gelişir, hattâ o hayâller, güzel ses yüzünden şekillere bürünür. Demek ki mûsikî, karakterimize, huyumuza göre bize tesir etmektedir. Hoş nağmeler, iyi karakterli, mânâya düşkün bir insanı, ilâhî âleme yükseltirken; bedene ait zevklere düşkün kişiyi de aynı nağmeler cismânî zevklere, nefsanî arzulara götürür.

Can nağmeleriyle şenlenen can sesi, güzel sesler ve müzik, Mevlânâ'nın yüreğini heyecandan kaynatır, coşturur. Ondaki gaye, ancak rebâbın dilinde, kudümün sesinde, neyin ahenginde ve mutriblerin maharetinde duyulabilir.

III. MEVLÂNÂ'NIN DİLİNDEKİ MÜZİK ALETLERİ

İslâm dünyasında, müzik aleti, doğrudan câmilere girmemekle beraber klasik müzik, camilerde de, bilhassa cemaatle kılınan namazlarda, cuma ve bayram namazlarında, bayram tekbirlerinde, hatim cemiyetlerinde, mevlidlerde, Şîa'da mersiyelerde, halkın bu rûhî ihtiyacına cevap vermiştir.³⁷⁸

Mevlânâ düşüncesinde müzik aletleri önemli bir yer tutmaktadır. Eserlerinde, Mevlânâ, tespit edebildiğimiz kadarıyla saz, davul, zurna, rebâb, kemençe, kudüm, def, tambur, kopuz ve neyden

³⁷⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 255, b. 2074-2076.

³⁷⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 292, b. 3460-3463.

³⁷⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, İstanbul 2000, 199.

bahsetmektedir. Şimdi bu müzik enstrümanlarının, Mevlânâ dilindeki yer ve konumlarını ele alabiliriz.

A. Naz Etmeyi Bilmeyen Saz

Mevlânâ, müzik için âşıkların gıdasıdır demişse, onun enstrümanları için de benzer düşüncelere sahiptir:

*“İki telli-üç telli sazlarla her gün, canınızı besleyin gitsin.”*³⁷⁹

Dolayısıyla sazın çıkardığı sesler, ruhun ihtiyacı olduğu beslenme kaynağı olmaktadır.

Can çalgıcısını saza mızrap vurmaya davet eden Mevlânâ, bunun gerekçesini şöyle açıklar:

*“Sarhoş gönül, bugün seher çağından beri sevgiliyi anıyor.”*³⁸⁰

Aşk ateşi, Mevlânâ’yı yalnız bırakır. Ancak bu yalnızlık hali, onu başka şeylerle pişirir. Pişmek, Mevlânâ için, sevgiliye kavuşmaktır. Sevgilinin sazi boş durmaz ve naz etmenin ne olduğunu bilmez, sürekli çalmaya hazır bir şekilde, sarhoşluk atmosferi içerisinde sevgililerin birleşme ânına şahit olur:

*“Senin aşkına tutulalı, senin sevdanı benimseyip kabul edeli, seninle savaştan ayrırım, tekim; seninle barışa eş oldum ben. Beni ıspanak say da istersen ekşi pişir, istersen tatlı; neyle pişersem pişeyim, piştim mi sana kavuştum, seninle birleştim demektir. Sazi öylece durup durmada; halbuki hiç de naz etmeyi bilmezdi o saz; bir yalnızlık varsa benden oldu mutlaka, çünkü ben sarhoş bir halde sıçrayıp meydana çıkıım. Sen de sarhoşsun, ben de sarhoşum, senin sarhoşluğunla benim sarhoşluğum birbirine karışmış; zaten biz, havan eliyle havan gibi hem ikiyiz, hem bir.”*³⁸¹

³⁷⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 244, b. 2429.

³⁸⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 91, b. 117.

³⁸¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 123, b. 996-999.

B. Heyecanlandıran Davul

Belki çıkardığı sesin aşırılığındandır, bilinmez; ama, Mevlânâ gül bahçesinde davulun az çalınmasına taraftardır:

*“Yeter, davulu az çal...çünkü bu bağda, bu gül bahçesinde, senin davulunun yanı başında yirmi tane başka tagar var.”*³⁸²

Ancak Mevlânâ şunun farkındadır ki, davul sesi insanı bambaşka alemlere taşır ve heyecanlandırır. Pervane, nasıl ki aşkından ateşi düşünmez, aşka dalan da canı düşünmez. Savaş eri, davulun sesini duyunca, bedeninden soyutlanır ve trans haline geçer. Artık onu kimse durduramaz. Çünkü o, heyecanın zirvesine ulaşmıştır.³⁸³

Mevlânâ, davul ile birlikte zurnanın kaderlerini birbirlerine yaklaştırır. O, zurnanın ağlayışını ve davulun inleyişini kıyamette çalınacak sûr sesine benzetir. O sesler ki, *“İnsanın gönlünde uyuyan hatıraları uyandırır.”*³⁸⁴

C. Ağlayan Zurna

Kıyametteki sûr sesine benzeyen zurna, Mevlânâ düşüncesinde, sesindeki ağlama tınısı ve feryatla özdeşleşmiştir:

*“Artık şehirde zurna sesinden başka bir feryat duyamazsın, hiçbir evde, çenkten başka bir ağlayış işitemezsin.”*³⁸⁵

Zurna, insanî kimliğe bürünür ve sevgilisinin dudaklarını bekleyen âşık gibi, kendisine hayat verecek dudakları beklemektedir. Ama yine de zurna ağlamaktan geri duramaz:

³⁸² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 528, b. 6937.

³⁸³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 134, b. 1226-1239.

³⁸⁴ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 437, b. 732.

³⁸⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 202, b. 1924.

*“Zurna gibi o dudakları beklemede dokuz tane göz açmış-sın; mademki o dudakları görmüyorsun, o perdeden ne di-ye ağlayıp durursun?”*³⁸⁶

Mevlânâ, zurnaya verdiği değeri, onu üfleyen zurnacı için de esirgemez ve onu övgülerle yâd eder:

*“Dostlarım, dostlarım, o nazik-nazenin zurnacının yüzün-den, nazikler-nazeninler mahallesine, her gün, bir coşkun-luktur, düşer.”*³⁸⁷

D. Âşıkların Dili ve Sesi Rebâb

Müzik aletleri içerisinde, Mevlânâ için, rebâbın ayrı bir yeri vardır. Neyden sonra en çok dillendirdiği çalgının rebâb olduğu söylenebilir.

Nitekim o, kendisini rebâbla aynîleştirerek aşk rebâbı olduğunu söyler. Bununla yetinmeyen Mevlânâ, aşkının rebâbın aşkına benzediğini, Allah'ın lütuf yayı olarak acıyı, ihsan mızrabını istediğini dillendirir:

*“Ben de aşk rebâbıyım, aşkım rebâbın aşkına benziyor; acı-yı, Tanrı'nın lütuf yayını, ihsan mızrabını istiyorum. Sev-gilin yoksa ne diye aramaz, istemezsin? Sevgiliye kavuştuy-san ne diye neşelenmezsin, çalıp çağırılmazsın? Eşin seninle uzlaşmıyorsa niçin sen, o olmuyorsun? Rebâb feryat etmi-yorsa ne diye kulağını burmuyorsun?”*³⁸⁸

Rebâb, Mevlânâ'nın gözünde, âşıkların, aşkın zikri olan semâ için vazgeçilmez bir enstrümandır:

“Adımı ‘yaya kadı’ tak, mahkemenin içinde de adalet sa-hibi de; yahut da ‘padişahın duacısı’ diye çağır beni de

³⁸⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 479, b. 6580.

³⁸⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 92-93, b. 819-820.

³⁸⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 343, b. 3361-3362.

dualara âmin diyeyim. Bu düzenle rebâbcıyı oraya bir sok; istersen adımı değiştirir; fülâneddin diye bir ad takarsın bana. Zaten halk, şekilden, addan ibarettir, ham meyveye benzer; kimin haberi var, onlardan hangisi acı, hangisi tatlı? Kadıya bir hal gelir de semâ etmek isterse bir güzelce rebâb çalarım ona, tatlı bir halde semâ'ya sokarım onu.”³⁸⁹

Rebâbın çıkardığı ses o kadar tesirlidir ki, mezardaki ölü akıncı bile bu sesle dirilir, mezardan çıkar, kalkıp raks etmeye başlar. Rebâb sesiyle kefeninden soyunan ölüler birer birer mezarlarından kalkarlar, hayatın akışına kendilerini kaptırırlar:

“Rebâbın sesinden akıncı da dirilir; mezarından başını çıkarır, kalkıp oynamaya koyulur; aferin der, beğenir beni. Çalgı çalana, sarhoşçasına hırkayı çıkarıp atar gibi kefeninden soyunur, önüme atar; ondan sonra ölüler, o anda, birer birer mezarlarından çıkarlar.”³⁹⁰

Gönül duysun diye, rebâbın her damarında, her telinde bir feryat, bir ses çınlamaktadır.³⁹¹ Belki bunun için rebâb beklemekten öldüm diyor.

Her şeye rağmen rebâb yine de, Rûmî için, yeri başka bir enstrümanla doldurulamayacak kadar değerlidir. Zira rebâb, aşkla özdeşleşmiştir:

“Ben de aşk rebâbıyım, aşkı rebâbçı...Rahman'ın lütuflarındaki o rahmeti istiyorum ben.”³⁹²

Nihayetinde Mevlânâ, karşılaştığı her türlü sıkıntı ve sorun için teselliği rebâbda aramakta, bunda da mesafe kaydetmektedir:

³⁸⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 470, b. 6436-6439.

³⁹⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 470, b. 6440-6441.

³⁹¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 101, b. 1244.

³⁹² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 604, b. 8016-8017.

*“Bütün sorular da onun, cevaplar da; ben rebâba dönmüşüm...boyuna inle diye mızrap vurmada, yay çekmede.”*³⁹³

Bununla birlikte büyük sûfî, rebâba toz kondurmaz ve onun için hiçbir tenkide rıza göstermez:

*“Rebâb, güdük kaldırsa ayıplama; uçup giden hatırdâ ve-fâ yoktur ki.”*³⁹⁴

Mevlânâ, İbrahim Edhem’i sıcak kuş tüyü yatağından uyandıran bekçilerin sesiyle, güzel çalınan bir rebâb nağmesinin amacının misâ-kı (ahitleşme) hatırlamaktan başka bir şey olmadığını düşünür:

*“İbrahim Edhem Hazretlerinin dam üstünde dolaşan bekçilerin seslerinden, yahut güzel çalınan bir rebâbın nağmelerinden maksadı, iştîyak çekenler gibi, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ hitâbının hatırlanması, hayâl edilmesi idi.”*³⁹⁵

Gönlü canlandıran, coşturan ve çıldırta rebâb, sesiyle insanın aklını halden hale sokar, kendinden geçirir, öte âlemlere daldırır:

*“Rebâbı kucağına aldı, külâhını başından çıkardı, yere koydu; baş oynatmasını görünce gönül elden gitti. Gönül, onun ibrişim tellerinden mekik gibi dönmede; öyle fır fır dönmede ki, o ibrişim, bükenin gözlerine hem görünmede, hem görünmemede. Şu organumun iki üç telini biraz gevşek bırak; çünkü aklı halden hale sokan sesi, pek tiz geliyor.”*³⁹⁶

Feryatlar ve vuruşlar, Mevlânâ’nın gönlünü bir rebâba dönüş-türmüştür. Ancak o, bu halinden sıkıntı duymaz; bilakis lezzet alır. Hatta Mevlânâ, sevgilinin kendisinden rebâbı çaldıkça aşk sarhoş-

³⁹³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 656, b. 8732.

³⁹⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 25.

³⁹⁵ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 436, b. 731.

³⁹⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 219, b. 2043-45.

luğu içerisinde yıkık gönlünün etrafında dönmesini arzular. Ta ki, yıkık gönlü canlanana kadar...

*“Daha oyunun başı, binlerce taş yuttun; hâlâ örtü ardındasın, halbuki binlerce örtüyü yırttın. Gizliden gizliye ne feryatlar var, ne vuruşlar var gönlüme; gönlüm bir rebâb, amma ne de güzel bir rebâb ki senin gibi rebâbînin elinde. Gönlüm, sana bir rebâb; bedenim, senin yıkık-dökük bir alanın. Rebâb çalarak dön şu yıkık dökük alanın çevresinde sarhoşça.”*³⁹⁷

Gönülleri harekete geçiren rebâbın dili adeta bir insanlık/dünya lisanıdır. Herkes onun dilinden anlar, kendi ruhu ve yüreğine düşen hisseyi ondan nasiplenir: *“Rebâbın şu dosdoğru sesi, ister Türk olsun, ister Rum ülkesinden, ister Arap; âşıkça onun dilince-dir, onun dilidir.”*³⁹⁸

Her damarında ve telinde yeni bir feryat ve haykırış olan rebâbdan gönül mustağni kalamaz. Rebâbın feryadı, Mevlâna Celâleddîn'in gönlündeki acıyla vuslat bulup, sözle anlatılması mümkün olmayan duygular yaşatır:

*“Şu rebâbın her damarında, her telinde yeni bir feryat var, yeni bir ses; hem de nereden çalışıyorum, gönül duysun, anlasın diye. Yanlışlıkla çaldığımı sanmayın diye onun her feryadının gönlünü bir başka tatla yoğurmuşum ben.”*³⁹⁹

Her şeye rağmen, rebâbı asla mahzun bırakma ve küstürme, parmakların ondan yoksun kalmasın, der Mevlânâ:

*“Rebâb, tamaa düşer de ağlarsa, o bağışlayıcı avucunu aç, ona da ihsân et.”*⁴⁰⁰

³⁹⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 297, b. 2875-2877.

³⁹⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 154, b. 1402.

³⁹⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 101, b. 1244-1245.

⁴⁰⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 25.

E. Yüzüstü Düşen Kemeñçe

Rebâbın tesiri o kadar güçlüdür ki, Mevlânâ'yı kemeñçe gibi kendinden geçirip yüzüstü kapaklanmasına bile sebep olabilir:

“Rebâb onun yüzünden inlemeye başladı mı, kemeñçe gibi yüzüstü düşerim; hatip, hutbe okumaya koyuldu mu, o anlatıştan söz açmaya koyulurum.”⁴⁰¹

Sonunda Mevlânâ, susmayı tercih eder. Ancak onun yanmış, kavrulmuş gönlü, harflere ve kelimelere döküldüğünde bütün bedenleri yakar, kül eder:

“Dille söylemeden vazgeçtim, sustum... Çünkü yanmış kavrulmuş bir gönlüm var; gönlümden söz açarsam sözlerim seni de yakar kavurur.”⁴⁰²

F. Lâlelerin Çaldığı Enstrüman Kudüm

Mevlânâ kültüründe kudüm, musîkinin vazgeçilmez enstrümanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Rûmî, belki bu sebeple, İslâm kültür ve medeniyetinde çok önemli olan, yazılışı da “Allah” kelimesine benzediği için mistik bir hale bürünmüş lalelere kudüm çaldırmaktadır:

“Lâleler kudüm çalmada, yasemin oyuna koyulmuş... süsleneciğiz, sarhoş olmuş yasemin de kim oluyor demekte.”⁴⁰³

G. Vuruşlara Âşık Pek Yüzlü Def

Def, sadece Mevlânâ öğretisinde değil, diğer sûfi ekollerde de en zararsız ve hakkında fazla söz edilemeyecek bir müzik enstrümanı olarak gözükmektedir. Def, zikir meclislerinin ayrılmaz bir

⁴⁰¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 239, b. 3026.

⁴⁰² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 239, b. 3027.

⁴⁰³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 637, b. 8486.

parçasıdır. Defin ritmi, kalbdan çıkan Allah nidasıyla buluşup zâkirleri kendilerinden geçirip ötelerin ötesine taşımaktadır.

Def, Mevlânâ'ya mekânsızlık mekânının yolunu göstermede Şems-i Tebrizî'yle birlikte yol arkadaşıdır:

*“Ey çalıp çağırانların safına baş olan çalgıcı! Vur, vur elinle defe, vur gönlümün yolunu; zaten evin yolunu kaybettim, evi bilmiyorum ben. Ey Tebrizli Tanrı Şems'im benim, senden başkasıyla uzlaşıp birleşemem, düşerim kalkarım, evi bilmiyorum ben.”*⁴⁰⁴

Def, sarhoşun nefesinden gerilmez, ancak avuçla sıvazlanarak gerilir. Neye karşı defin sesi, daima hafiftir ve öyle de kalacaktır.⁴⁰⁵ Hafif sesli defin sesini duyan beden, bir avuç can şarabı alır ve ok atmaya koyulur.⁴⁰⁶

Defin pek yüzüne birkaç sille vur, der Mevlânâ; sözlerine devam ederek arkasından, *“feryat eden neye üfürüver.”* diye seslenir.⁴⁰⁷

Ancak aşkın galebe çaldığı ortamda, Mevlânâ, onlarca defin etkisizliğini de söylemekten çekinmez:

*“Ey ay yüzlü dilber! Senin vafsinin ilk sözleri, başlığı bile tam yetmiş iki defter oldu da o hasetçi Zühre'nin elinde, tam yetmiş iki def ıslandı, ses vermez bir hale geldi.”*⁴⁰⁸

Vuruşlara âşık olan defin bu özelliği, onu iki büklüm hale sokmuştur. Rebâb olan, ney olan Mevlânâ şimdi, aldığı darbelerin ve sıkıntıların baskısıyla def gibi iki büklüm olmuştur:

*“Def gibi, ayrılığının vuruşlarıyla belim, iki büklüm oldu; ne diye şu gönlüm eline düşmezsin def gibi?”*⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-169.

⁴⁰⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-169.

⁴⁰⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

⁴⁰⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 4, b. 24.

⁴⁰⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 15, b. 127.

⁴⁰⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 479, b. 6581

Bazen Mevlânâ, çalgı ve kötü nağmelerin elinde kalmış bir biçâre görünümündedir:

*“Canda ne çalgılar çalınmada; kaplardan neler dökülmede... kulağa def, berbat nağmeleri, şarkı sesleri gelmede.”*⁴¹⁰

Ama yine de Rûmî, aşk çalgıcısı olmaktan şikâyetçi değildir. O bu çerçevede elindeki defi, aşk defteri olarak tasavvur etmektedir:

*“Hele, ben aşk çalgıcısıyım; başkalarrysa altın çalgıcısı; benim defim aşk defteri, onların defleriye ıslak def.”*⁴¹¹

Çalgıcı pek yüzlü defe hüznü vurdukça Mevlânâ, aşkınlığa yaklaşıp gam ve kederinden uzaklaşmaktadır:

*“Dostcağızlar, gamlı bir haldeyim; bu gamlı halimde, şu oynadığınızdan daha da bir halde oynayın; aşk atım kaçtı, ne dizgin kaldı elimde, ne eğer. Ay yüzlümüzün gözü önünde sarhoşça bir oynayın; çalgıcı Allah için olsun, defe hazin vur. Pek yüzlü def, vuruşlara âşık; o feryat eden neyin, dudağa meylî var. Defin yüzüne birkaç sille vur; o feryat eden neye üfürüver.”*⁴¹²

Mevlânâ Celâleddîn, çalgıcıdan defe daha da hazin vurmasını ister. Zira o, bu vuruşları, çalgıcının ibadeti olarak nitelendirir. Defe her vuruş, büyük sûfî'nin gözünde ve gönlünde Şems içindir. Şems için defe vurulan her darbe, Mevlânâ'ya Firavun'un varlık âlemine, Mûsâ'nın yokluk âleminin işareti olan sopasını vurmasını çağrıştırmaktadır:

“Ay yüzlümüzün gözü önünde sarhoşça bir oynayın; çalgıcı Allah için olsun, defe hazin vur. Canımdaki aşk için oy-

⁴¹⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 260, b. 3303.

⁴¹¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 361, b. 4674.

⁴¹² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 23-24.

*na ey merhametli dost; ey çalgıcı, vur defe; def çal, senin ibadetin, ancak bu. A çalgıcı! Bu def çalış, Tebriz'in övün-cüne, dilber padişaha, canların canına can olan Şemseddîn'edir. A çalgıcı! Şemseddîn, Şemseddîn dedin de, onun adını andın ya; bir uğurdan başımdan aklımı da kaptın git-ti, dinimi de... Madem Şemseddîn dedin, sakın bu sözü dü-şürme ağzından; bundan başka bir ad söylersen, bir başka-sını dilerse küfür olur, küfür. Çalgıcı, usandın sözlerim-den, usandın... Fakat dilediğini yapma; böylece süregitsin bu, süregitsin. Çalgıcı! Çengi kaldır da mûsikâr çalmaya başla... Suçumdan bir ateş al, tövbeyi. istiğfarı ver ateşe. Aşk Kelîmi, varlık Firavun'unu bir uğurda yok et; Mû-sâ'nın yokluk sopasını çal başına Firavun'un."*⁴¹³

H. Gönülden Nağmeler Koparan Tambur

"Giriş"te belirtildiği üzere, İhvân-ı Safâ udu, gök cisimlerinin sesi olarak tarif etmişti. İşte Mevlânâ da, hakîmlerin yine aynı mü-zik alet grubundan tamburu, gökyüzünün dönüşünden çıkan sese benzetmektedir:

"Hikmet sahibi kişiler; 'Biz' derler, 'Hoşa giden bu mûsikî nağ-melerini gökyüzünün ve gökyüzünde bulunan yıldızların dönü-şünden aldık. Halkın tamburla çaldığı, ağızla söylediği sesler, gökyüzünün dönüşünden çıkan seslerdir.'" ⁴¹⁴

Gökyüzünün dönerken çıkardığı sese benzetilen tambur sesi, gönül hazinesinden nağmeler çıkarmaktadır:

"Tambur, yaşayış dediğin bizim yaşayışımız diye gönülden nağmeler koparmış; can arısı, şu baldan mimarlık öğren-miş." ⁴¹⁵

⁴¹³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VII, 638, b. 8491-8499.

⁴¹⁴ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev: Şefik Can, IV. baskı, İstanbul 2002, IV, 437, b. 733-738, 742-743.

⁴¹⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, I, 202, b. 1925.

I. Feryat Eden Kopuz

Türklerin ana yurdu Orta Asya'yla birlikte anılan ve destanlarda da adı sıkça geçen kopuz, Mevlânâ düşüncesinde mızrabına vuruldukça feryat eden bir hal yaşar. Kopuz, mızrap yedikçe de yerinde duramaz ve feryat eder:

“Mademki inanan, feryat edip ağlamada kopuzdur; kopuz, kendisine birisi mızrap vurmamakça nereden feryat edecek? Büyükler büyüğü ferah geldi çattı, ulular ulusu ferah geldi erişti; en devamlı kerem geldi, ayların ayı geldi. Kopuz huy edinmiştir, mızrap yemedikçe duramaz, dayanamaz; çalgının ayaklarına yüz sürer, başvurur.”⁴¹⁶

Mevlânâ kültür ve öğretisinde üzerlerinde birer birer durulan müzik aletleri bir tarafa, hepsine bedel ney bir tarafadır. Peki neden ney bu kadar önemli ve vazgeçilmezdir?

IV. MEVLÂNÂ'NIN NEFESİNDEN ÜFLENEN NEY

Farsça kamış anlamına gelen ney, konuşmada, *nay*'ın hafiflemiş şeklidir. Kamıştan yapılan ve nefesle çalınan müzik aletine de bu isim verilmiştir.⁴¹⁷

Nay-zen, ney-zen, ney çalan kimseye denir. Mevlevilikte, özellikle *Mesnevî*'nin, “*Dinle, şu ney nasıl şikâyet etmede; ayrılıkları nasıl anlatmada*” ifadesiyle başlamasından dolayı, ney, âdeta o tarikata özgü bir müzik enstrümanı olarak algılanmıştır. Bununla birlikte neyzenleri idare eden, onların başı sayılan ve bu yüzden de tekkenin neyzenbaşısı olan neyzene, Türkçe *neyzenbaşı* yahut Farsça *sernâyi* denir. Ayrıca devrinin en güzel ney çalanına “ney çalanların kutbu” anlamına *kutb-u nâyî* adı verilmiştir.⁴¹⁸

Neyzen, neyi iki eliyle tutup, sola doğru eğerek üflediği cihetle bakışı, yukarıdan aşağıya doğru ve göz ucuyla, özellikle de diğer

⁴¹⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 77, 628-630.

⁴¹⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1997, 247.

⁴¹⁸ Gölpınarlı, *age*, 248.

yanına bakarsa şaşica olacağı cihetle, bu çeşit şaşı bakışa, “neyzen bakışı” denilmiştir.⁴¹⁹

A. Allah’ın Sırlarından İnsana Fısıldanan Ses

Gönül erbâbının elinde alelâde bir kamış olmaktan çıkan ney, Allah sırlarından insana fısıldanan bir ses, bir nefes haline gelmektedir. Bu ses ve nefes, önce, Mesnevî’de “*Bu ney hikâye ediyor, ay-rılıklardan nasıl şikâyet ediyor*” diye dilleniyor, ney olmaktan uzaklaşıp Mevlânâ’nın kendisine dönüşüyor. Hakikatte ney, benzi sararmış, varlığını Hakk’a adanmış, Hakk âşığını simgelemektedir. Neyin üzerindeki yedi delik, insan başındaki göz, kulak, burun, ağız gibi yedi deliği ifade etmektedir. Şu halde ney, insan-ı kâmilî dile getirmektedir. İşte Mevlânâ, *Mesnevî*’de böyle bir ney idi. Bu hususu *Mesnevî*’yi İngilizce’ye çeviren Reynold A. Nicholson şu sözleriyle çok güzel tasvir etmektedir:

“Mevlânâ, kendisini, Çelebi Hüsameddîn’in ağzından üflen en ve kendi yarattığı gıryan mûsikîyi döken bir neye benzetir.”⁴²⁰

B. “Hz. Dâvûd’un Sazlıktan Kopardığı Kamış”

Hâsılı ney, sazlıkta biten sıradan bir kamış parçası değildir. Zira ney, âşğın elinde ateştir, gönüldür ve Allah’ın sırlarından bir sırdır. Neyle ilgili anlatılanlar içerisinden birisi öne çıkmaktadır:

“Derler ki, peygamber Dâvûd, bir gün bir sazlıktan geçiyormuş. Bu sırada hafif bir rüzgâr esmeye başlamış. Kamışlar başlamış ötmeye. Ama ne ötüş. Hz. Dâvûd olduğu yerde çivilenmiş kalmış. Bu ses, ne ilâhî ses, ne içten terennüm... Bir tanesini koparmış, dudaklarına götürmüş, başlamış üflemeye... Bundan sonra Tan-

⁴¹⁹ Gölpınarlı, *age*, 248.

⁴²⁰ Mehmet Önder, *Mevlânâ*, Ankara trz, 111; Abdullah Cizre, “Mevlânâ Celâleddîn Anadolu’ya Süleyman Paşa’dan Önce Gelmişti” *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997, 99-100.

rı'ya olan aşk ve muhabbetini bu kamışla dile getirmiş. Bu kamış onun elinde kanuş olmaktan çıkar, aşk haline gelirmiş. Dâvûd'un ilâhîleri ve pek meşhur dâvûdî sesi, terennümleriyle, yanık nefesi ve sesiyle, feryat eden bir âşık misali ney'le ilgili olsa gerek."⁴²¹

Menkıbeye göre Hz. Dâvûd'un sazlıktan koparıp üflediği ney, Mevlânâ'nın sözlerinde sevgilinin bûsesini hatırlatır:

"Gizli sırlarını söylemede cihanın. O yanık ney, o yanık ney, yanık ney. Ney nedir? O bûsesi güzel cânânın, öptüğü şey, öptüğü şey, öptüğü şey."

Rebâb ve ney, aşkın mekân tuttuğu evin temellerini meydana getiren yapı taşlarıdır. Bu seslere mübtelâ olan âşık, vecde gelir,⁴²² aşkın âlemine seyr ü sefere çıkardı.

"‘Huu’ diyen neyden nefha-i ilahî (ilahî nefes) akar, Rabbânî hitap ve ses yansır; ‘Ben sizin rabbiniz değil miyim?’ (Ârâf, 172) hitabındaki doyumsuz âhenk akseder. Kudüm ile yüce yaratanın ‘Ol’ (Yâsîn, 82) emri dile gelir. Varlık âlemi vücud bulur, gönüller Tanrı tecellileriyle dolar."⁴²³

C. Neyin Sesindeki Ayrılık ve Aşk Ateşi

Sazlıktan ve nihayetinde kamışlıktan koparılan ney, ayrılık ateşiyle yanıp tutuşmakta ve bu halinden şikâyetçi olmaktadır. O, kendisini ancak ayrılık acısı çekmiş, gönlü yaralı, içli insanların anlayabileceğini düşünür:

"Şu ney'in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıklardan şikâyet etmedir. Ney kendine has bir dille, hal dili ile diyor ki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri, feryadımdan, duygulu olan

⁴²¹ Önder, *Mevlânâ*, 111.

⁴²² Önder, *age*, 112.

⁴²³ H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, İstanbul 2001, 142.

erkek de, kadın da inlemekte, ağlamaktadır. Şu var ki beni dinleyen her insan, benim neler dediğimi anlayamaz. Benim feryadımı duyamaz. Beni anlamak, beni duymak için, ayrılık acısı çekmiş, gönlü yaralanmış, içli bir insan isterim ki, acılarımı, dertlerimi ona anlatayım.”⁴²⁴

Neyin sesindeki ayrılık ve aşk, ateşindedir. Onun yakıcı ve inleyici sesi, Mevlânâ’nın Aşkın Sevgilisi’ne vuslatına setre olan perdeleri yırtmış, atmıştır:

“Ney’in şu sesi, gönlü yakan bir ayrılık, bir aşk ateşidir. Kimde bu ateş yoksa, o, maddî varlığından kurtulsun, yok olsun. Ney’in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindedir. Hakikat şarabında bulunan, insanı mest eden hal de, aşk coşkunuğundandır. Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın arkadaşıdır, dostudur. Onun yakıcı sesi, bizim Hakk’a kavuşmamıza engel olan perdelerimizi yırtmıştır.”

D. Ney Gibi Bir Aşk/Dost

Mevlânâ dayanamaz, neye yüklediği anlamlar ve eylemler dünyasını ifşâ eder. Onun için ney zehir, panzehir, dost ve sevgilidir:

*“Ney gibi bir zehri, ney gibi bir panzehiri, ney gibi bir dostu, ney gibi bir âşığı kim görmüştür?”*⁴²⁵

Çalgıcıyla olan muhabbet ve muhataplığı, Mevlânâ nezdinde, ney hususunda da devam eder:

*“Çalgıcı senin içinde; ne diye çalgıcı kemerini veriyorsun? Beden neyden değersiz değildir, an da ney üfleyenden aşığı değil.”*⁴²⁶

⁴²⁴ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I, 13, b. 1-3.

⁴²⁵ Mevlânâ, *age*, I, 14, b. 9-12.

⁴²⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, Mevlânâ, II. baskı, Ankara 2000, VII, 274, b. 3509.

Ney gibi iki ağzının olduğunu söyleyen Mevlânâ, bunların birisinin herkese görünen zâhir, diğerinin ise herkesten gizli bâtın olduğunu bildirir. İnsanlara görünen ağız, neyin feryadı, inlemesindendir:

“Bizim ney gibi iki ağzımız var. Bir ağzımız onun dudaklarında gizlenmiştir. Bir ağzımız da, size görünmede, size karşı feryad edip inlemede, havaya bir hay-huydur salmada. Fakat gönül gözü açık olan bilir ki, bu taraftan gelen feryad, bu baştan çıkan figan, o taraftan, o baştan çıkmadadır. Bu neyin feryadı, inlemesi, onun nefsinden, onun üflemesindendir. Rûhun ıstırabı, acıları, hay huyu da onun ıstırabından, onun hay huyundandır. Ney onun dudakları ile dost olmasaydı, hemdem olmasaydı, dünyayı şeker gibi tatlı sesle doldurmazdı.”⁴²⁷

Eflâkî, Mevlânâ ve ney arasındaki gizemli ilişkiye dikkat çeken bir menkıbeyi anlatır:

“Mevlânâ’nın hizmetinde Hamza adında bir neyzen vardı. Son derece mahir ve iyi çalardı. Mevlânâ’nın onun hakkında inâyetleri çoktu. Bu neyzen birdenbire hastalanıp öldü. Mevlânâ hazretlerine haber verilirken, müridlerin bir kısmı da onu (gömmek üzere) hazırlamakla meşgul oldu. Mevlânâ hemen kalkıp neyzenin evine gitti, kapıdan içeri girince: “Aziz dost Hamza, kalk!” dedi. Hamza: “Buyur!” diyerek kalktı ve ney çalmaya başladı. Üç gün üç büyük semâ yaptılar...”⁴²⁸

Neyin tesirinin büyük olduğu Celâleddîn Rûmî, ona üfürülen nefeste bile gözükür:

“Ey neye üfürülen güzel nefes, ne de şaşılacak derecede ter ü tazesin! Nasıl olur da herkese saygı göstermezsın? Saba ha dek durma, oturma.”⁴²⁹

⁴²⁷ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 483, b. 2002-2006.

⁴²⁸ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifîn)*, çev: Tahsin Yazıcı, III. baskı, İstanbul 2001, 422.

⁴²⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-167.

Aslında hikmet ve aşk, neyin bizatihî kendinden mülhem değildir, Mevlânâ nezdinde. Bu aşk için maddî ve müşahhas alet ve vasitalara hiç ihtiyaç yoktur. Bunlar sadece görünen dünyanın insanlarına gösterilmek içindir:

“İçinde çarkurup döndüğümüz âb-ı hayattan geliyor bu aşk; ne el çırpmadan geliyor, ne ney sesinden, ne de deflerden Tanrım!”⁴³⁰

E. İnsan Bedenine Bürünen Ney

Ney, Mevlânâ'nın dilinden, insan cisminde bürünür:

“Beden kamaşını sen delik deşik ettin, senin elin açtı şu delikleri; bu yüzden gece gündüz şu feryada düşmüş, şu kavgaya girmiş a Tanrım. Çaresiz, zavallı ney, perdenin yolu nerede; ne bilsin; gören de neyzenin soluğudur, bilen de Tanrım!”⁴³¹

Ney içindeki dayanılmaz tat ve lezzeti, kendisini dudağına götürene zerkeder:

“Bedende bir tuhaf, bir görülmemiş tatlılık belirir; neyden, çalgıcının dudağından dile, damağa bir şeker tadıdır, gelir.”⁴³²

Ancak nefâset veren ney, aynı zamanda feryat ve figânların çıktığı bir enstrümana da dönüşür:

“Ney gibi, feryatlarım, vahlarım, eyvahlarım güzel, temiz çıksın diye dağarcığımı boşalttım bu gece.”⁴³³

Bu anlamda varlığı bir sır olmakla birlikte, sırların çok az bir cüzünü de ifşâ eden ney, sevgilinin öpüşü, öptüğü şey, öptüğü yerdir:

⁴³⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 33, b. 203.

⁴³¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 33, b. 207-208.

⁴³² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261, b. 2485

⁴³³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 37, b. 301.

“A ney sesi, a ney sesi, a bütün bir sır dünyasını ayağa kaldıran ney sesi! Ney nedir? O öpüşü güzel sevgilinin öptüğü şey, öptüğü şey, öptüğü şey. O elsiz ayaksız ney, halkın elini ayağını aldı, elini ayağını aldı, elini ayağını aldı. Ne bahanedir; bu, neyin harcı değil; ancak o devlet kuşunun kanat sesi bu. Tanrı’dan başka bir şey yok; peki, bütün bu örtüler de ne? Fakat bu örtüler de Tanrı ehlini Tanrı’ya çekiyor.”⁴³⁴

Gece gündüz feryat eden neyin Mevlânâ’nın gönlündeki yeri, adeta kendisi ve dertleri için yanan, ağlayan ve inleyen bir Âdemoğludur:

“Ney, gece gündüz benim için feryat eder; çeng, dertlere düşerek, yanarak benim için ağlar, inler.”⁴³⁵

Nihayetinde Mevlânâ’nın neyle olan muhabbeti, onu neye dönüştürür:

“Neye benziyorum; hem dudağının tadını tatmadayım, hem ağlayıp inlemede. Kimsecikler benimle eş olmak ümidine düşmesin diye de soluğumu kesmedeyim. Ney feryat eder, ama ondan dudağının kokusu gelir, beyne akla vurur, gammazlık eder; o feryat, dudağının sırlarını söyler.”⁴³⁶

F. Can Neyi

Bazen de sevgili neye dönüşür, Mevlânâ’nın dilinde:

“A güzelim! Bütün halk senin neyin; her yer sesinle dolmuş. Semâ’ya düşkün değilsen can neyine el atma.”⁴³⁷

⁴³⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, 267, b. 2560-2564.

⁴³⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 163, b. 1064.

⁴³⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 400, b. 5212-5213.

⁴³⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 115, b. 1436.

Ancak Rûmî, burada bir başka ifadeye yer verir. O da “can neyi” sözüdür. Ona göre, semâ’ya düşkün olmayanların, can neyiyle ilgilenmesine ve uğraşmasına gerek yoktur.

G. Meryem’e Benzeyen Ney

Ney, yine de feryat eder ve ayrılık onu şikâyetlere gark eder:

“Neyi al, üfür; seher çağı feryat edip duruyor; zâti, çeng de senin ayrılık pençenden hüznünlü hüznünlü şikâyetler ediyor.”⁴³⁸

Ney, yeri geldiğinde ibadet eden âbidin kâmet getirdiği bir hâle girer:

“Gâh çeng gibi kapının önünde sana rûkû etmede, gâh ney gibi soluğunu umarak kâmet getirmedi.”⁴³⁹

Ama neye üfürülen nefeste lezzet bir başkadır:

“Neye üfürülen nefeste şekerler gizlidir; Meryem’e benzeyen ney, o nefesten tatlılara gebe kalmıştır.”⁴⁴⁰

İbâdet ve duâ edene, yaptığı kulluk, aç iken daha bir mutluluk ve arınma kazandırır. Tok karın sahibi, gözlerinden, hakikat âlemini düşünerek yaşlar akıtamaz. Neyin feryadının ve inlemesinin etkisi burada gizlidir:

“Karnın boş olsun da ney gibi yalvararak feryat et; karnın boş olsun da kalem gibi sırlar söyleyedür.”⁴⁴¹

Yine neye bürünen Mevlânâ, Şems’in parmaklarında coşmaktadır: *“Tebrizli Şems, beni ney gibi okşadı; gam yüzünden neye,*

⁴³⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 153, b. 1917.

⁴³⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 154, b. 1940.

⁴⁴⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 14, b. 120.

⁴⁴¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 258, b. 2452.

çalgıya, çalgıcıya bahaneler coşmuş; fakat gerçeği bu işte."⁴⁴²

Neyin feryat ve figânı Mevlânâ'yı bile sarsar ve üzer:

*"A ney dedim, niçin böyle feryat etmedesin? Dedi ki: Soluğunu yedim, feryat etmem şart."*⁴⁴³ *"Neyle kopardığım, tercî'e eş ettiğim şu feryada, şu figâna acı."*⁴⁴⁴

Kendisi bir sır olan ney, çeşitli ortamlarda sırlardan ifşaatta bulunmakta:

*"Neyin sesi, orada espriler döktürmede; çengin sesi, orada nice sırlar söylemede."*⁴⁴⁵

Can neyi ifadesinden sonra Mevlânâ'nın gönül dünyasında söz *neyi* ifadelerine rastlanılmaktadır:

*"Sus, söz neyini üfleme; mısırların var, şeker kamışlıkların var bugün."*⁴⁴⁶

Mevlânâ'nın sözlerinde, ilginç ve dikkat çekici bir şekilde kimi zaman ney ile def birbiriyle yan yana veya arka arkaya kullanılmaktadır:

*"Ne def çalmadayım, ne ney üflemede; bir soluk işsiz güçsüzüm.. Küple değil, şarapla değil, boyuna mâmûrum ben."*⁴⁴⁷

"Ney gibi beni feryada getiren sensin; çenk gibi akord et beni de nağmelendir. Def gibi, bana da, güzel sesin var, seslen diye silleler vuruyorsun ama. Def gibi yüzümü teslim

⁴⁴² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 291, b. 2814.

⁴⁴³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 370, b. 4796.

⁴⁴⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 343, b. 4372.

⁴⁴⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 166, b. 1576.

⁴⁴⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 190, b. 1852.

⁴⁴⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 537, b. 7040.

etmişim sana; yüzümü kafa say da vur silleyi gitsin. Defle el-avuç, bir ses çıkarır; bir değilse var, birbirinden ayır onları. A ney, gece gündüz, o dudağa eş dostum sen; bir öpücük de bize iste, noolur! Öpüşe düşkünsün, hor hakir olmuşsun sen; cömertlik et desem bile öğüt tutmazsın ki! A kamış, o dudakların afsunuyla şeker oldun; yürü a şeker kamışı, o dudaklara ulaştığın için şükürler et. Güzel sesin var ama şükür bu değil; şeker gibi bir sesin var ya, o sesle seslen. Sus, neyi anmayı bırak; çünkü ney, biri iki et diyor sana.”⁴⁴⁸

“Pek yüzlü def, vuruşlara âşık; o feryat eden neyin, dudağa meyli var.”⁴⁴⁹

İçi boş kamış olan ney, maddî takıntılardan arındığında şeker kamışı haline gelir:

“Kamış gibi varlığından boşaldın mı şeker kamışına döner, şekerlerle dolarsın.”⁴⁵⁰ “İçimiz ney gibi bomboş; sâkıy üflüyor da söylüyoruz; yoksa söz söylemeyi istemeyiz biz.”⁴⁵¹

Hülâsa Mevlânâ öğretisi ve geleneğinin başlıca mûsikî aleti olarak bilinen ney (veya nây), insanların ruhlarını coşturan ve gizliliklerini dile getiren bir semboldür.⁴⁵²

Gece gündüz feryat eden, yanarak ağlayan ve inleyen ney’in sesi, gönlü yakan bir ayrılık, bir aşk ateşidir. Ney’in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindendir. Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın arkadaşıdır, dostudur. Onun yakıcı sesi, Hakk’a kavuşmaya engel olan perdeleri yırtmıştır.

⁴⁴⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 246, b. 2449-2457.

⁴⁴⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 4, b. 23.

⁴⁵⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 343, b. 3537.

⁴⁵¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 342, b. 4415.

⁴⁵² Cizre, “Mevlânâ Celâleddin Anadolu’ya Süleyman Paşa’dan Önce Gelmişti” 99-100.

H. Ney ve Rebâbın Sesi Aşk Evinin Temel Harcıdır

Mevlânâ'nın eserlerinde, isimleri zikredilen müzik enstrümanları sınırlıdır. Bunların arasında rebâb, def, zurna, tambur, kopuz, saz, davul, kudüm, kemençe ve ney söylenebilir.

Bahsedilen müzik aletleri içerisinde gizliden gizliye feryat eden rebâbın sesi, gerçekte âşıkların dilidir. Rebâbın her damarında, her telinde yeni bir feryat ve yeni bir ses vardır. Rebâb ve ney'in sesi, aşk evinin temel harcıdır. Bu seslerden nasibini alan âşık, vecde gelir ve semâ'ya girer. Ancak bu doyumsuz aşk, ne el çırpmadan gelir, ne ney sesinden ne de deflerden. Son halde, def çalmak, Rûmî sisteminde, mistik bir ibadettir. Zira pek yüzlü def, vuruşlara âşıktır.

Diğer taraftan zurnanın ağlayışı ve davulun inleyişi, Mevlânâ düşüncesinde, kıyamet gününde çalınacak olan sûr sesine benzetilir. Halkın tamburla çaldığı, ağızla söylediği sesler, gökyüzünün dönüşünden çıkan seslerdir. Tambur gönülden nağmeler koparıırken; kopuz, feryat edip ağlamaktadır. Zira kopuz, huy edinmiştir, mızrap yemedikçe duramaz, dayanamaz. Bir diğer telli enstrüman saz, öylece durup durmada naz etmeyi bilmez. Kudüm ise, lâleler tarafından çalınır, ta ki, yasemin oyuna koyulsun.

SONUÇ

Mevlânâ düşüncesinde müzik ve neyin varlığı, günümüze kadar tartışma konusu olmuştur. Halbuki müzik aleti, câmilere girmemekle beraber klasik müzik, bilhassa cuma ve bayram namazlarında, bayram tekbirlerinde, hatim cemiyetlerinde, mevlidde ve mersiyelerde, halkın bu ruhî ihtiyacına cevap vermiştir. Nitekim Mevlvî semâ'ları sırasında okunmak üzere bestelenmiş âyin (mukabele) denen mûsikî eserleri bulunmaktadır. Hakîkat arayışındaki mûsikî, semâ'nın rengi, tadı, tuzu ve ahengidir.

Mevlânâ öğretisinde, güzel ses dinlemek âşıkların gıdasıdır. Zira güzel sesleri dinleyişte buluşma, kavuşma hayali vardır. Gönüldeki hayaller, güzel sesle gelişir, hattâ o hayâller, güzel ses yüzünden şekillere bürünür. Demek ki mûsikî, karakterimize, huyumuza göre bize tesir etmektedir. Hoş nağmeler, iyi karakterli, mânâya düşkün bir insanı ilâhî âleme yükseltirken; bedene ait zevklere düşkün kişiyi de aynı nağmeler cismânî zevklere, nefsânî arzulara götürür.

Can nağmeleriyle şenlenen can sesi, güzel sesler ve müzik, Mevlânâ'nın yüreğini heyecandan kaynatır, coşturur. Ondaki gaye, ancak rebâbın dilinde, kudümün sesinde, neyin ahenginde ve nutriblerin maharetinde duyulabilir.

Kamıştan yapılan ve nefesle çalınan ney, Mevlevîlik'te, âdetâ o tarikate mahsus bir müzik aleti olmuştur. Ney, sazlıkta biten alelâde bir kamış değildir. Gönül sahibinin elinde, bir kamış olmaktan çıkan ney, âşğın elinde ateştir, gönüldür; Tanrı esrârını fısıldayan bir ses ve bir nefestir. Hakîkatte ney, benzi sararmış, varlığını Allah'a adanmış, Hak âşğını temsil eder. Neyin üzerindeki yedi delik, insan başındaki göz, kulak, burun, ağız gibi yedi deliği ifade etmektedir.

Nihayetinde ney, "insan-ı kâmil"i dile getirir, anlatır. İşte Mevlânâ, *Mesnevî*'de böyle bir ney olur. O, kendisini, Çelebi Hüsameddîn'in ağzından üflenene ve kendi yarattığı gıryan mûsikîyi döken bir neye benzeter. Sonları ney, her Mevlevî'nin ruhunu coşturan ve gizlilikleri dile getiren bir sembol haline dönüşmüştür.

Cihanın gizli sırlarını söyleyen yanık ney, güzel cânânın bûsesidir. Âşğın öptüğü ney, "Huu" çeker. Neyden nefha-i ilâhî (ilâhî nefes) akar, Rabbânî hitâb ve ses yansır; "*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*" hitabındaki doyumsuz âhenk akseder. Kudüm ile yüce yaratanın "*Ol!*" emri dile gelir. Varlık âlemi vücûd bulur, gönüller Tanrı tecellîleriyle dolar.

Gece gündüz feryat eden, yanarak ağlayan ve inleyen ney'in sesi, gönlü yakan bir ayrılık, bir aşk ateşidir. Ney'in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindendir. Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın arkadaşısıdır, dostudur. Onun yakıcı sesi, Hakk'a kavuşmaya engel olan perdeleri yırtmıştır.

Hülâsa, ney gibi bir zehri, ney gibi bir panzehiri, ney gibi bir dostu, ney gibi bir âşğı kim görmüştür. Bu neyin feryadı, inlemesi, onun nefesinden, onun üflemesindendir.

KAYNAKÇA

- Abel, Armand, "Basra'da İhvân-el-Safâ Muamması ve Bunun X. Yüzyılda Halifeler Devletinin Sosyal Tarihi Bakımından Manâsı", çev: Nusret Hızır, *Belleten*, c. XXIX, 1965.
- Aksel, Malik, "Mevlânâ ve Sanat", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara (trz).
- Arasteh, A. Reza, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, çev: B. Demirkol, İ. Özdemir, Ankara 2000.
- Araz, Nezihe, *Aşk Peygamberi Mevlânâ'nın Hayatı*, İstanbul 2004.
- Asaf Halet Efendi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, İstanbul 2002.
- Barres, M., *Une Enquete aux Pays Levant*, II.
- Bayrakdar, Mehmet, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989.
-, "Semâ'da Anlatılanlar", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997.
- Beytur, Mithat Bahari, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ, Şiirleri, Aşkı ve Felsefesi*, İstanbul 2001.
- Bilginer, Recep, "Çağdaşımız Mevlânâ", Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000), Ankara.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns* (Evliyâ Menkıbeleri), çev: Lâmiî Çelebi, haz: S. Uludağ, M. Kara, II. baskı, İstanbul 1998.
- Can, Şefik, *Mevlânâ, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul 1995.
-, *Mevlânâ ve Eflâtun*, İstanbul 2004.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1994.
-, "Şemseddîn-i Tebrizî'nin Bazı Kur'ân Ayetlerine Getirdiği İşârî Yorumları-II", *AÜİFD*, c. XLI, Ankara 2000.
- Cizre, Abdullah, "Mevlânâ Celâleddîn Anadolu'ya Süleyman Paşa'dan Önce Gelmişti" *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997.
- Çetinkaya, Bayram Ali, "Benlik Duvarından Kerpiç Koparmak" Şems-Mevlânâ Dostluğu (Benliğin Kaybolduğu Dostluk), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 14, 2005.

- "Mevlânâ Öğretisinde Müzik ve Ney", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri* (25-28 Mayıs 2006), Çanakkale 2006.
-, "Okyanusların (Mevlânâ ve Şems'in) Zikri: Semâ", *Somuncu Baba* (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 60, Ekim 2005, 30-34.
-, "Tefekkür ve Bilimin Sentezi Semâ", *Somuncu Baba* (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 61, Kasım 2005, 30-34.
-, "Filozoflar ve Müzik", *Somuncu Baba* (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 71, Eylül 2006, 36-39.
- Çetinkaya, Yalçın, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, İstanbul 1995.
- Çiftçi, Elif, *Fârâbî Düşünce Sisteminde Müzik*, C.Ü.S.B.E. (Basılmamış Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi), Sivas 2006.
- Derviş Ahmet-Âşık Kul Sadi, "Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri ve Eserleri" *Mevlânâ, Mesnevî Pınarı içinde*, Konya 1979, I.
- Devletşah, *Devletşah Tezkiresi* (Tezkire-i Devletşah), çev: Necati Lugal, İstanbul 1977, II.
- Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri I* (Menâkıbu'l-Ârifin), çev: Tahsin Yazıcı, III. baskı, İstanbul 2001.
- Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil* (Mevlânâ Örneği), İstanbul 2002.
- Etik, Arif, *Şems ve Mevlânâ*, Konya 1982.
- Eyüpoğlu, Sabahattin-Cimcöz, M. Ali, "Önsöz", (*Eflâtun*) içinde, VIII. baskı, İstanbul 1995.
- Fârâbî, *İlimlerin Sayımı* (İhsâu'l-Ulûm), çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999.
- Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler* (Risâle), çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977.
- Fürûzanfer, B., *Mevlânâ Celâleddîn*, çev: Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul 1986.
- Gençosman, M. Nuri "Giriş", Şems-i Tebrizî, *Makâlât* (Konuşmalar) I, çev: M. Nuri Gençosman, İstanbul 1974.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ, Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, IV. baskı, İstanbul 1996.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddîn Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, V. baskı, İstanbul 1999.
- Halife Abdülhakim, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî", *İslâm Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif) içinde, İstanbul 1991.
- Hüseyin Nasr, Seyyid, *Tasavvufî Makaleler*, çev: Sadık Kılıç, İstanbul 2002.
- İbn Sînâ, Mûsikî, çev: Ahmet Hakkı Turabi, İstanbul 2004,
-, *İşaretler ve Tembihler* (el-İşârât ve't-Tenbihât), çev: A. Durusoy, M. Marcit, E. Demirli, İstanbul 2005.
- İhvân-ı Safâ, *Resâil-u İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ*, haz: Butrus el-Bustânî, Beyrut trz.
-, *er-Risâletü'l-Câmia*, (Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ içinde), haz. ve tah: Ârif Tâmir, Beyrut-Paris 1995, V.
- Kadir, C. A., "İhvân-ı Safâ", *İslâm'da Bilgi ve Felsefe*, haz. Mustafa Armağan, İstanbul 1997.
- Karakoç, Sezai, *Mevlânâ*, II. baskı, İstanbul 1999.
- Kindî, "Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine", *Felsefî Risâleler içinde*, çev: Mahmut Kaya, İstanbul 1994.
- Koç, Ahmet, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, İstanbul 1999.

- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, VII. baskı, Ankara 1991.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, çev: A. Avni Konuk, haz: Selçuk Eraydın, İstanbul 1994.
-, *Mektuplar*, çev: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1999.
-, *Divân-ı Kebîr* (Seçmeler), haz: Şefik Can, İstanbul 2000, I.
-, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, çev: Şefik Can, İstanbul 2001, II.
-, *Mesnevî I*, çev: Veled İzbudak, II. baskı, İstanbul 1991.
- Meyerovitch, Eva De Vitray, *İslâm'ın Güteryüzü*, çev: Cemal Aydın, IV. baskı, İstanbul 2002.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Tasavvufî Makaleler*, çev: Sadık Kılıç, İstanbul 2002.
- Nicholson, R. A., *Selected poems from the divanı Shamsi Tabriz*, 1898, P. XX.
-, *Selected Poems from the Diwan-e-shams Tabriz*, Cambridge University Press, Cambridge 1952.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996.
- Önder, Mehmet *Mevlânâ Jelaeddin Rûmî*, translation: P. M. Butler, Ankara 1990.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, IV. baskı, İstanbul 1998.
- Qurbanzâde, Kâzım, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Hayatı, Yaratıcılığı ve Felsefî Görüşleri" çev: Seyfettin Altaylı", *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şoleni* (15-17 Aralık 2000), Ankara.
- Ritter, H., "Celâleddîn Rûmî" mad., *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1988, II-I.
- Sahîh Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye, haz: Cem Zorlu, İstanbul 2003.
- Schimmel, Annemarie, *Ben Rûzgârım Sen Ateş*, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, çev: Senail Özkan, II. baskı, İstanbul 2000.
-, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, çev: Ergun Kocabıyık, İstanbul 2001.
- Schneider, Marcel, *Conba Gazetesi*, 12.6. 1970.
- Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, çev: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1976.
- Şahin Hasan-Sevim, Seyfullah, *Tasavvuf*, Ankara 2002.
- Şems-i Tebrizî, *Makâlat* (Konuşmalar) I, çev: M. Nuri Gençosman, İstanbul 1974.
- Tanyaş, Hamza, *Mevlânâ'dan Rubâiler*, II. baskı, İstanbul 1998.
- Tibawi, "Further Studies on Ikhwân as-Safâ", *The Islamic Quarterly*, c. XX, XXI, XXII, 1978.
- Top, H. Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul 2001.
- Turabi, Ahmet Hakkı, *Kindî'nin Mûsiki Risâleleri*, M.Ü.S.B.E. (Basılmamış yüksek lisans tezi) İstanbul 1996
-, "Giriş", *İbn Sînâ, Mûsikî*, İstanbul 2004, III.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1998.
- Uzlak, Feridun Nafiz, "Çevirenin Önsözü", *Mevlânâ Celâleddîn* (B. Fürûzanfer) içinde, İstanbul 1986, XIV.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, II. baskı, İstanbul 2004.
- Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, çev: Orhan Düz, İstanbul 2001.
- Yakır, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, II. baskı, İstanbul 2000.
- Yaylalı, Kâmil, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, III. baskı, Konya 1987.
- Yazıcı, Tahsin, "Tebrizî" mad., *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1993, XII/1.

DİZİN

A

aşk 7, 8, 15, 17, 21, 22, 24, 28, 33, 34,
35, 36, 49, 51, 53, 54, 55,
60, 61, 65, 66, 67, 68, 69,
71, 74, 76, 79, 88, 90, 91,
96, 98, 100, 101, 103,
104, 105, 106, 107, 108,
109, 110, 114, 116, 117,
118, 120, 121, 124, 126,
131, 132, 133, 144, 146,
150, 152, 153, 154, 158,
159, 162, 163, 165, 169,
170, 172, 173

Akşemseddin 12

Alemeddin Kayser 95

Anadolu 20, 34, 174

Arap 13, 67, 96, 155

ârif 33, 39, 49, 109, 139, 174, 175

Aristo 69, 175

atom 106, 109, 126, 127, 128, 132,
133, 134

atom çekirdeği 127

âyin 111, 131, 142, 171

B

Bahâeddin Veled 12

Batlamyus 137

C

can neyi 8, 166, 167, 168

Cebraîl 70

Çelebi Hüsameddin 61

Cevârihü'l-Muzia 26

Cüneyd 91

D

davul 8, 122, 128, 142, 148, 149, 151,
170

def 8, 48, 88, 100, 105, 118, 123, 130,
133, 142, 149, 156, 157,
158, 159, 165, 168, 169,
170

Devletşah 25, 26, 174

dost 7, 8, 9, 12, 20, 22, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 48, 49, 51,
61, 66, 68, 73, 77, 80, 81,
94, 99, 102, 104, 121,
127, 129, 152, 158, 159,
163, 164, 174

E

Ebû Bekr Sellebaf 14, 80

Eflâkî 28, 74, 77, 85, 91, 98, 124,
164, 174

Eflâtun 16, 40, 41, 42, 55, 138, 174

Emînüddin Mikâil 96

Ermeni 95, 103

Ermenistan 101

Erzurum 16

F

Fârâbî 11, 138, 139, 174

Fatih 12

Ferîdüddîn-i Attâr 53

fesâd 139

Fürûzanfer , 26, 175, 176

G

gayb 18, 86, 99

gazel 21, 27, 28, 53, 57, 67, 73, 74,
76, 81, 86, 88, 94, 101,
103, 131, 148

H

Hamza 27, 164, 176
Havend Celâlüddîn 14
Hindistan 13, 34
Hipokrat 16

K

Kâmil-i Tebrizî 15, 37
kemençe 8, 142, 149, 156, 170
kevn 139
Kimya 23
Kindî 137, 138, 139, 175, 176
Konya 7, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23,
26, 27, 49, 64, 73, 80, 94,
96, 174, 176
kopuz 8, 142, 149, 160, 170
kozmik düzen 126
kudüm 8, 87, 125, 142, 149, 156, 162,
170, 172
kutb-u nâyî 160

M

M. Barres 41
ma'sûk 15, 34, 61, 63, 64, 67, 74, 104,
105, 110
Makâlât 12, 13, 14, 16, 22, 23, 24, 30,
31, 32, 46, 64, 81, 112,
175
Mansûr-u Hallâc 42
Meryem 8, 167
Mesnevî 13, 30, 42, 46, 53, 57, 61, 63,
64, 65, 66, 68, 77, 81,
160, 161, 172, 173, 174,
175
Mevlânâ 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 33,
34, 35, 36, 38, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 53, 54, 55, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65
Mevlevîlik 127, 160, 172, 173
Mu'ineddîn Pervâne 92
mürîd 13, 21, 22, 24, 26, 36, 38, 49,
61, 62, 65, 73, 81, 164

mûsikî 101, 113, 114, 122, 126, 130,
131, 132, 142, 146, 149,
159, 161, 169, 171, 172,
175, 176
mûzik 7, 8, 88, 89, 91, 101, 119, 120,
121, 122, 123, 124, 125,
131, 134, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144,
145, 148, 149, 150, 152,
156, 159, 160, 170, 171,
172, 174

Mûzik Risâlesi 140

N

nağme 8, 89, 113, 120, 127, 128, 137,
139, 140, 141, 142, 143,
145, 146, 147, 149, 154,
158, 159, 168, 170, 171
nefes 66, 73, 91, 121, 160, 161, 162,
164, 167, 172
nefs-i emmâre 138
nefs-i mutmainne 138
ney 62, 75, 87, 88, 96, 111, 115,
120, 121, 125, 133, 135,
137, 139, 141, 142, 149,
150, 152, 157, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 172,
174
neyzen 96, 160, 161, 164
Nicholson 72, 161, 175
Nikomakos 137

Ö

Öklid 137

P

Pisagor 137, 138, 140

R

raks 70, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 100,
102, 104, 105, 109, 110,
113, 115, 116, 118, 120,
123, 124, 125, 126, 131,
133, 145, 153
rebâb 8, 95, 142, 149, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 162, 170
Risâle 53, 78, 139, 140, 174, 175, 176

Ruh 7, 16, 21, 28, 29, 33, 35, 37, 39,
40, 41, 43, 54, 56, 61, 68,
69, 70, 72, 73, 74, 79, 80,
81, 85, 90, 93, 96, 98,
100, 107, 117, 126, 128,
130, 132, 133, 134, 138,
139, 141, 143, 169
Rum 16, 17, 23, 28, 30, 33, 34, 36, 37,
38, 42, 44, 47, 49, 51, 59,
60, 66, 72, 73, 80, 93, 94,
99, 101, 111, 139, 146,
152, 153, 155, 156, 157,
166, 168, 174
Rûmî 7, 26, 28, 31, 45, 55, 57, 63, 65,
69, 70, 71, 73, 88, 110,
127, 131, 145, 147, 153,
156, 158, 164, 167, 170,
173, 175, 176

S

Schimmel 25, 176
Schneider 119, 176
Selâhaddîn-i Maletî 95
Selsebil 116
semâzen 88, 93, 113, 114, 118, 119,
122, 126, 127, 128, 134
Seyyid Burhânuddîn 63, 66
Sidretü'l-Müntehâ 50
Sipehsâlâroğlu 78
Sirâceddîn Ürmevî 129
Sokrat 16, 40, 41, 42
Sultan Veled 21, 22, 23, 24, 25, 57,
64, 65, 102, 110, 111, 176
Sultânu'l-ma'sûkîn 67
Suriye 17

Ş

Şam 16, 21, 24, 26, 27, 62, 73, 74, 76,
77, 101
Şems 7, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63

Şems-i Sivasî 12
Şems-i Tebrizî 7, 17, 20, 21, 22, 28,
29, 31, 33, 34, 40, 50, 51,
54, 55, 57, 60, 62, 63, 64,
67, 75, 79, 81, 90, 111,
112, 126, 157, 175, 176
Şemseddîn 13, 15, 16, 21, 22, , 33, 36,
42, 43, 48, 49, 56, 58, 60,
61, 70, 97, 159, 174
Şemseddîn Muhammed b. Ali b.
Melikdad 13
Şeyh Selâhaddîn 19, 86, 98

T

tambur 8, 89, 142, 149, 159, 170
Tebriz 12, 13, 14, 15, 16, 20, 34, 39,
51, 59, 60, 61, 76, 78, 80,
81, 101, 107, 111, 116,
117, 157, 159, 167
Tensîm 116
Türk 68, 103, 145, 146, 155, 160,
175, 176

V

Vaux 30
vecd 36, 65, 72, 79, 87, 111, 114, 117,
118, 119, 127, 134
Vezîr Nasreddîn 97

Y

Yûnus 124
Yûsuf 56, 90, 99, 104, 105, 107

Z

Zebûr 141
zerkubluk 86
zikir 7, 85, 93, 96, 100, 101, 111, 113,
114, 125, 127, 129, 131,
132, 133, 156
Zühre 99, 106, 157
zurna 8, 142, 147, 149, 151, 152, 170